

Helmonds Heem

Heemkundekring
Helmond
Peelland

**EIGENDOM
HEEMKUNDEKRING
HELMOND-PEELLAND**

**Uitgave van Heemkundekring
Helmond - Peelland**

Opgericht 24 mei 1948

3-Maandelijks tijdschrift

Abonnementen:

**M. van Alphen
Jonkvrouwe Van der
Bruggenstraat 29
5708 CA Helmond
Tel. 04920 - 3 80 93**

Redactie:

**Jeroen v.d. Heijden
Gabriël van Neerven
Sanne Vonk**

Redactieadres:

**Basstraat 48
5702 SH Helmond
Tel. 04920 - 5 18 47**

Druk: Erwin Vane

Kringlidmaatschap

incl. abonnement:

f 35,- per jaar.

**Abonnement zonder
lidmaatschap:**

f 30,- per jaar.

Penningmeester:

**M. Wijnhof
Van Deutekomplein 80
5706 TJ Helmond
Postgiro 26 410 99**

HELMONDS HEEM

1994 nummers 1 / 2

twintigste jaargang

REDACTIONEEL 5

LICHT OP PEELLANDS VERLEDEN;

Het graafschap Rode en de cijnskring Peelland

Door Martien van Asseldonk 7

INLEIDING 7

1 **POLITIEKE GESCHIEDENIS
VAN HET GRAAFSCHAP RODE** 9

De eerste berichten over de graven van Rode 11

Verwikkelingen rond Helwich, erfdochter van Rode 12

Een tijdvak zonder historische gegevens 14

De opkomende macht van Brabant 14

De versterking van de macht van de hertog in de Kempen .. 16

De koop van het graafschap Rode 17

Consolidering 19

2 **GRONDGEBIED VAN HET GRAAFSCHAP
RODE** 20

De costuymen van Rode 21

Data waarop de cijnsen betaald werden 23

Grondheer 28

Andere heren binnen het graafschap 28

Andere opvattingen 33

3	DE INVOERING VAN DE GRONDCIJNSEN OP NIEUWE UITGIFTEN VAN GRONDEN	36
	Grondcijnsen uit oud domeingoed	37
	Grondcijnsen uit nieuwe uitgften	38
	Grondcijnsen uit bulkgoed	38
	Het geldstelsel in de cijnsregisters van de hertog	39
	De cijnsboeken van Helmond	40
	Brabantse penningen	40
	Norm voor cijnsheffing	42
	Berekening van het jaar van vestiging van grondcijnsen op nieuwe uitgften	44
	Enkele veronderstellingen getest	47
4	CIJNSEN, PAROCHIES, HEREN EN GEMEINTEN	63
	Een erfenis uit het feodale verleden	64
	De edelen en heren van Rode	65
	De heren en de cijnsheffing	67
	Cijnsdorpen die géén parochie waren	67
	Cijnsdorpen met meerdere parochies	70
	Sint-Oedenrode	71
	Een scenario voor het ontstaan van grondheerlijkheden	73
	Het ontstaan van de gemeinten	75
	Het gebruiksrecht van de gemeinten	76
5	HET GEBRUIK VAN CIJNSBOEKEN	79
	De cijnsboeken van de Staten-Generaal	80
	Het opnieuw beschrijven van cijnsgoed	85
	Herverdeling van lasten	86
	De hertogelijke cijnsregisters	88
	Het bewerken van de hertogelijke cijnsboeken	88
	De cijnsen van de heren van Helmond	90
6	SAMENVATTING	92
	APPENDIX 1 DE HELMONDSE CIJNSEN	95

APPENDIX 2	VERMELDINGEN VAN CIJNSBEDRAG EN PERCEELGROOTTE IN DE CIJNSREGISTERS VAN DE HEREN VAN HELMOND UIT 1507 99	
APPENDIX 3	UITGIFTEN TE VEGHEL	100
NOTEN		104
LITERATUUR		124

DE REDACTIE is niet aansprakelijk voor de inhoud van geplaatste artikelen. Het redactieadres staat daarom open voor alle reacties. Ook kopij is daar van harte welkom. De redactie behoudt zich het recht voor artikelen en andere bijdragen in te korten of aan te passen.

ADVERTENTIE TARIEVEN: f 75,- voor een hele pagina, f 50,- voor een halve pagina. Bij langdurige plaatsing reductie mogelijk. Inlichtingen en opgave bij de redactie, telefoon 51 847.

REDACTIONEEL

Het herdenkingsboek bij gelegenheid van vijftig jaar bevrijding van Helmond is allerwegen goed ontvangen. De presentatie werd overweldigend druk bezocht en de media schreven lovend over ons boek. 'Onder bescherming van de engel Gabriël' verkoopt heel redelijk; voorlopig zijn we in ieder geval uit de kosten. Alle medewerk(st)ers kunnen trots zijn op wat ze gepresteerd hebben. De Heemkundekring Helmond-Peelland heeft zich hiermee van haar beste kant laten zien.

Bij al dat goede nieuws hoort ook slecht nieuws. Nu pas heeft u het eerste Helmonds Heem van dit jaar in handen. Omdat de redactie van het Heem en de Engel vrijwel uit dezelfde personen bestond, heeft het Helmonds Heem moeten wachten totdat alle zaken rond het boek afgerond waren. De redactie doet haar uiterste best om dit jaar alsnog vier nummers vol te maken. Na dit dubbelnummer kunt u deze maand ook nog Helmonds Heem deel drie verwachten. Dat zal geheel in het teken staan van Brouwhuis. De aanleiding daarvoor is het tienjarig bestaan van wijkblad de Corridor. Daarbij presenteert de Heemkundekring in samenwerking met de stichting de Corridor een boekje over de historie van Brouwhuis. Dat zal gebeuren op zaterdag 19 november in wijkgebouw de Zonnestein.

Ook de voorbereidingen voor deel vier zijn in volle gang. Wij hopen dat nog voor de feestdagen bij onze leden en in de Helmondse boekwinkels te hebben.

Dit Helmonds Heem is geheel gewijd aan het graafschap (St. Oeden)Rode en in het bijzonder de rol die diverse cijnsadministraties kunnen spelen bij onderzoek naar de geschiedenis van Peelland. Het graafschap Rode en de cijnskring Peelland zijn - volgens Van Asseldonk - identiek. En deze cijnskring vormt de noordelijke helft van het latere kwartier Peelland

In het jaar 1314 kreeg Jan Berthout van Berlaer van de hertog van

Brabant de cijnsrechten in de omgeving van de stad. De hertog kocht daarmee de trouw van de heer van Helmond in dit voor hem zo belangrijke grensgebied. Helmond volgde Rode op als hoofdplaats en administratief centrum van Peelland. De reconstructie van het graafschap Rode is dus belangrijke informatie voor de middeleeuwse geschiedenis van onze regio. Bovendien is het onderzoek voor een belangrijk deel gedaan aan de hand van de Helmondse cijnsboeken, de oudste bewaarde administratieve gegevens van een groot deel van Peelland.

De redactie

- *Europa rond het jaar duizend; de verbrokkeling van het Duitse Rijk is in volle gang.*

LICHT OP PEELLANDS VERLEDEN

Het graafschap Rode en de cijnskring Peelland

Door Martien van Asseldonk

INLEIDING

Sint-Oedenrode of Rode was de hoofdplaats van het graafschap Rode. In 1232 werd Sint-Oedenrode de hoofdstad van het kwartier Peelland, een functie die de stad Helmond later overnam. Over het graafschap Rode is weinig bekend. Verrassend genoeg leveren de zo geheten cijnsboeken nieuwe inzichten in de historie van onze streek; wanneer zijn woeste gronden ontgonnen en wie was de rechtmatige eigenaar van die gronden?

De cijnsadministratie, die later overgenomen werd door de heren van Helmond, is een belangrijke bron voor dit onderzoek. De registers zijn ontstaan in de periode dat St. Oedenrode het administratief centrum was van het graafschap, rond 1200. Het oudste bewaarde exemplaar dateert uit de tweede helft van de veertiende eeuw.

Over het graafschap Rode is bekend dat de hertog het koopt in 1231. De weinige historische gegevens over het graafschap Rode dateren van omstreeks het jaar 1100. St. Oedenrode was toen de hoofdplaats van een graafschap, Graaf Arnold had er zijn burcht. Hij werd omstreeks 1125 vermoord en in de Rooise kerk begraven, waar men eeuwen later zijn grafsteen terugvond.

Arnolds vrouw Aleidis was een zuster van Herman II, Graaf van Cuijk¹⁸², die voorlopig het bestuur van het graafschap Rode waarnam. De edelen van Rode wilden dat Arnolds dochter Heilwiva met Floris de Zwarte van Holland zou trouwen, maar haar oom Herman II van Cuijk weigerde resoluut. De ruzie die hierop volgde liep nogal uit de hand; Floris de Zwarte werd vermoord en in ca. 1137 werd Cuijk verwoest. Hierbij moeten we bedenken dat de

strijd niet zozeer om Heilwiva als wel om het eigendom van het graafschap Rode ging.

Later in de 12de eeuw kwam het graafschap in handen van de graaf van Gelre. Van hem koopt in 1231 de hertog van Brabant het graafschap Rode, zoals dat al in 1203 door hun ouders was afgesproken.

Dit artikel poogt een reconstructie te geven van het grondgebied van het oude graafschap. Centraal staat daarin de stelling dat het grondgebied van het graafschap samenviel met het gebied dat aan Rode cijnsen moest betalen, cijnskring geheten. Martien van Asseldonk geeft een groot aantal argumenten om deze stelling waar te maken. Bovendien blijkt een opmerkelijke overeenkomst te bestaan tussen de dorpen van de cijnskring Peelland en de dorpen waar in 1606 nog het Rooise recht gold. In zestien van de twintig dorpen van de cijnskring werd ook het Roois recht gehanteerd. Daarbuiten werd nergens het Roois recht gebruikt.

Van Asseldonk berekent dat van ongeveer het jaar 1200 grondcijnsen werden geheven over nieuw uitgegeven gronden. Het ontginnen van steeds meer woeste gronden is daarna een continue proces. Aanvankelijk vormden de grenzen van de domeinen van de plaatselijke heren de basis voor de grenzen van de cijnsdorpen. Later werd die rol overgenomen door de parochiegrenzen. De grenzen van de Brabantse dorpen, zijn dus niet toevallig ontstaan maar gaan terug op (vroeg) middeleeuwse structuren.

1 DE POLITIEKE GESCHIEDENIS VAN HET GRAAFSCHAP RODE

Historici nemen algemeen aan dat Peelland een onderdeel was van de Karolingische gouw Taxandrië.² In een gouw oefende een graaf namens de koning macht uit. De graaf was het centrum van de sociaal-politieke verhoudingen, van een sociale ruimte. In de negende en tiende eeuw werden de graafschappen steeds meer territoria. In de elfde eeuw raakte het politieke systeem in Taxandrië in verval. Het koninklijk gezag verzwakte na ongeveer 1018.³ De graven konden steeds meer hun eigen gang gaan. In sommige gouwen kregen op den duur meerdere graven zeggenschap. Het ontstaan van het graafschap (Sint Oeden)Rode wordt in de tiende⁴ of elfde eeuw geplaatst. De oudste vermeldingen van het graafschap Rode dateren van omstreeks 1100.

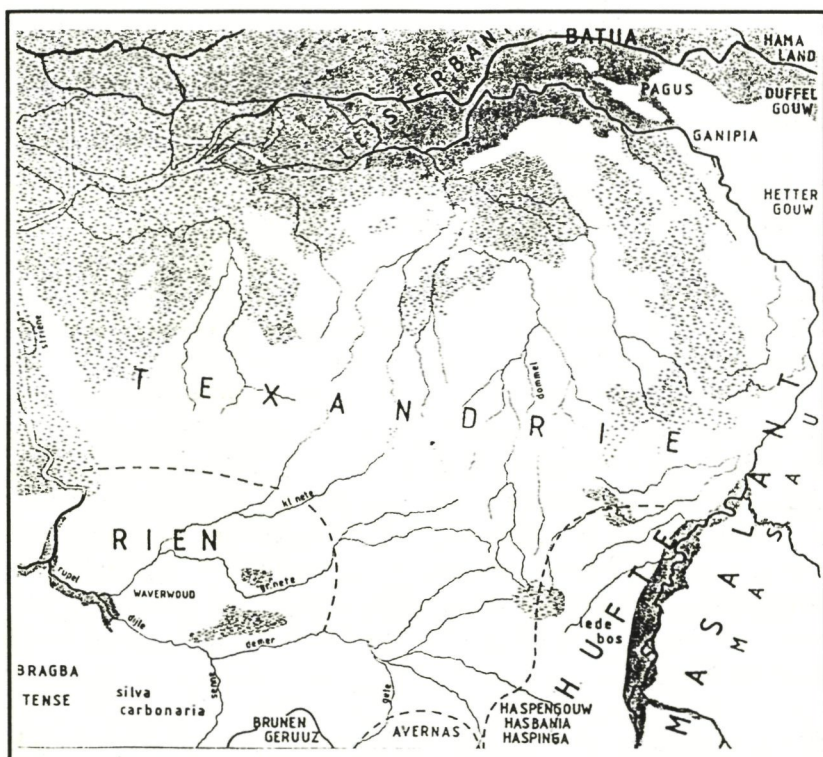
Behalve van het graafschap Sint-Oedenrode kennen we uit die tijd ook incidentele vermeldingen van het graafschap de Kempen. Daar hadden de graven van Gelre rond 1200 het oppergezag. In 1203 stond de graaf van Gelre de *eninge*⁵ van de Kempen, dit hield waarschijnlijk het grafelijke gezag in, af aan de hertog van Brabant.⁶ Verder is er een verklaring van de aartsbisschop van Keulen uit 1229, waarin die verklaart dat de graaf van Gelre het graafschap de Kempen van hem in leen houdt.^{7 8}

J. Coldewey geeft een hypothetische genealogie waarin een Unroch, graaf van de Kempen ($\pm$ 1010 - 1070) voorkomt.⁹ Deze Unroch zou een kleinzoon zijn van Unroch, die een verwante en tijdgenoot van Bisschop Ansfried van Utrecht was.¹⁰ Er zijn aanwijzingen dat Gerard Flamens, de stamvader van de graven van Gelre, ook van Unroch afstamt, de verwante van bisschop Ansfried.¹¹ Mogelijk moeten we in deze richting een verklaring zoeken voor het feit dat de graven van Gelre het oppergezag in de Kempen hadden.

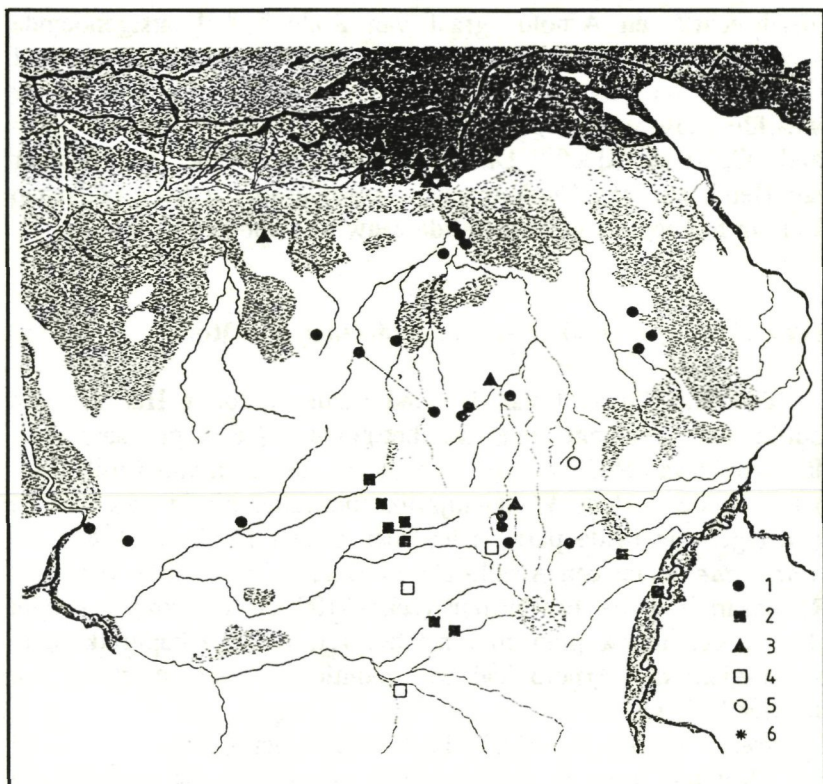
Een graaf had administratieve, militaire en gerechtelijke bevoegdheden en rechten. Tussen de graafschappen Kempen en Rode bestond een duidelijk verschil. Hoewel de graven van Gelre de grafelijke rechten in de Kempen bezaten, blijkt uit geen enkele

bron dat zij daar een concrete invulling aan gaven. Op den duur werd het een recht zonder veel praktische waarde. In Sint-Oedenrode daarentegen resideerden graven die duidelijk blijk gaven van hun macht. Ze bouwden een burcht en spraken recht volgens het Roois recht.¹² Bovendien is sprake van een laathof en een cijns-kring¹³.

Het landschap in Peelland verschilde veel van dat in de Kempen. Peelland kende veel meer uitgestrekte natte gebieden dan de relatief droge Kempen. Het verschil in grafelijke macht en in landschap verklaart wellicht ook waarom vóór 1100 de abdijen in Peelland veel minder voet aan de grond kregen dan in de Kempen.

- *Politiek-geografische eenheden in het Maas-Demer-Schelde gebied in de 10-de eeuw. Tekening Universiteit van Amsterdam, Inst. voor Prae- en Protohistorie, dr. F. Theuws.*

► *Het goederenbezit vóór 1000 van (1-6) de abdijen Echternach, Corbie, Lorsch, St. Truiden, Chèvremont en St. Servaas Maastricht. Tekening F. Theuws.*

De eerste berichten over de graven van Rode

De eerste berichten over het graafschap Rode dateren uit het einde van de elfde eeuw.^{14 15} In 1096 is een Arnulf of Arnold van Rode getuige bij een schenkingsakte. Arnulf moet ongeveer geleefd hebben van 1060 tot 1106.¹⁶ Mogelijk was hij de Arnulf van de burcht van Rode, die het de abdij van St. Truiden erg lastig maakte in haar bezit rond Aalburg.¹⁷ Deze Arnold had twee zonen:¹⁸

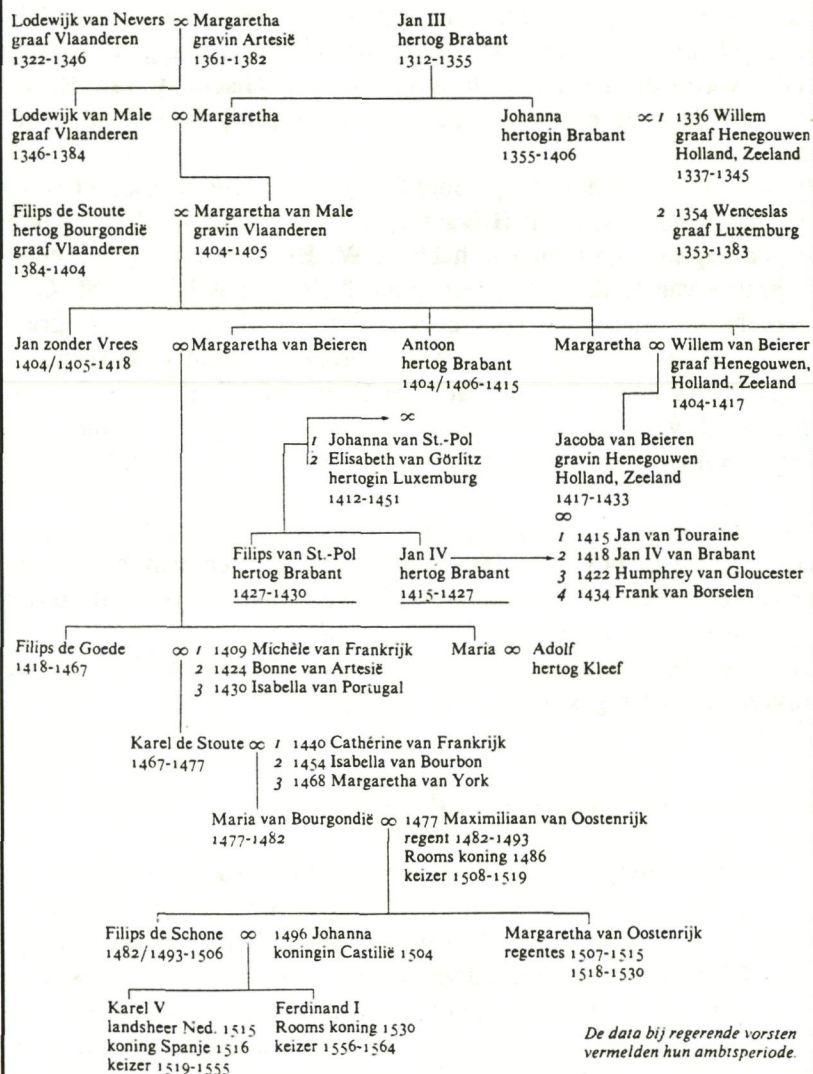
Giselbrecht¹⁹, en Arnold, graaf van Rode.^{20 21} Laatstgenoemde Arnold (junior) huwde met Aleydis, een dochter van Hendrik I van Cuijk en Alveradis.²² De dynastie van Cuijk had in de twaalfde eeuw een vergelijkbaar aanzien als de graven van Holland, Gelre en Kleef.²³ Dat Arnold van Rode met een dochter van Hendrik I van Cuijk trouwde, wijst erop dat het graafschap Rode in het begin van de twaalfde eeuw niet onbelangrijk was.

Verwikkelingen rond Helwich, erfdochter van Rode

In 1061 was Floris I van Holland vermoord door Herman van Cuijk. Een jarenlange strijd was het gevolg. We mogen aannemen dat Arnold van Rode als bondgenoot van de heren van Cuijk deelnam aan de oorlog. Waarschijnlijk sneuvelde hij in een van de veldslagen die beide partijen leverden tussen 1125 en 1128.²⁴ De *vitae Odae* noemt een Arnold als de edele en luisterrijke vorst der Rodenaars.²⁵ Deze bracht omstreeks 1100 de verering van Sint Oda op een nieuw plan door het bouwen van een kapittelkerk in Sint-Oedenrode. Arnold had een zoontje dat jong stierf en een dochter Helwich.²⁶

Omstreeks 1133 wilde Floris de Zwarte, broer van graaf Dirk VI van Holland, trouwen met Helwich, erfdochter van Arnold van Rode. Hij kreeg daarvoor de medewerking van de leenmannen van Helwich.²⁷ Maar Helwichs voogd gaf geen toestemming. Haar voogd en tevens oom graaf Herman II van Cuijk, die voor haar het bestuur van het graafschap Rode waarnam. Floris wist zich verzekerd van de steun van keizer Lotharius, zijn oom van moederskant. Met zijn troepen verbrandde hij Lexmond, een sterkte van de Utrechtse bisschop Andreas van Cuijk. De gebroeders Van Cuijk deden daarop een tegenaanval; Floris werd op 26 oktober 1133 te Abstede gedood.²⁸ De doodslag bracht grote beroering teweeg. De keizer heeft zich daar persoonlijk mee bemoeid. Met behulp van Dirk VI van Holland verwoestte hij het land van Cuijk.^{29 30}

De convergentie van de vorstelijke dynastieën in de Nederlanden

De data bij regerende vorsten vermelden hun ambtsperiode.

Een horizontale streep onder een naam wijst op het ontbreken van nageslacht.

∞ is huwelijk

Een tijdvak zonder historische gegevens

Na 1133 bestaat van bemoeienis van de heren van Cuijk met het graafschap Rode geen schriftelijke melding meer.³¹ Wat met Helwich gebeurde is onbekend. Er resten slechts gissingen. Colde-weij³² vermeldt dat Helwich mogelijk met Giselbert van Reckheim huwde maar maakt niet duidelijk waarop hij die veronderstelling baseert.

Helwich wordt wel eens geïdentificeerd met Hildewaris, vrouwe van Sint-Oedenrode en Hilvarenbeek, die rond 1173 in beide dorpen kapittels gesticht zou hebben. W. Heesters noemt Hildewaris gravin van Rode,³³ naar een grafschrift uit 1507 in de St. Oda kerk. Negen jaar later concludeert Heesters echter dat dit grafschrift onbetrouwbaar is.³⁴ Andere bronnen noemen Hildewaris vrouwe van Hilvarenbeek en Sint-Oedenrode.³⁵ En dat is een principieel verschil.³⁶ Het identificeren van deze Hildewaris als gravin Helwich moet dus onwaarschijnlijk geacht worden.

Voorlopig kunnen we alleen maar vaststellen dat niet bekend is wie tussen ca. 1133 - 1200 de grafelijke rechten van het graafschap Rode bezat. Omstreeks 1200 blijken zowel de rechten op het graafschap Rode als het graafschap de Kempen in handen van de graaf van Gelre te zijn. Hoe het graafschap Rode in handen van de graven van Gelre gekomen is, is onbekend.³⁷

De opkomende macht van Brabant

Hertog Godfried III van Brabant werd in 1190 opgevolgd door zijn ambitieuze zoon Hendrik I. Binnen de huidige provincie Noord-Brabant was het bezit van de nieuwe hertog zeer verbrok-keld. Hier lagen veel eigendommen van andere vorsten, waarvan de graven van Holland en Gelre de belangrijkste waren. Het voor-naamste steunpunt van Hendrik I was het landgoed Orthen, waar zijn vader rond 1185 's-Hertogenbosch gesticht had.³⁸

Hendrik I maakte zijn ambities snel duidelijk. In september 1190 legde hij een merkwaardige verklaring af op de rijksdag te Schwäbische Hall. Hij stelt dan leenheer te zijn van onder andere de graafschappen die Hendrik van Cuijk, Otto I van Gelre en Dirk IV van Kleef bestuurden. De graven van Gelre en Cuijk waren op dat moment op kruistocht en konden zich niet verweren. Het lijkt erop dat de Brabantse hertog daarmee ook aanspraak maakte op de graafschappen Rode en de Kempen.³⁹

Na het overlijden van bisschop Boudewijn van Utrecht in 1196 ontstonden spanningen tussen Holland en Gelre enerzijds en Brabant en het sticht Utrecht anderzijds om de opvolging van de bisschop.⁴⁰ Daar kwam nog de belangstelling voor het rivierengebied bij. Na eerdere schermutselingen⁴¹ brak medio 1202 het conflict weer in alle hevigheid los. Holland veroverde Den Bosch en verwoestte Tiel, Orthen en Heerwaarden. Otto van Gelre - die net in het legerkamp van de hertog van Brabant was om te onderhandelen - werd meteen gevangen genomen op beschuldiging van medeplichtigheid.⁴² Op 7 september 1202 deed de hertog van Brabant een tegenaanval bij Heusden waarbij Dirk van Holland gevangen genomen werd.⁴³

Keizer Otto IV en de aartsbisschop van Keulen slaagden er in om een verzoening tussen de partijen tot stand te brengen. Dirk VII van Holland verloor in 1200 en 1202 achtereenvolgens zijn aanspraken op de heerlijkheid Breda, moest erkennen Dordrecht en omgeving in leen te houden van de hertog van Brabant én moest Geertruidenberg en het land tussen Strijen en Waalwijk afstaan aan de hertog van Brabant.

In het jaar 1203 werd definitief vrede gesloten tussen Brabant en Gelre. Graaf Otto I van Gelre en Hendrik I, hertog van Brabant, verklaarden daarbij beiden evenveel rechten te hebben op het huis te 'Hese' en de graaf van Gelre zag onder andere af van zijn rechten op de eninge van de Kempen en van zijn rechten op het graafschap Megen.⁴⁴

De hertog van Brabant verwierf in 1203 het oppergezag in de Kempen. Maar die grafelijke rechten waren toen al lange tijd niet meer dan een loze titel. Het werkelijke grondheerlijke gezag in de Kempen was verdeeld over een aantal kleinere heren, kloosters, kerken en bisdommen. Om zijn grondheerlijk gezag te vestigen moest de hertog van Brabant met al deze heren tot een akkoord komen. Sommige kleine heren schonken hun allodia aan de hertog om het vervolgens weer als leen terug te ontvangen. Andere allodia werden gekocht, zoals Helmond omstreeks 1222. De hertog hield Helmond aan zichzelf, waarschijnlijk vanwege de strategische ligging ten opzichte van het machtsgebied van Gelre, het graafschap Rode.⁴⁶

De hertog versterkte zijn macht in de Kempen ook middels zijn voogdijschap over de Norbertijner abdijen⁴⁷ Tongerlo, Averbode, Floreffe-Postel en later Berne. De hertog breidde het bezit van deze kloosters uit, vaak ten koste van andere abdijen, zoals Echternach.⁴⁸ Het bestendigen van het gezag van de hertog van Brabant in de Kempen is een proces geweest dat eeuwen heeft geduurd.⁴⁹

Dese Henric eerste hertoge vā dien name nam weder aen dpe eerste wapene van Brabant te weten den schilt van sable met die gulde leuwe.

► *Hertog Hendrik I van Brabant met zijn wapen: een gouden leeuw op een zwart schild.*

De koop van het graafschap Rode

Als in 1206 Hendrik I van Brabant en Otto I van Gelre het contract sluiten voor het huwelijk tussen hun kinderen Margaretha van Brabant en Gerard, geeft de graaf aan zijn zoon als huwelijksgoed onder meer zijn *allodium* 'De Rothe' (Rode). Dit onder voorwaarde dat Margaretha als zij weduwe mocht worden, dit goed zou mogen behouden. Hieruit kunnen we concluderen dat het graafschap Rode in 1206 in handen van Gelre is.

Nadat Gerard van Gelre in 1207 zijn vader als graaf van Gelre had opgevolgd, ontstond enige toenadering tussen Gelre en Hendrik I van Brabant.⁵⁰ Dit valt wellicht te verklaren uit de huwelijksband tussen Brabant en Gelre. Desondanks deed Gerard in 1229 een poging om Gelre weer zijn oude macht terug te geven. In 1227 dwong Ferrand van Vlaanderen Hendrik I van Brabant na een verwoestende inval tot een nadelige vrede. De aartsbisschop van Keulen en de Gelderse Graaf hoopten nu met zo'n machtige bondgenoot een herstel van de vroegere machtsverhoudingen te bewerkstelligen. In februari 1229 riep aartsbisschop Hendrik I van Keulen de hulp in van Ferrand van Vlaanderen om de goederen van Gerard van Gelre in Brabant terug te krijgen.⁵¹ Het ging om de grafelijkheid over de Kempen en de voogdij over de Peel (*comiciam de Kempene et advocaciam de Pedele*). Deze bezittingen had Gelre volgens de aartsbisschop van hem en van de Keulse kerk in leen, zoals de voorouders van Gerard ze in leen hielden van de voorgangers van de aartsbisschop. Het is aannemelijk dat met het *advocaciam de Pedele* de voogdij over het graafschap Rode bedoeld wordt.⁵²

De oproep had geen succes. Graaf Ferrand sloot kort daarna een duurzame vrede met Brabant. Gerard van Gelre overleed in 1229. Kort voor zijn dood kwam hij met Hendrik I van Brabant overeen het graafschap Rode aan hem te verkopen.⁵³ Na de dood van Gerard trad de hertog van Brabant enige jaren op als voogd over Gerards minderjarige zoon Otto II.⁵⁴ In 1231 verklaarde de jeugdige Otto II van Gelre dat de koopsom voldaan was en dat hij verder af zag van aanspraken op het graafschap Rode.⁵⁵

Consolidering

Anders dan in de Kempen had de hertog van Brabant met de koop van het graafschap Rode in één keer het grondheerlijk gezag in het hele graafschap verworven. In tegenstelling tot het graafschap de Kempen was het graafschap Rode (Peelland) een functionerend graafschap.⁵⁶ De hertog consolideerde zijn macht in de Kempen en Peelland door in 1232 stadsrechten te verlenen aan Sint-Oedenrode, Eindhoven, Oisterwijk⁵⁷ en wellicht ook Helmond.⁵⁸ Daarbij moet de hertog de versterking van de defensieve en economische functies van deze kernen voor ogen hebben gestaan.

Formeel verwierf de hertog van Brabant in 1231 met het graafschap Rode de titel graaf van Rode. Die titel verloor echter snel betekenis. Het graafschap ging op in de nieuwe bestuursorganisatie van de Meierij van Den Bosch. De grenzen van het nieuwe kwartier Peelland kwamen voor een groot deel overeen met die van het oude graafschap Rode. Afgezien van de laatbank hield het graafschap in 1231 op te bestaan. Deze laatbank wordt in archiefstukken uit het begin van de veertiende eeuw nog aangeduid als 'het hof van het graafschap Rode'.⁵⁹ Deze late vermelding van het *comitatus Sancte Ode Rodensis* wordt wel gezien als het meest directe bewijs dat het graafschap Sint-Oedenrode echt bestaan heeft.⁶⁰ Ironisch genoeg was ten tijde van die vermelding het graafschap al ter ziele.

2 HET GRONDGEBIED VAN HET GRAAFSCHAP RODE

In dit hoofdstuk draag ik argumenten aan om de omvang van de cijnskring Peelland gelijk te stellen aan het graafschap Rode.

Op 5 juli 1314 verkreeg Jan II Berthout, heer van Berlaer, van hertog Jan III van Brabant een aantal grond- en gewincijnsen die de hertog tot dat tijdstip geïnd had in zeventien Peellandse dorpen (St. Oedenrode, Liempde, Son, Stiphout, Lieshout, Aarle, Bakel, Deurne, Vlierden, Someren, Lierop, Tongelre, Nuenen, Erp, Veghel, Schijndel, Middelrode) en Helmond.⁶¹

Grondcijnsen zijn ontstaan in de feodale tijd. Een horige die van zijn grondheer (=bezitter van allodiaal goed) toestemming krijgt om een bepaald stuk land te ontginnen, betaalt aan die grondheer een som geld ineens en vervolgens elk jaar een klein bedrag, de cijns. De cijns symboliseert de erkenning van de vorstelijke gunst dat de horige van de heer een stuk grond mag gebruiken. Het stuk land blijft dus eigendom van de grondheer. In de loop van een paar honderd jaar ontwikkelde het gebruiksrecht van de grond zich steeds meer tot een eigendomsrecht. Grond werd uiteindelijk door de gebruiker van de grond verkocht alsof hij de eigenaar ervan was. De cijns bleef echter als een zakelijk recht op de grond rusten. De nieuwe eigenaar moest dus in het vervolg cijns aan de oorspronkelijke grondheer betalen.⁶² De heren van Helmond hebben deze cijnsen tot in de negentiende eeuw geïnd.⁶³ In hun administratie is een scheiding gemaakt tussen de cijnsboeken van Peelland en die van Helmond.

In hoofdstuk drie wordt uitgelegd hoe aan de hand van het aantal oude en nieuwe penningen in de cijnsboeken van de heren van Helmond het jaar van de invoering van grondcijnsen berekend kan worden op het jaar 1200, plus of minus dertig jaar.

Maar wie voerde de grondcijnsen in? Anders gezegd: wie gaf de nieuwe gronden uit, waarop cijnsen gevestigd werden? Met nog andere woorden: wie was omstreeks 1200 grondheer van Peelland? De graaf van Gelre, in zijn functie van graaf van Rode, is een goede kandidaat.

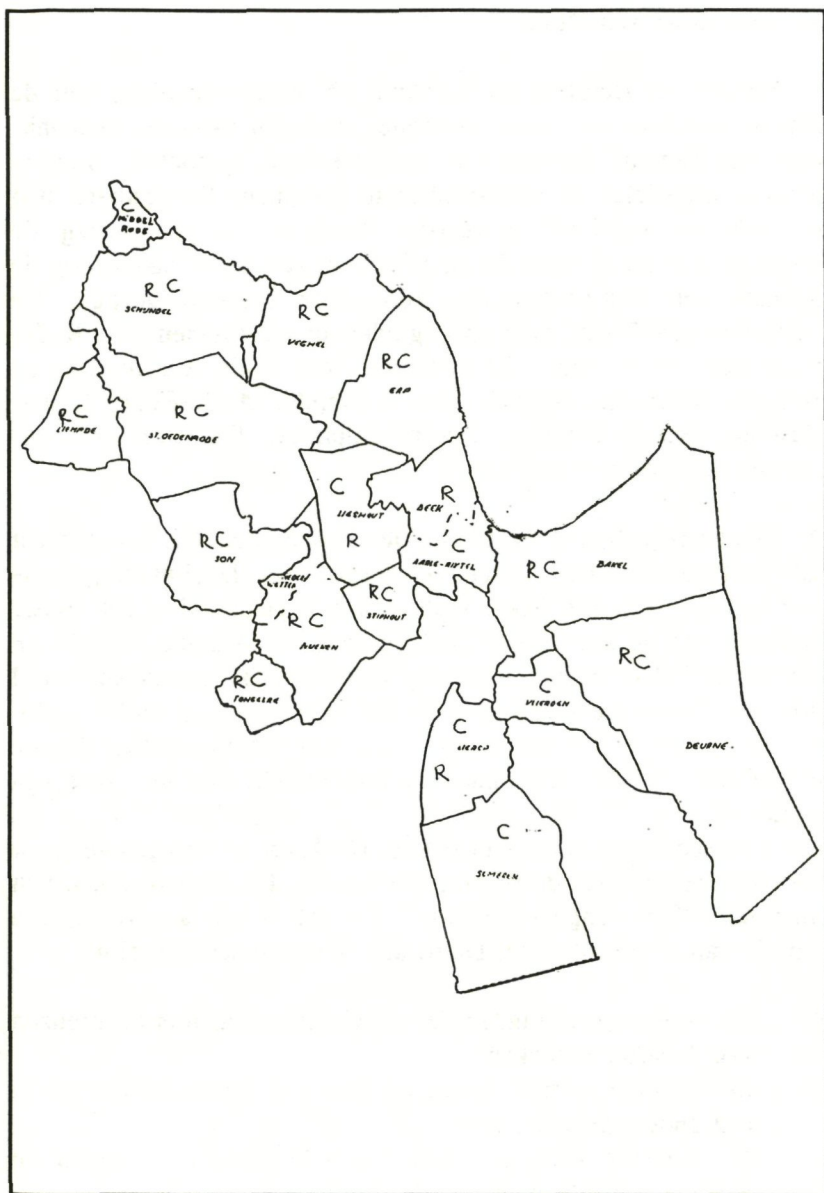
De costuymen van Rode

A. Brock⁶⁴ en Heesters en Rademaker⁶⁵ maken melding van de laat- of leenbank van Sint-Oedenrode. De leden van deze laatbank, leenschepenen of leenmannen van Peelland genoemd, werden gekozen uit edelen of vooraanstaande personen. De laatbank had het recht van ingebod⁶⁶ in veertien Peellandse dorpen, terwijl de inwoners van die dorpen de mogelijkheid van appèl hadden op de laatbank van Sint-Oedenrode. Voor deze veertien dorpen, 'de consorten van Rode' genaamd, golden de costuymen van Rode, ofwel het Roois recht. De consorten van Rode waren: Son en Breugel, Schijndel, Veghel, Erp, Liempde, Aarle-Beek, Rixtel, Lieshout, Bakel, Deurne, Lierop, Stiphout, Tongelre, Nuenen, Gerwen en Nederwetten.⁶⁷

Op de hierna volgende kaart zijn de dorpen waar het Roois recht gold met een 'R' aangegeven; de dorpen van de cijnskring Peel-land met een 'C'. Het Roois recht wordt al genoemd in het oudste leenboek van de hertog van Brabant, het zogenaamde Casselboek van 1312.⁶⁸ Aangezien de hertog hier in 1231 grondheer werd moet het Roois recht een door de hertogen gedoogd ouder regionaal recht zijn. Het heeft er alle schijn van dat de veertien dorpen het gebied vormden dat onder de rechtsmacht van de graaf van Rode viel.

Een waarschuwing is op zijn plaats. De kaart is overgenomen uit een publikatie waarin de rechtsgebieden van de schepenbanken van omstreeks 1795 aangegeven zijn.⁶⁹ En dat is een andere situatie dan die van de cijnsdorpen. De belangrijkste verschillen zijn:

- ▶ De cijnsdorpen volgden de parochiegrenzen, niet de grenzen van de schepenbanken;
- ▶ In sommige dorpen deelde de heer van Helmond het gezag met andere grondheren;
- ▶ Nederwetten heeft pas laat een schepenbank gekregen en vormde eertijds geen apart cijnsdorp (dorp waar de rentmeester van Helmond cijnsen kwam innen). Beek en Aarle-Rixtel vormden één cijnsdorp, Aarle.⁷⁰

► *De cijnskring Peelland (C) en de consorten van Rode (R).*

We kennen nu dus de dorpen van de cijnskring Peelland én we kennen de dorpen waarvoor het Roois recht gold. Beide kunnen we relateren aan het graafschap Rode. Tussen deze lijsten bestaat inderdaad een opmerkelijke overeenkomst. Alle veertien plaatsen die onder de laatbank van Rode ressorteerden behoorden ook tot de cijnskring Peelland. Daarnaast werden grondcijnsen geïnd te Middelrode, Vlierden en Someren.

Er is een plausibele verklaring waarom in die drie dorpen het Roois recht niet van toepassing was: daar heersten andere heren.

► De heer van Boxtel was gerechtigd in de Bodem van Elde waar een groot deel van Middelrode onder ressorteerde.⁷¹ Een andere mogelijkheid is, dat het gebruik van het Roois recht in Middelrode verloren ging nadat Middelrode in 1305 bij de parochie Berlicum gevoegd werd.

► In Someren had in de twaalfde eeuw het Sint-Lambertus kapittel van Luik veel bezittingen. Dit kapittel trad daar later op als grondheer.⁷² Vermoedelijk was het gebied in Someren waarover de graaf van Rode gezag had beperkt.

► In Vlierden trad de abdij van Echternach op als halve grondheer. Maar dat was ook zo in Bakel en Deurne, waar het Roois recht wel gold. Vermoedelijk moeten we daarom te Vlierden denken aan de rechtsmacht van de heer van Helmond.⁷³

Data waarop de cijnsen betaald werden

Dat alle dorpen van de cijnskring Peelland inderdaad deel waren van het graafschap Rode volgt ook uit de data van de cijnsinning. In de onderstaande tabel zijn de data gegeven voor de cijnsinning van Helmond en van de hertog, voor zover die uit enkele bronnen beiden bekend zijn.⁷⁴

	cijnsdata hertog	cijnsdata Helmond
Rode Remigius	1 oktober	1 oktober
Son	2	2
Bakel	4	4
Deurne	4	4
Someren	5	5
Lierop	5	5
Nuenen	6	6
Tongelre	6	6
Erp	7	7
Veghel	7	7
Rode Dionysius	9	9

Uit deze tabel blijkt dat de data van de cijnsinning door de heren van Helmond dateren van vóór 1314, toen de hertog deze cijnsen nog inde. De volgende vraag is: waarom inde de hertog juist op die dagen de cijnsen? Daarbij moeten we bedenken dat de hertog het gebied van de latere Meierij van Den Bosch niet in één keer in bezit kreeg. Dat was een geleidelijk proces. Sommige plaatsen, zoals Boxtel, kwamen pas laat onder het gezag van de hertog.

Als we de data van de cijnsheffing van de hertog vergelijken met die van de abdij van Echternach zien we ook daar een overeenkomst:⁷⁵

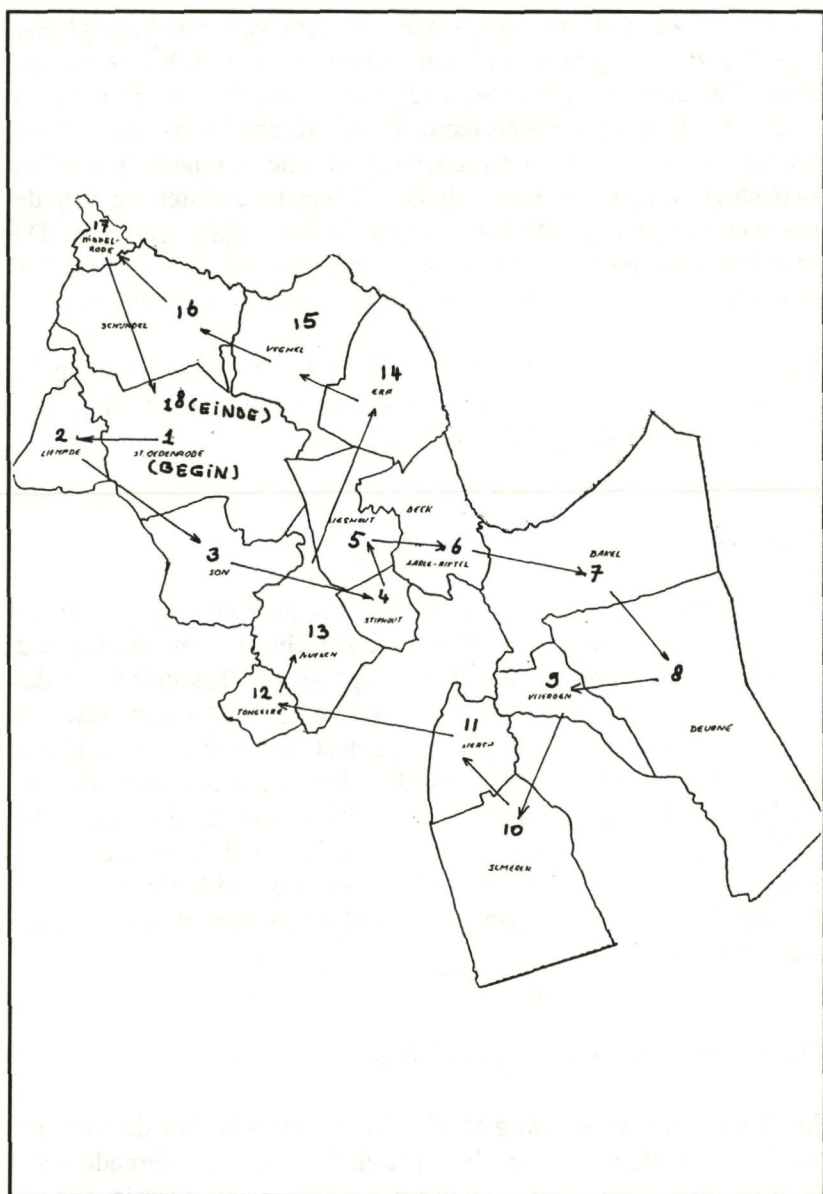
	cijnsdata hertog	cijnsdata Echternach
Sint-Michielsgestel	29 september	29 september
Esch	17 september	29 september
omgeving Waalre, Dommelen, Berge- ijk, Eersel, Hoog- eloon en Vessem	woensdag en donderdag na St. Dionysius (9 oktober)	2 oktober
Bakel en Deurne	4 oktober	4 oktober

Hieruit blijkt dat ook de hertog zich deels (maar niet volledig) door al bestaande data van cijnsinning heeft laten leiden. Vermoedelijk liet de hertog de data van cijnsinning zoveel mogelijk hetzelfde. Alleen in gebieden waar hij geen of weinig cijnsen verwierf, zoals in de Kempen,⁷⁶ zal hij zich door praktische overwegingen hebben laten leiden.

In de Kempen zijn geen vaste inningsdata. De datum werd berekend in 'zoveel dagen na Dionysius' (de laatste cijnsdag van Peel-land). En in plaats van in Waalre en omgeving de oude Echternachse cijnsdatum 2 oktober te hanteren, werd Waalre ingepast in het reisschema van de rentmeester van de hertog in de Kempen dat er als volgt uit zag.⁷⁷

plaats van cijnsinning in Kempenland	dagen van cijnsinning door de hertog van Brabant
Strijp	maandag na St. Dionysius
Stratum	dezelfde dag 's middags
Oerle	dinsdag daarop volgend
Eersel met Kasteren, Hoog- eloon, Vessem, Steensel, Heeze (bij Eersel) en Duizel	woensdag daarna
Bergeijk met Dommelen, Braambossche en Rijthoven	donderdag
Lommel	zaterdag
Vessem	zondag 's middags
Wintelre	maandag
Beerze	maandag 's middags
Mierde	'dinsdag

Het is aannemelijk dat de hertog de data van de cijnsinning in het graafschap Rode onveranderd van de graaf van Rode over genomen heeft. Het feit dat de cijnsinning begint en eindigt in Sint-Oedenrode én dat de reis van de rentmeester geen hiaten vertoont, wijst daarop. De rentmeester van de graaf van Rode vertrok op 1 oktober uit Sint-Oedenrode en keerde daar op 9 oktober weer terug. We mogen er daarom van uit gaan dat de inning van de grondcijnsen vanuit Rode georganiseerd werd. Op de kaart op de volgende bladzijde is de volgorde van de cijnsinning aangegeven.

► De volgorde van de cijnssinning in het graafschap Rode.

Hoe kwam de graaf van Rode aan zijn data van cijnsinning? Het enige wat daarop geantwoord kan worden is dat ook hij de oudere datum van cijnsinning van de abdij van Echternach te Deurne en Bakel (4 oktober) gerespecteerd heeft. Kennelijk is die datum ingepast in de rest van het reisschema van de rentmeester van het graafschap. Overigens werd bij de allereerste vaststelling van de data van cijnsinning altijd een datum in het najaar gekozen. De reden ligt voor de hand. In de eerste maanden na de oogst zal het innen van de cijnsen de minste problemen opgeleverd hebben.

Concluderend kunnen we stellen dat de data van de cijnsinning de laatste twijfels wegnemen wat betreft het verband tussen de cijnskring Peelland en het graafschap Rode.

Grondheer

In het verleden is door historici wel eens gediscussieerd over de vraag of de heren van Rode alleen maar rechters over een bepaald gebied waren (vallend onder de gouwgraaf van Taxandrië) of dat ze een min of meer onafhankelijke bestuursmacht hadden weten te verkrijgen.⁷⁸ Deze kwestie is nu opgelost. Cijnsen kunnen alleen op een stuk grond gevestigd worden door de grondheer: degene die het oppergezag heeft over dat gebied. Omdat de graaf van Rode grondcijnsen is gaan vestigen moet hij rond 1200 het oppergezag in het gebied van het graafschap Rode gehad hebben. Hij was toen dus meer dan een afhankelijke heer van de gouwgraaf van Taxandrië.⁷⁹

Andere heren binnen het graafschap

Het is zaak om voorzichtig te blijven ten aanzien van de omvang van het grondgebied van het graafschap Rode. Veranderende machtsverhoudingen, rafelige grenzen en enclaves waarin andere heren zeggenschap hadden⁸⁰ waren in de late middeleeuwen eerder regel dan uitzondering.

De graaf van Rode heeft binnen zijn graafschap ongetwijfeld het gezag gehad over de woeste grond. Maar dit soort pretenties waren moeilijk hard te maken in domeinen en herengoederen als die in handen geraakten van machtige heren. In veel dorpen kwamen twee of drie heren voor.⁸¹

Door het lokaliseren van de goederen die met een grondcijs belast waren kunnen de invloedsferen van verschillende grondheren afgebakend worden. Een eerste verkenning van de situatie in de dorpen omstreeks 1200 levert een beeld op van een wat gehavend graafschap. Vooral in de buurt van Helmond was het graafschap verbrokkeld. Een familie die vermoedelijk heerlijkheden met vrije status binnen het graafschap bezat was de adellijke familie De Rover. Over hen is veel geschreven maar weinig bewezen.⁸² Ook is het mogelijk dat enkele burens, zoals de heren van Helmond, Cuijk, Heeze en Boxtel in de twaalfde eeuw hun grondgebied uitgebreid hebben ten koste van het graafschap Rode.⁸³

Over de invloed van de abdijen zijn we beter geïnformeerd. Tot omstreeks 1100 had maar één abdij bezittingen in het graafschap, namelijk de abdij van Echternach.

a. De abdij van Echternach

In het begin van de achtste eeuw bezat een zekere Herelaef goederen in Bakel. Hij had daar een kerkje gebouwd ter ere van de heiligen Petrus, Paulus en Lambertus. Herelaef had deze kerk van inkomsten voorzien uit 'drie hoeven met herenhof en huis en alles wat daarbij behoort'. Op 12 december 721 gaf hij het kerkje aan Willibrord, met daarbij een horige te Vlierden en een te Deurne met hun land, vee, roerend en onroerend goed.⁸⁴ Willibrord droeg deze goederen in 726 - 727 over aan de abdij van Echternach.⁸⁵

De relatie van de abdij van Echternach met het graafschap Rode kan als volgt geschetst worden: de abdij voerde het beheer over haar goederen te Bakel, Deurne en Vlierden en zal dit goed geleidelijk met nieuwe ontginningen uitgebreid hebben. Uit de twaalfde en dertiende eeuwse cijsboeken van Echternach blijkt immers, dat het bezit van de abdij geen statisch geheel vormde.⁸⁶

In de elfde en twaalfde eeuw manifesteerde de graaf van Rode zijn gezag. Hij liet Echternach al haar bezittingen en rechten. Maar de goederen die niet onder Echternach ressorteerden, vielen onder het gezag van de graaf van Rode. In Bakel en Deurne werd het Roois recht gehanteerd. Vermoedelijk gold dat ook daar alleen voor goederen die niet onder het gezag van de meier en voogd van Echternach vielen.

Mogelijk maakte de graaf van Rode⁸⁷ het de abdij wél lastig in Peelland, dus in Bakel, Deurne en Vlierden. In 1192 schreef monnik Theoderik van Echternach namens de abdij een brief aan keizer Hendrik VI om de rechten van de abdij te verdedigen tegen aanspraken en usurpaties van alle kanten. Daarin werden ook de usurpaties van de hertog van Brabant, de graaf van Gelre en 'anderen in Taxandrië, *de Peel* en de Betuwe' aangeroerd.⁸⁸

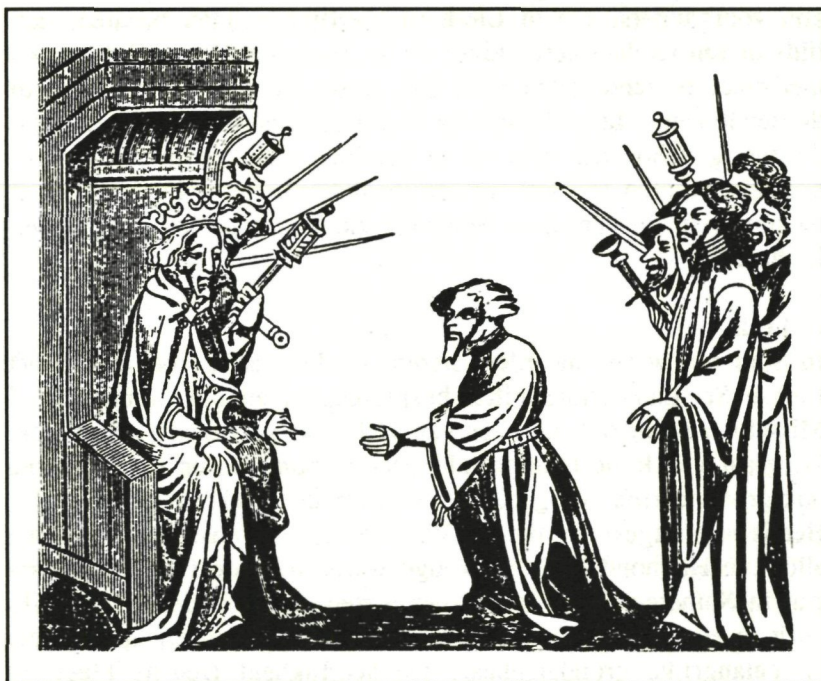
Toen omstreeks 1200 de grondcijnsen gevestigd werden, moet ook geregeld zijn wie het recht had op de inning van deze cijnsen. Uit de cijnsboeken van de heren van Helmond blijkt dat de graaf van Rode in Bakel, Deurne en Vlierden grondcijnsen inde. Het is aannemelijk dat hij deze inkomsten deelde met de abdij van Echternach, omdat in de dertiende eeuw de abdij van Echternach optreedt als halve grondheer te Vlierden,⁸⁹ Deurne en Bakel,⁹⁰ en omdat blijkt dat later ook de hertog van Brabant deze cijnsen met de abdij deelde.⁹¹

In 1222 trof Willem van Horne een betalingsregeling met de hertog van Brabant over de verkoop van zijn allodium Helmond.⁹²

⁹³ Bij deze verkoop was ook de voogdij over goederen van de abdij Echternach inbegrepen. Waarschijnlijk gaat het om de goederen die onder de Echternachse laatbank te Deurne vielen. Willem van Horne beschouwde het voogdijschap als zijn eigen verkoopbaar bezit, waaruit blijkt dat de abdij van Echternach haar greep op de benoeming van de voogden toen gedeeltelijk was kwijt geraakt.⁹⁴

b. Floreffe

In 1120 had Norbertus van Gennepe zijn orde gevestigd in Prémontré, noord Frankrijk. Al in 1121 werd in het graafschap Namen te Floreffe een dochterklooster gesticht. De abdij van Floreffe stichtte op haar beurt omstreeks 1135 een 'filiaal' in Postel. Kort voor 1155 verwierf de hertog van Brabant de voogdij over deze kloosters. Hij preste lokale en regionale machthebbers om ook goederen aan deze kloosters te schenken.

- *Een lid van de hoge adel legt de leeneed af door Karel de Grotte de hand toe te steken. (Naar een miniatuur uit een 14e eeuwse Frans handschrift).*

Het eerste bezit dat de abdij in het gebied van het huidige Noord-Brabant verwierf lag in Lierop en Asten. Een deel van het goed werd geschonken door een vrij man, Gerard van Weert. Een ander

deel werd gekocht. In 1282 ruilde Floreffe grond met de familie Van Asten en concentreerde daarmee haar bezittingen te Lierop.⁹⁵ Het is de vraag wat de relatie van Gerard van Weert met de graaf van Rode was. Op de achtergrond kunnen we in ieder geval de invloed van de hertog van Brabant vermoeden.

In Lieshout schonk een zekere Boudewijn, voormalig ridder en heer van Lieshout, in 1194 zijn goed aan Floreffe. Dit goed bestond uit een hof en negen hoeven. Wellicht stonden Boudewijn en zijn voorgangers, die in Lieshout heerlijke rechten bezaten, eertijds in een feodale verhouding tot de graaf van Rode. Het zal wel niet meer te achterhalen zijn. Feit is dat de abdij Floreffe in de dertiende eeuw dit oude domein met aankopen en schenkingen van de hertog behoorlijk wist uit te bereiden. Boudewijn gaf ook de heerlijke rechten in Lieshout aan de abdij. Deze rechten kregen in de loop van de dertiende eeuw het karakter van een grond-heerlijkheid.⁹⁶

c. Luik

In Someren waren meerdere heren. In de twaalfde eeuw had het Luikse St. Lambertuskapittel bezittingen in en om Someren.^{97 98} Misschien bezat ook de heer van Helmond goederen te Someren. De graaf van Rode inde grondcijnsen in Someren en moet daarom ook grondheerlijk gezag gehad hebben in een deel van Someren. Het is niet uitgesloten dat de Van Hornes die omstreeks 1222 het allodium Helmond bezitten, voogd waren over de Luikse bezittingen in Someren. De Van Hornes waren ook voogden over Luiks bezit te Heeze en Leende. In deze plaatsen traden zij op als heer en belangrijke grondeigenaar. De heerlijkheid Deurne bleef tot 1288 Luiks.⁹⁹ Daarna is de heerlijkheid Deurne een leen van de hertog van Brabant.¹⁰⁰

d. Helmond

Dat Helmond omstreeks 1200 niet bij het graafschap Rode hoorde blijkt uit de administratie van de grondcijnsen. Helmond had een apart boek en de cijnsen werden pas op 11 november geïnd. In Helmond was het Roois recht ook niet van toepassing.

Op grond van de werkingssfeer van de Helmondse schepenbank in de dertiende eeuw wordt van goederen te Hersel, Lierop, Vlierden, Someren, en Tongelre verondersteld dat ze (in de twaalfde eeuw) tot het *dominium* Helmond hoorden.¹⁰¹ Dit *dominium* omvatte niet de hele dorpen, alleen bepaalde herengoederen aldaar.

Andere opvattingen

Eerdere onderzoekers hebben met het grondgebied van het graafschap Rode niet goed raad geweten. W. Heesters¹⁰² houdt het, gezien Rode's politieke status in het begin van de twaalfde eeuw, op "niet onwaarschijnlijk de hele latere Meijerij." J. Melssen probeerde onlangs het gebied van de 'enige van de Kempen' te reconstrueren aan de hand van vermeldingen van 'de Kempen' in het oorkondenboek van Noord-Brabant. Hieruit concludeerde hij dat een aantal Peellandse dorpen (Schijndel, Veghel, Erp, Sint-Oedenrode, Liempde, Stiphout, Lieshout, Son, Breugel, Nederwetten, Nuenen, Gerwen en Tongelre) ook bij de enige van de Kempen hoorde. Dat is waarschijnlijk fout. 'De Kempen' werd ook gebruikt als streeknaam, niet alleen als aanduiding voor een politiek territorium. Ook delen van het huidige België hoorde bij de streek De Kempen. Streeknamen en politieke territoria zijn zelden dwingend gecorreleerd.

Vervolgens lokaliseerde Melssen de leengoederen van de hertog die volgens het Roois recht verheven werden,¹⁰³ en ziet daarin een aanduiding voor het grondgebied van het graafschap. Ook dat behoeft verbetering. Men mag wellicht veronderstellen dat deze goederen eertijds leengoederen waren van de graaf van Rode. Maar leengoederen lagen vaak buiten de grenzen van een heerlijkheid of een graafschap.¹⁰⁴ Het feit dat de graaf van Rode kennelijk leengoederen bezat buiten zijn graafschap, in Zeelst, Strijp en Oirschot, is een volkomen normale situatie. Het overzicht van Melssen geeft dus een aantal plaatsen aan waar de graaf vermoedelijk leengoed had en niet 'het grondgebied van het graafschap'.

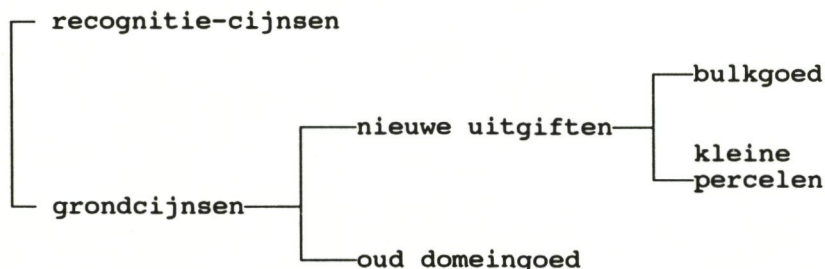
Het Roois recht had niet alleen betrekking op het verheffen van lenen. Het was een pakket rechtsregels van allerlei aard die voor de consorten van Rode van kracht waren, zo melden de bronnen duidelijk.¹⁰⁵ Men kan hier niet zomaar aan voorbijgaan omdat het niet past in het (op zwakke gronden) gereconstrueerde gebied van de eninge van de Kempen.¹⁰⁶

Melssen gaat er vervolgens van uit dat het graafschap Rode een deel was van de eninge van de Kempen; dat het graafschap Kempen niet bestaan heeft en identiek is met het graafschap Rode, en dat de resterende Peellandse dorpen onder de in 1227 genoemde 'voogdij van Peelland' ressorteerden. In deze publikatie is voldoende aangetoond dat dit foutieve veronderstellingen zijn.¹⁰⁷ Ook Aarts¹⁰⁸ heeft bezwaren geuit tegen een deel van de gedachting van Melssen en onderstreept dat de eninge van de Kempen en het graafschap Rode duidelijk onderscheiden moeten worden.

3 DE INVOERING VAN DE GRONDCIJNSEN OP NIEUWE UITGIFTEN VAN GRONDEN

Het is mogelijk om op basis van de hoeveelheid cijnsen die in de cijnskring Peelland in oude en nieuwe penningen betaald werden, het jaartal te berekenen waarin de heffing van een grondcijns op nieuw verkochte percelen van de gemeint ingevoerd is. Hiervoor dienen eerst enkele zaken besproken te worden, zoals de verschillende soorten cijnsen, het gebruikte geld, en de norm bij de cijnsheffing.

De cijnsen die in de cijnsboeken van de heren van Helmond en de hertog van Brabant vermeld worden, kunnen verdeeld worden in recognitie-cijnsen voor verleende rechten en grondcijnsen voor uitgegeven stukken grond. De grondcijnsen kunnen weer onderverdeeld worden volgens onderstaand schema:

De meeste recognitie-cijnsen werden betaald voor het gebruiksrecht van gemeinten, molens en voor visrechten. Grondcijnsen ontstonden als bepaalde heren of graven het gebruiksrecht van delen van hun bezit aan particulieren verkochten voor een bedrag ineens (het voorlijf) en een jaarlijks te betalen bedrag, de grondcijns. Dit gebruiksrecht ging geleidelijk over in een eigendomsrecht.¹⁰⁹ Maar de grondcijns bleef als een last op dit goed rusten. Als een goed verkocht werd, gingen de lasten daarop ook over naar de nieuwe eigenaar. Grondcijnsen konden ontstaan uit oud domeingoed, of uit het uitgeven van delen van de woeste gronden.

Grondcijnsen uit oud domeingoed

Een aantal kleine cijnshoven is in de dertiende of veertiende eeuw met toestemming van de hertog ontstaan.¹¹⁰ De meeste cijnshoven in Peelland en de Kempen zijn echter veel ouder. Zij gaan vaak terug op het oude domeingoed van abdijen en andere heren uit de achtste en negende eeuw.¹¹¹

In die periode werd een deel van het grondbezit in de gouw Taxandria beheerd in de vorm van domeinen. Meestal is sprake van een tweeledig domein. Dat bestond uit één deel dat rechtstreeks door of voor de heer werd uitgebaat en een deel dat verdeeld was in kleinere percelen. Deze percelen werden voor lange tijd, vaak levenslang, aan een persoon in gebruik gegeven. De gebruiker betaalde hiervoor in natura of met herendiensten.

► *Boeren op het land; naar 'Le polyptique illustré', genoemd Veil Rentier, uit ca. 1275.*

Vóór het jaar duizend werden de meeste domeinen bewerkt door de op het domein aanwezige boeren.¹¹² In de elfde eeuw werd het mogelijk deze diensten af te kopen. In de loop van de twaalfde en dertiende eeuw werden ook de uithoven van de abdijen steeds minder direct vanuit de kloosters geëxploiteerd.¹¹³ De uitbating geschiedt meer en meer onder diverse vormen van pacht.¹¹⁴ De heer kon een deel van zijn goed verpachten maar ook als leen of tegen een grondcijns uitgeven.¹¹⁵

Grondcijnsen uit nieuwe uitgften

Het grootste deel van de cijnshoven van kloosters gaat terug op oud domeingoed. Voor de cijnshoven van degenen die het opperzegag in de streek hadden - zoals de graaf van Rode en de hertog van Brabant - ligt dat anders. Ook zij kunnen in cultuur gebrachte grond tegen een grondcijns uitgegeven hebben. Maar verreweg het meeste cijnsgoed dat zij bezaten, vindt haar oorsprong in de nieuwe uitgften van percelen woeste grond.¹¹⁶ We zagen dat de heffing van grondcijnsen op nieuwe uitgften in Peelland vermoedelijk omstreeks 1200 werd ingevoerd door de graaf van Gelre, die toen zowel graaf van Rode als graaf van de Kempen was. Verreweg de meeste uitgften betreft kleine percelen. Een enkele keer treffen we grotere percelen, het zo geheten bulkgoed aan.

Grondcijnsen uit bulkgoed

In 1277 geeft de hertog 153 bunder woeste grond uit te Oosterhout, tegen een cijns van 9 penningen per bunder.¹¹⁷ Dit is een van de voorbeelden van bulkgoed. Op 26 juni 1296 geeft de hertog aan Diederick, heer van Batenburg, zo'n tien bunder van de bossen in Elde uit tegen een jaarlijkse cijns.¹¹⁸ Met dit soort uitgften in bulk, meestal aan mensen die niet in de betreffende dorpen woonden, ging de hertog in tegen de belangen van de lokale boeren. Over het algemeen zijn deze uitgften in bulk gedaan voordat de hertog aan de nageburen het gebruiksrecht van de gemeint gaf.

We dienen deze bulkgoederen per geval te bestuderen en te lokaliseren. Hoe kan het bulkgoed van de kleine percelen worden onderscheiden? In de eerste plaats door de omvang. In Veghel zijn de grootste percelen van normale gronduitgften vier bunder groot. Bulkgoed is over het algemeen groter dan tien bunder.

Het tweede onderscheid is de grondcijns. Hierna zal duidelijk gemaakt worden dat de kleine percelen werden belast met een grondcijns van één oude groot per bunder. De cijns voor het bulkgoed was altijd lager.¹¹⁹

Het geldstelsel in de cijnsregisters van de hertog

In de cijnsregisters van de hertog wordt met het volgende geldstelsel gerekend:

ort = ort	= oort		
ob. = obol	= mijt	1 mijt	= 2 oort
d. = denier	= penning	1 penning	= 2 mijten
s. = solidus	= schelling	1 schelling	= 12 penningen
lb. = libra	= pond	1 pond	= 20 schellingen

Daarbij vinden we bij elke cijns de aanduiding *nov.* (= novi of nieuwe) of *vet.* (= veteri of oude). Deze toevoeging heeft betrekking op de penning en niet op de cijns!¹²⁰ In het cijnsboek Veghel van 1715 - 1755 worden de oudere munten en cijnsen in natura omgerekend in Hollandse penningen. De oude en nieuwe penningen hadden verschillende waarden. Dat blijkt uit het omrekenen van oude munten naar het nieuwe Hollandse geldstelsel. De penningen van de cijnsen waar 'nieuwe' bijgeschreven staat, werden steeds anders omgerekend dan de penningen van cijnsen waar 'oude' bij staat.¹²¹ De omrekening was:

1 oude penning	= 3¼ Hollandse penning
1 nieuwe penning	= 2½ Hollandse penning

Hieruit volgt: 1 nieuwe penning = ⅔ oude penning.

We zullen ons hier niet verder verdiepen in de soorten munten die omstreeks 1800 in omloop waren. Voor ons doel is het voldoende te weten dat in de republiek der verenigde Nederlanden in de boekhouding met het volgende rekensysteem gewerkt werd:¹²²

1 gulden	= 20 stuivers
1 stuiver	= 4 oort
1 oort	= 2 duiten
1 duit	= 2 (Hollandse) penningen
1 penning	= 2 mijten

De cijnsboeken van Helmond

In de cijnsboeken van Helmond werden voornamelijk cijnsen betaald in oude en nieuwe penningen. De heer van Helmond verkreeg het recht om cijnsen te innen van de hertog van Brabant. We kunnen veilig aannemen dat de heer van Helmond vanaf 1314 de cijnsbedragen én de muntsoort onveranderd heeft overgenomen van de hertog.¹²³

Ook Helmond stapt over op het rekensysteem met Hollandse penningen. In de Helmondse cijnsboeken van 1642 - 1714 worden de oude en nieuwe penningen omgerekend naar het Hollandse geldstelsel. Echter, de rentmeester van de heer van Helmond rekende in de achttiende eeuw de oude en nieuwe penningen enigszins anders om dan de rentmeester van de Staten-Generaal.

	waarde (x Hollandse penningen)	
	nieuwe penningen	oude penningen
Helmond	2⅔	3⅓
Staten-Generaal	2½	3¾

► *Omrekeningsfactoren voor de nieuwe en oude penningen naar Hollandse penningen.*

Brabantse penningen

Uit het cijnsboek van Helmond en oorkondenboek van Noord-Brabant blijkt dat een oude penning ook wel Leuvense penning genoemd werd.¹²⁴ De eerste penningen (met een gewicht van 0,7 tot 0,9 gram) werden in Brabant geslagen in naam van de graven van Leuven.¹²⁵ Zij voerden vanaf het begin van de dertiende eeuw de titel hertog van Brabant. De oude penningen in de cijns-

boeken zullen deze Leuvense penningen geweest zijn.

Omstreeks 1250 daalde het gewicht van de Brabantse penning tot 0,4 a 0,6 gram. Omdat indertijd de penningen gewaardeerd werden naar de hoeveelheid verwerkt zilver, kregen deze lichtere penningen in het betalingsverkeer al snel minder waarde. Dat maakte het noodzakelijk om af te spreken of een bedrag in penningen van 0,8 gram of van 0,5 gram betaald moesten worden. De lichtere penningen van na 1250 zijn de 'nieuwe penningen' uit de cijsboeken, die - zo blijkt uit de latere omrekening - ongeveer een waarde hadden van $\frac{2}{3}$ van de oude penningen.

In de loop van de dertiende eeuw gingen steden als Brussel, Antwerpen en Leuven hun eigen munten slaan. De Brabantse hertogen hieven echter voornamelijk cijsen in hun eigen valuta. Hertog Jan I (1269 - 1294) verbood zelfs de stedelijke aanmuntingen in Brussel, Antwerpen en Leuven helemaal.

Vanaf 1266 sloeg Frankrijk een grote zilveren munt, die 'groot' (in het Frans *gros Tournois*) genoemd werd. Deze groot werd in Brabant al snel populair. Vlaanderen en Brabant sloten in 1299 een overeenkomst om zelf hele en halve groten te gaan slaan. De groot Tournois werd hierna vaak aangeduid als oude groot. Zowel oude als nieuwe groten hadden een waarde van twaalf nieuwe penningen, ofwel één nieuwe schelling. De schelling en het pond waren echter slechts rekeneenheden. Ze werden niet echt geslagen. Op de eerste bladzijden van de cijsboeken van Veghel uit de periode 1380 - 1542 staat steeds geschreven dat een oude groot toen een waarde had van acht oude penningen. Later, in de zestiende eeuw, wordt in de cijsboeken van Helmond vaak met negen oude penningen voor één oude groot gerekend.¹²⁶ Hieruit volgt dat in de veertiende eeuw acht oude penningen (van 0,7 tot 0,9 gram) evenveel waard waren als twaalf nieuwe penningen (van 0,4 tot 0,6 gram), namelijk allebei één oude groot.

Norm voor cijnsheffing

In 1379 bepaalt hertogin Johanna dat de nageburen van Veghel delen van hun gemeint mogen verkopen tegen een bedrag van één oude groot per bunder.¹²⁷ In de oude hertogelijke cijnsregisters over Veghel vinden we vanaf 1445 zowel perceelgrootte als bedrag gegeven van gronduitgiften. Het blijkt dat steeds met dezelfde norm gerekend wordt: 1 nieuwe schelling (= 12 nieuwe penningen, = 1 oude groot) per bunder.

Bij de omrekening in de achttiende eeuw werden twaalf nieuwe penningen voor dertig Hollandse penningen gerekend. De nieuwe uitgiften uit de periode 1648 - 1720 werden met dertig Hollandse penningen per bunder belast. Hieruit kunnen we concluderen dat de norm van de cijnsheffing voor nieuwe uitgiften niet veranderde toen de Staten-Generaal in 1648 de grondcijnsen ging innen. Pas tussen 1720 en 1728 werd de norm verhoogd naar vier stuivers (oftewel 64 Hollandse penningen) per bunder.

In de cijnsboeken van Helmond vinden we dezelfde norm. In het cijnsboek van 1507¹²⁸ worden bij acht dorpen in totaal 19 keer naast het cijnsbedrag ook de perceelgrootte genoemd. Uit deze vermeldingen blijkt, dat ook bij de gronduitgiften van vóór 1314 steeds met de norm van één nieuwe schelling per bunder werd gerekend.¹²⁹ (Voor een gedetailleerd overzicht zie appendix 2.)

Dat was een opmerkelijk stabiele norm, één nieuwe schelling of één oude groot per bunder. Meer dan vier eeuwen lang, tot ongeveer 1720, is die norm hetzelfde gebleven. We mogen wel aannemen dat die norm geldig was vanaf 1231, toen de hertog door de koop van het graafschap Rode de grondcijnsen in Peelland ging innen.

Omdat een oude penning $1\frac{1}{2}$ maal de waarde van een nieuwe penning had, was de norm dus: 12 nieuwe penningen of 8 oude penningen per bunder. Dat komt neer op één oude penning per lopens. De norm van één penning per lopens¹³⁰ is ook door andere onderzoekersesignaleerd. Daniël Vangheluwe maakte een reconstructie van het cijnsgoed van Thorn in Bergeyk.¹³¹ Hij

- Johanna, dochter van Jan III van Brabant en echtgenote van Willem van Holland en Wencelas van Luxemburg. Pentekening uit het 'memorieboek' van Antonio de Succa.

ontdekte dat het aantal penningen en lopens van een perceel vaak gelijk was en veronderstelde terecht dat dit een norm was. Vangheluwe geeft verder niet aan welk soort penningen gebruikt zijn in het cijnsboek van Thorn van 1566.

Chr. Buiks constateert dat ook in de baronie van Breda de norm van één Leuvense penning per lopens domineert.¹³² Buiks meent echter dat het cijnsbedrag erg kon variëren. Vermoedelijk realiseerde hij zich onvoldoende hoe onbetrouwbaar latere beschrijvingen van cijnsgoed vaak zijn.¹³³

Overigens werd wel afgeweken van de norm. Zo werden in Veghel (in Eerde op 't Sant) tussen 1529 en 1557 vijf percelen uitgegeven, die maar voor het halve bedrag belast waren. Van deze percelen werd geschreven dat ze *'met sant bevlogen'* waren. Dat zal wel de reden voor de lagere grondcijns geweest zijn.

Berekening van het jaar van vestiging van grondcijnsen op nieuwe uitgften

Nieuwe penningen werden pas vanaf ca. 1250 geslagen. Oude penningen bleven na 1250 nog lang in omloop.¹³⁴ We nemen aan dat alle percelen die belast werden met een nieuwe penning, nieuwe gronduitgften zijn uit de periode 1250 - 1314.¹³⁵ Bij de hierna volgende berekening baseer ik mij op de cijnsboeken van de heer van Helmond. Het oudste bewaarde boek dateert uit het midden van de veertiende eeuw. Aangezien hierin oude en nieuwe penningen voorkomen, dateert een deel van de uitgften van na 1250. De vraag is of we kunnen traceren welke uitgften van voor dat jaartal dateren. Daarvoor heb ik de volgende methode ontwikkeld: Het is mogelijk om op basis van het aantal nieuwe en oude penningen het beginjaar van de heffing van grondcijnsen op nieuwe uitgften te berekenen. Hierbij kunnen twee parameters willekeurig gekozen worden:

- ▶ het deel van de oude penningen dat betrekking heeft op uitgften van vóór 1250, en op uitgften van ná 1250.
- ▶ het deel van de oude penningen dat terug gaat op oud domeingood.

Uit de keuze van deze twee parameters volgt hoeveel oude penningen betrekking hebben op gronduitgiften uit de periode 1250 - 1314. Het bijbehorende oppervlak wordt opgeteld bij het - ook in deze periode van 64 jaar uitgegeven - oppervlak belast met nieuwe penningen. Delen door 64 geeft dan het gemiddelde aantal bunders per jaar dat in die periode uitgegeven is.

Uit de parameters volgt ook hoeveel oude penningen betrekking hebben op nieuwe gronduitgiften uit de periode van vóór 1250. Als we veronderstellen dat het gemiddelde tempo van uitgiften tussen 1150 en 1250 hetzelfde bleef, kan hieruit het jaar waarin de heffing van grondcijnsen op nieuwe uitgiften ingevoerd is, berekend worden. Bovenstaande redenering wordt samengevat in de volgende formule:

$$\text{Beginjaar} = 1250 - 64 / ((B/A) - 1)$$

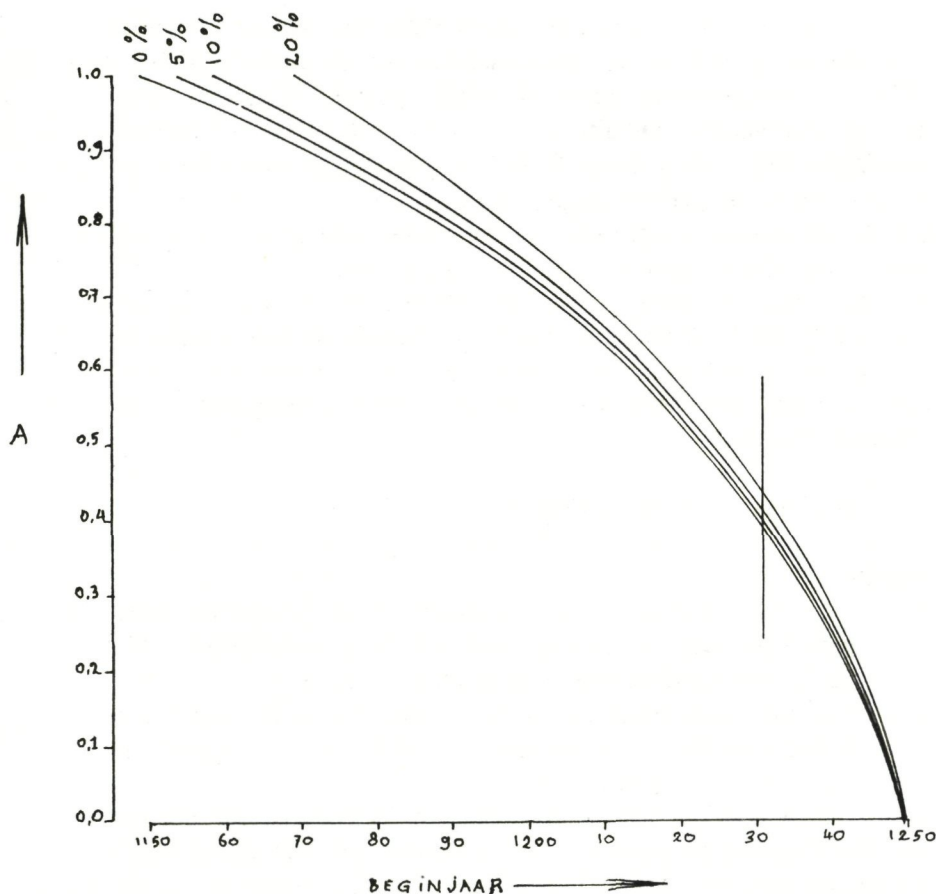
waarin:

A = het relatieve deel (variërend tussen 0 en 1) van de oude penningen dat betrekking heeft op de gronduitgiften vóór 1250. Het vroegste beginjaar krijgen we als A = 1.

B = Het oppervlak belast met oude penningen plus het oppervlak belast met nieuwe penningen, gedeeld door het oppervlak belast met oude penningen.

Het totale oppervlak belast met nieuwe penningen in alle dorpen van de cijnskring tezamen is 1.614,8 bunder. Dit zijn gronduitgiften uit de periode 1250 - 1314. Het oppervlak belast met oude penningen omvat 2.569,1 bunder. Deze zijn uitgegeven na de invoering van de grondcijnsen op nieuwe uitgiften en vóór 1314. Nu gaat een onbekend deel hiervan mogelijk terug op oud domeingoed, of eigen goed van de graaf van Rode. We kunnen de factor B bepalen voor verschillende aannames van hoeveelheid domeingoed.

domeingoed	0 % (0 bunder)	B = 1,6285
	5 % (128 bunder)	B = 1,6616
	10 % (257 bunder)	B = 1,6984
	20 % (514 bunder)	B = 1,7857

► *Beginjaar van de cijnsheffing op nieuwe uitgiften*

De enige variabele voor berekening van de begindatum is nog A , het deel van de oude penningen dat betrekking heeft op gronduitgiften vóór 1250. In bovenstaande grafiek is de begindatum als functie van A uitgezet, voor verschillende waarden van B .

Uit deze grafiek kunnen we voor verschillende aannames het geschatte beginjaar afleiden. Eventueel domeingood (kleiner dan vijfhonderd bunder) blijkt relatief weinig invloed te hebben op het berekende beginjaar van de cijnsheffing.

In het jaar 1231 werd het graafschap Rode gekocht door de hertog van Brabant. Uit de data van de cijnsinning volgt dat de inning van de cijnsen vanuit St. Oedenrode georganiseerd werd. Dat wijst op een ontstaan voordat de hertog in 1231 het graafschap kocht. In de grafiek is het jaar 1231 met een verticale lijn aangegeven.

Als we alleen op de oude en nieuwe penningen letten is het in theorie mogelijk dat de grondcijnsen op nieuwe uitgiften pas in of na 1231 ingevoerd is. Dan moeten we wel minder aannemelijke waarden kiezen voor de parameters, zoals oud domeingoed in de orde van grootte van duizend bunder. Of we moeten aannemen dat het merendeel van de oude penningen betrekking heeft op gronduitgiften van ná 1250.

Een meer redelijk aanname is bijvoorbeeld dat ná 1250 twee-derde van de percelen met een cijns in nieuwe penningen belast werd, en één-derde nog met oude penningen ($A = 0,7$). Met een verondersteld oud domeingoed van 128 bunder (5 %) geeft dat als beginjaar 1203.

Enkele veronderstellingen getest

Bij de berekening van het beginjaar van de grondcijnsen op nieuwe percelen is uitgegaan van enkele veronderstellingen:

- ▶ Het oppervlak belast met hoenderen en andere penningen dan de oude en nieuwe penningen kan verwaarloosd worden bij het berekenen van het beginjaar.
- ▶ Het tempo van gronduitgiften in de periode 1250 - 1314 was gelijk aan dat tempo in de periode 1150 - 1250.
- ▶ De hertog gaf bij de ruil in 1314 álle cijnsen uit de genoemde Peellandse dorpen over aan Jan Berthout, hij hield geen deel voor zichzelf.
- ▶ Bij de invoering van de grondcijnsen op nieuwe uitgiften bleef al eerder uitgegeven goed (dat geen eigen goed van de grondheer was) onbelast.

- De norm voor de cijsheffing in de periode 1200 - 1231 was gelijk aan die van ná 1231.

We zullen in de volgende paragrafen deze veronderstellingen testen.

Hoenderen en andere penningen

Dat waren enkele cijsposten. Maar hoe zwaar wogen die?¹³⁶ De **zwarte penning** (in het latijn *nigri*) vinden we vooral gebruikt in Son en Aarle. Deze *denier Tournois* werd door de koningen van Frankrijk geslagen uit zilver van een zeer laag gehalte; ze werden daardoor in het gebruik spoedig zwart. Hun bijnaam was dan ook 'zwarte Tournoise'. Het gewicht was 0,8 gram. Bij de omrekening in de achttiende eeuw werden ze voor twee Hollandse penningen gerekend. Het bijbehorende oppervlak voor nieuwe uitgften zal dan 30 roeden per zwarte penning geweest zijn.

- Voor- en keerzijde van de *denier Tournois* uit de periode 1223 - 1270. Op de voorzijde een Grieks kruis en het omschrift *ludovicus rex*; op de keerzijde een kerkgebouw of stadspoort, symbool voor de stad Tours. Diameter 19 mm.

Behalve met oude en nieuwe penningen werden in een aantal dorpen ook cijnsen afgedragen in hoenderen en enkele andere penningen.

Vlaamse penningen worden slechts een heel enkele keer genoemd. Het gewicht van de Vlaamse penningen werd onder graaf Dirk van de Elzas (1128 - 1168) in 1140 verlaagd tot ongeveer 0,6 gram. Uit de omrekening heb ik de waarde niet betrouwbaar af kunnen leiden. Ik veronderstel dat die niet veel afweek van de nieuwe Brabantse penning. We stellen dat het bijbehorende oppervlak 33 roeden is.

Sterlingen komen bij de Erpse cijnsen voor. Ze werden in Brabant vanaf 1277 geslagen. Het gewicht was 1,3 - 1,4 gram, maar Engelse sterlingen (1,5 gram) waren al langer in omloop. Sterlingen werden omgerekend voor 14 Hollandse penningen, en het bijbehorende oppervlak was ongeveer 200 roeden.

Keulse penningen komen voor in de Rode Remigius cijnskring. In Keulen kreeg de bisschop in 936 het muntrecht. Deze penningen hebben door de eeuwen heen een gewicht van ongeveer 1,5 gram behouden. Ze werden omgerekend voor 20 Hollandse penningen, en het bijbehorende oppervlak was 300 roeden.

Hoenderen werden betaald te Stiphout, Aarle, Bakel, Deurne en Lierop. Op basis van de uitgewerkte gegevens en lokalisering van cijns-goederen te Veghel is deze norm voor de cijnsheffing geschat op één hoen per lopens.¹³⁷ Toen die percelen uitgegeven werden (1314 - 1340), had een hoen dus een waarde van 1 oude Leuvense penning.

Geld devalueerde. Een cijns in natura niet. In de achttiende eeuw rekende men een hoen voor vijf stuivers. De waarde van een hoen was toen dus met een factor $21\frac{1}{2}$ verhoogd. Deze gegevens sluiten aan bij gegevens over de waarde van hoenderen bij andere heren.¹³⁸

Als we de oppervlakten (van alleen de kleine percelen) die bij de verschillende penningen horen vergelijken, krijgen we voor de hele cijnskring Peelland:

oude penningen	2.569,1 bunder
nieuwe penningen	1.614,8 bunder
andere penningen	9,3 bunder
hoenderen	19,4 bunder

Waarmee aangetoond is dat de hoenderen en andere penningen relatief van weinig betekenis waren en in de berekening van het beginjaar zonder bezwaar verwaarloosd kunnen worden.

Het tempo van gronduitgiften

Was het tempo van de gronduitgiften in de periode 1150 tot 1250 gelijk aan het tempo tussen 1250 en 1314? Het eerste wat we kunnen doen is kijken naar de verschillen tussen de dorpen van de cijnskring. Om een idee te krijgen van het verschil in het tempo van gronduitgiften tussen de cijnsdorpen, zijn alle penningen en hoenderen die betrekking hebben op kleine percelen omgerekend in bunders. Uitgerekend is welk percentage dit oppervlak is van het totale oppervlak van het dorp.¹³⁹ Dit geeft slechts een grove indicatie van het relatieve ontginningstempo in de verschillende dorpen.¹⁴⁰

cijnsdorp	cijnsoppervlak (in bunders)	percentage v/h totale oppervlak
Aarle-Beek	477,57	17,4
Tongelre	169,92	16,6
Schijndel	527,24	12,4
Son	347,89	10,4
Liempde	179,90	9,4
Nuenen	267,43	7,8
St. Oedenrode	550,85	7,5
Vlierden	119,20	6,2

Veghel	255,22	6,1
Lieshout	134,94	5,3
Erp	174,30	4,9
Lierop	92,06	4,0
Bakel	289,50	3,8
Stiphout	38,79	3,6
Someren	106,59	1,8
Deurne	44,18	0,4
Totaal	4.303,45	6,8

► *Tempo van gronduitgiften per gemeente in de periode 1200 - 1314*

Het beeld wordt vertroebeld door het feit dat in enkele plaatsen de graaf van Rode maar een gedeeld grondheerlijk gezag had. Zo was in Bakel, Deurne en Vlierden de abdij van Echternach voor de helft grondheer. De hertog (als opvolger van de graaf van Rode) inde daar dus slechts de helft van de grondcijnsen. In Someren trad het St. Lambertuskapittel van Luik op als grondheer. Waarschijnlijk is dat de verklaring voor het relatief lage bedrag aan grondcijnsen dat daar geïnd werd.

Verhouding tussen oude en nieuwe penningen

In onderstaande tabel is de verhouding tussen de aan de oude en nieuwe penningen gerelateerde oppervlakten berekend voor de verschillende dorpen. Die blijkt erg te variëren. In Lierop en Lieshout was meer dan 95% van het uitgegeven oppervlak met oude penningen belast. In Liempde was dat maar ongeveer dertien procent.¹⁴¹

Relatieve deel van de oude penningen	
Lierop	95,8%
Lieshout	95,7%
Deurne	92,2%
Aarle	90,7%
Vlierden	89,1%
Middelrode	89,0%
Nuenen	77,0%
Stiphout	75,9%
Rode Dionysius	68,3%
Erp	63,1%
Someren	54,2%
Veghel	52,6%
Son	51,8%
Bakel	49,7%
Tongelre	42,1%
Schijndel	41,1%
Rode Remigius	32,7%
Liempde	12,9%
Gemiddelde	61,4%

► *Aandeel van de oude penningen in de periode 1200 - 1314*

We moeten vaststellen dat behoorlijke verschillen bestaan tussen de dorpen onderling wat betreft het tempo van uitgiften en de verhouding tussen oude en nieuwe penningen.

De betrouwbaarheid van de berekening van de begindatum van de cijnsheffing op nieuwe uitgiften staat of valt met de betrouwbaarheid van de aanname dat het gemiddelde tempo van de gronduitgiften in alle dorpen van de cijnskring Peelland in de periode 1250 - 1314 gelijk was aan dat tempo in de periode 1150 - 1250. De verschillen tussen de dorpen onderling manen wat dat betreft tot

enige voorzichtigheid maar kunnen elkaar tot op zekere hoogte uitgemiddeld hebben.

Andere historische bronnen maken een min of meer constant ontginningstempo tussen 1200 en 1314 wel aannemelijk. Sheratt¹⁴² schetst de economische cyclus in deze periode in een wijder Europees verband. Hij plaatst het begin van het economische herstel in Europa rond 800. Het herstel bereikte rond 1200 haar volle ontwikkeling en de climax omstreeks 1300. Theuws¹⁴³ plaatst het begin van een uitbreiding van de ontginningen in de Kempen rond het jaar duizend. De economische groei stopt met de hongerejaren 1315 - 1317. De bevolkingsgroei begon af te nemen. De pest verminderde de Europese bevolking in 1350 - 1360 met nog eens een-derde.

- *Ontginners aan het werk. In het midden zijn twee arbeiders met een hak struiken aan het rooien. Uit de 'Saksenspiegel' (14e eeuw).*

Cijnsen in natura

Het oudste bewaarde cijnsboek van de hertog dateert van 1340. In dit cijnsboek komen onder Veghel oorspronkelijk eenentwintig cijnsen voor. Deze werden allen in hoenderen betaald. De totale opbrengst bedraagt 45 hoenderen. De vraag is waar deze cijnsen vandaan komen. Zijn het cijnsen uit gronduitgiften uit de periode 1314 - 1340 of cijnsen uit veel ouder domeingoed, die de hertog bij de ruiling in 1314 aan zichzelf gehouden heeft?

Cijnsen in natura (zoals hoendercijnsen) worden als een mogelijk relict uit het dominiale tijdperk beschouwd.¹⁴⁴ De gedachtengang daarachter is dat vóór de komst van de geld-economie de mensen hun verplichtingen aan de heer voldeden door herendiensten te verrichten en door middel van leveringen in natura. Munten werden in de vroege middeleeuwen nog maar weinig gebruikt. Gaan de hoendercijnsen die de hertog in 1340 inde terug op ouder domeingoed? De oorkonde van 1314 geeft geen duidelijk antwoord. Daarin staat slechts dat Jan Berthout *'menegherhande sekere renten'* van de hertog kreeg.¹⁴⁵

Het is mogelijk dat de hertog in de periode 1314 - 1340 nieuwe grondcijnsen in natura ging heffen. Dat volgt uit voorbeelden van elders. De cijnshof van Jekschot ontstond in 1310. Cijnsen moesten aan Jekschot afgedragen worden in haver, ganzen, hoenderen en diverse soorten munten.¹⁴⁶ Dat betalingen in natura in de vijftiende eeuw nog heel gebruikelijk waren, blijkt ook uit tal van andere oorkonden.¹⁴⁷

Het is aannemelijk dat de hertog in 1314 alle cijnsen uit de Peel-landse dorpen aan Jan Berthout schonk. Dat blijkt uit de cijnspos-ten voor nieuw uitgegeven gemene gronden waarvan de datum van uitgifte bekend is uit andere bronnen, zoals het oorkondenboek van Camps. Volgens de mij beschikbare gegevens levert dat navolgende tabel op:

cijnsdorp	betaalt aan	betaald door (geburen van)	jaar van uitgifte
Middelrode	Helmond	Berlicum	1300
Helmond	Helmond	Helmond	1300
Aarle	Helmond $\frac{2}{3}$ Echternach $\frac{1}{3}$	Rixtel, Aarle en Beek	1300
Nuenen	Helmond	Nuenen	1300
Erp	Helmond	Erp	1300
Schijndel	Helmond	Schijndel	1309
Rode Dionysius	Helmond	Rode	1309
Veghel	Helmond	Veghel	1310
Rode Dionysius	Helmond	Everse	1311
Lieshout	Helmond	Lieshout en Floreffé	1311
Stiphout	Helmond	Stiphout	voor 1312
Middelrode	hertog	Berlicum	1314
Bakel	hertog $\frac{1}{2}$ Echternach $\frac{1}{2}$	Bakel en Aarle	1326
Deurne	hertog $\frac{1}{2}$ Echternach $\frac{1}{2}$	Deurne en Vlieden	1326
Someren	Luik	Someren	1327
Lierop	hertog	Lierop	1328
Son	hertog	Son $\frac{1}{2}$ St. Truiden $\frac{1}{2}$	1355
Liempde	hertog	Liempde	?

► *Overzicht van uitgegeven gemeinten*

Uit de tabel blijkt dat alle cijnsen voor de gemeinten die vóór 1314 uitgegeven zijn aan Helmond betaald werden. Dat bevestigt de aanname dat in 1314 de hertog alle grondcijnsen in genoemde

Peellandse dorpen overgaf aan Jan Berthout. In de cijnsboeken van de hertog vinden we daarom voor de betreffende dorpen vermoedelijk alleen maar cijnsen die ná 5 juli 1314 door hem gevestigd zijn.

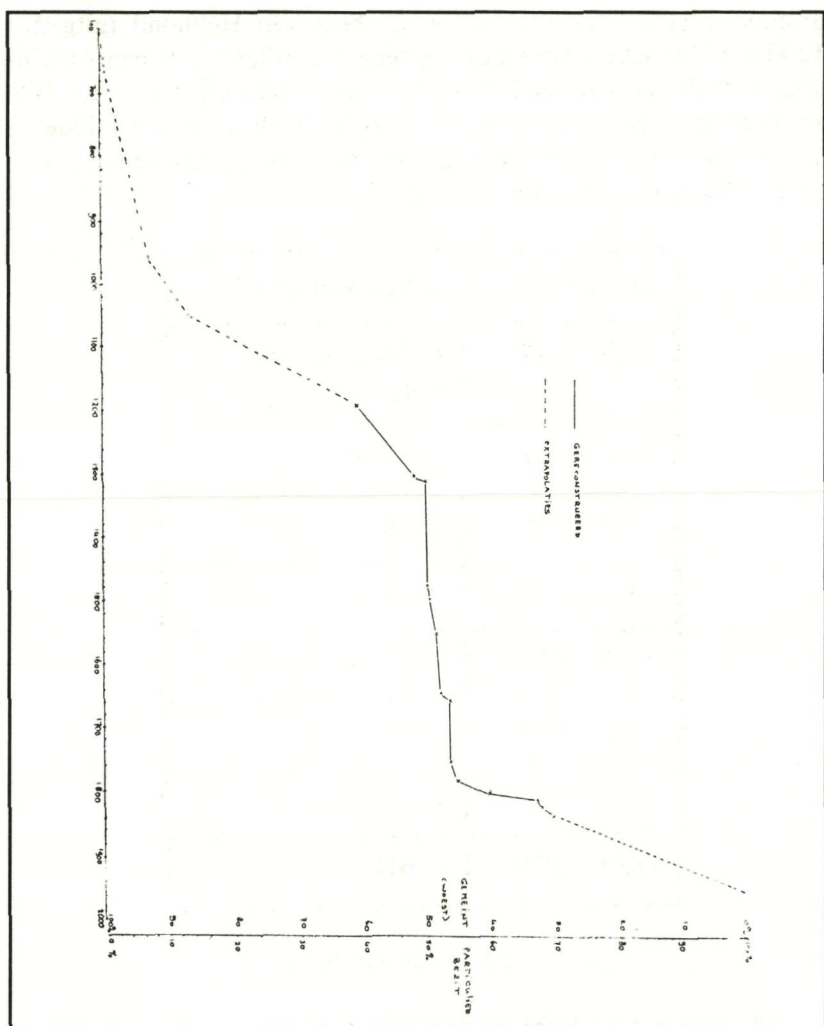
Vermoedelijk bleven uitgaven van voor het jaar 1200 onbelast. We kunnen dit op twee manieren aannemelijk maken. We kunnen eerst kijken naar het totale oppervlak uitgegeven grond in Veghel. In onderstaande tabel zijn alle gegevens over zowel belaste als onbelaste gronduitgaven in Veghel over de periode 1200 - 1832 samengevat.¹⁴⁸

jaar	percentage particulier bezit	percentage gemeint
1200	39,7	60,3
1314	50,0	50,0
1650	52,8	47,2
1780	53,9	46,1
1830	69,8	30,2

► *Grootte van de gemeint*

Bij de invoering van het kadaster in 1832 was in Veghel 912,8 van de 3027,0 bunder grond nog gemeente-eigendom.¹⁴⁹ Dat is 30,2 procent. Tussen 1780 en 1314 bedroeg dat percentage 46,1 tot 50 procent.

Uit de volgende grafiek blijkt dat de cijnsen van Helmond (uitgaven 1200 - 1314) maar een klein deel omvatten van het oppervlak dat in 1314 al in particulier bezit was. Oudere uitgaven bleven kennelijk bij de invoering van de grondcijnsen onbelast.

► Particulier eigendom en gemeint van het jaar 600 tot heden.

De grafiek is geëxtrapoleerd. Vroeg-middeleeuwse vondsten in Veghel wijzen op een eerste herbewoning in de zesde of zevende eeuw. Omstreeks het jaar duizend gaan de ontginningen sneller. Dat is in de grafiek met een stippellijn aangegeven.¹⁵⁰ Uit de

grafiek volgt dat de cijnsen van de heer van Helmond (uitgiften 1200 - 1314) een laatste fase vertegenwoordigen van een ontginningsgolf die al aan het luwen was. Het uitgiftetempo in de elfde en twaalfde eeuw moet hoger gelegen hebben. De gemiddelde uitgiftetempo's zijn in onderstaande tabel nog eens samengevat. Extrapolaties staan daarbij tussen haakjes.

periode	tempo van uitgiften
600 - 1000	(0,76 bunder per jaar)
1000 - 1200	(4,50 br/jr)
1200 - 1314	2,24
1314 - 1649	0,25
1650 - 1779	0,27
1780 - 1789	1,90
1790 - 1829	11,58
1830 - 1950	(7,61)

► *Tempo van uitgiften*

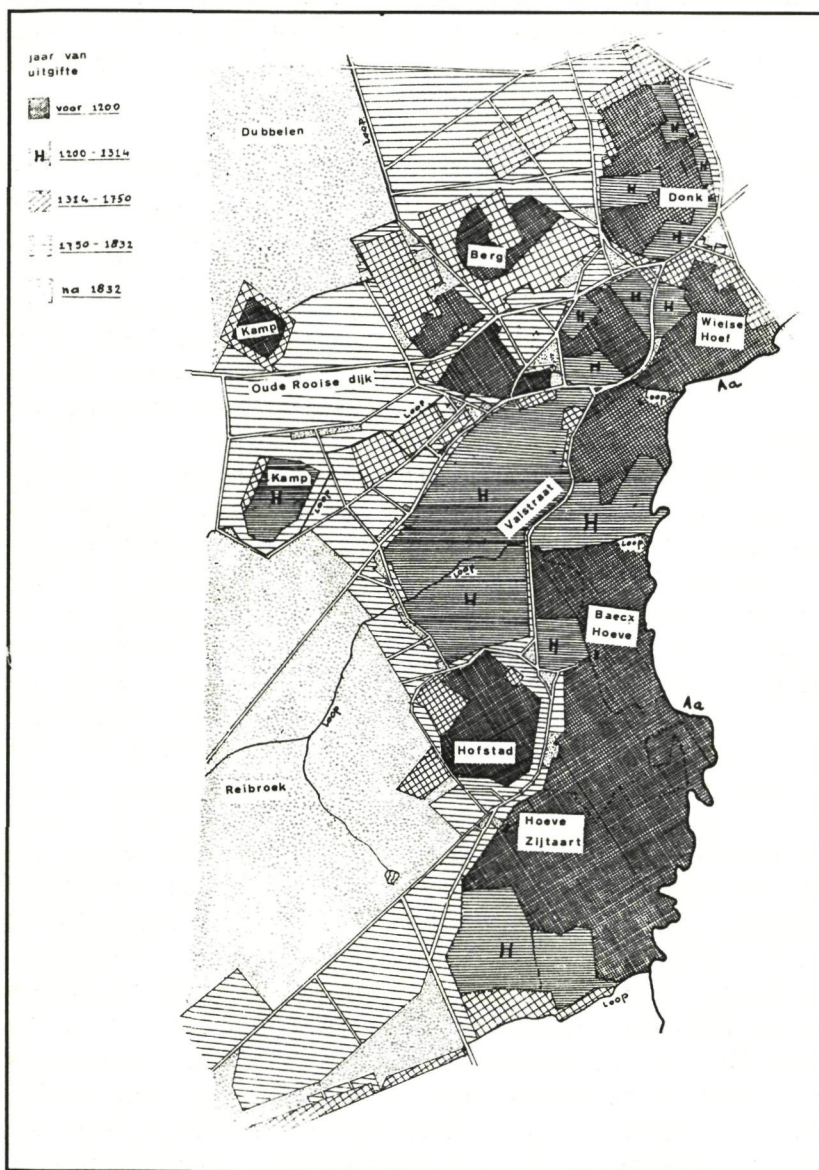
De aanname dat in 1200 eerdere uitgiften onbelast bleven is ook nog te testen door de percelen te lokaliseren die belast zijn met een grondcijns aan Helmond. Hieronder is de reconstructie van een deel van het huidige kerkdorp Zijtaart weergegeven. De met een H gemarkeerde gebieden zijn belast met een grondcijns aan de heer van Helmond. Er is geen reden om hier oud domeingoed te veronderstellen. Het betreft waarschijnlijk alleen nieuwe uitgiften uit de periode 1200 - 1314. Dit goed ligt globaal tussen de oudste

ontginningen en de jongere uitgiften, belast met een cijns aan de hertog, in. Dit bevestigt de veronderstelling dat toen de heffing van grondcijnsen op nieuwe uitgiften ingevoerd werd, de gronden die al particulier bezit waren onbelast bleven.

Een reconstructie van de situatie anno 1200 geeft een goede basis voor verdere extrapolatie. Van Zijtaart kunnen we zeggen dat het totale oppervlak van het cijnsgoed van Helmond 66,2 hectare is. Dit geeft een gemiddeld uitgifte over deze periode van 0,58 hectare per jaar. Het al vóór 1200 uitgegeven oppervlak was 111,9 hectare groot. Als we er vanuit gaan dat in de periode 1000 - 1200 het ontginningstempo ook 0,58 hectare per jaar was, dan dateren de eerste ontginningen in dit deel van Veghel van kort na het jaar 1000.

Natuurlijk geldt voor de aanname van een constant ontginningstempo in zo'n klein gebied het nodige voorbehoud. Maar toch is het jaartal 1000 als datum voor de eerste ontginningen te Zijtaart niet onwaarschijnlijk. Theuws wijst erop dat de tiende eeuw relatief droog was, en dat men, misschien door een daling van de grondwaterspiegel, juist na het jaar duizend met de ontginning van de beekdalen is begonnen.¹⁵¹ Telling van stuifmeelkorrels bij de Everse akkers in Sint-Oedenrode laten zien, dat daar rond het jaar 1000 plots een toename van de graanteelt en een afname van het aantal bomen optreedt.¹⁵²

De hoeven Groot en Klein Zijtaart waren leengoed van Geffen, net als het patronaatschap van de Veghelse kerk en een deel van de tienden.¹⁵³ Dit wettigt de veronderstelling dat de hoeve Zijtaart eertijds in handen was van de lokale elite, een heer die het patronaatsrecht van de kerk bezat. Mogelijk was de hoeve Zijtaart een vroeg elfde-eeuwse ontginningshoeve, gesticht op initiatief van die heer. Die elite woonde aan de overkant van de Aa, aanvankelijk ter hoogte van het Russelt, waar in een gebied met vroeg-middel-eeuwse vondsten een oude fundering en aanwijzingen voor een gracht gevonden zijn.¹⁵⁴ Later verhuisde de bewoningskern naar de plek van het leengoed de Bolken en het kasteel Frisselstein.¹⁵⁵

► *Reconstructie van de gronden die in Zijtaart zijn uitgegeven.*

Vermoedelijk zijn de grondcijnsen op nieuwe uitgften in het graafschap Rode omstreeks 1200 door de graaf van Gelre - in zijn functie als graaf van Rode - ingevoerd. Over wat zijn norm bij de cijnsheffing was kunnen we kort zijn: We weten het niet. Wel is duidelijk dat de norm van één penning per lopens niet alleen door de Brabantse hertog gebruikt is. We zagen dezelfde norm bij het cijnsgoed van Thorn en van de heer van Breda.

► Gebieden te Vechtel die tienden betaalden te St. Oedenrode.

4 CIJNSEN, PAROCHIES, HEREN EN GEMEINTEN

In Veghel bleken verschillende gebieden binnen de grenzen van de gemeint een tiend aan de parochiekerk van Sint-Oedenrode te moeten betalen. Dat waren Jekschot, Hoge Biezen, Eerde en Dorhout.¹⁵⁶ Niet alleen de tienden maar ook de grondcijnsen over deze gebieden zijn grotendeels terug te vinden in het cijnsboek van Sint-Oedenrode. Sommige van die gronden werden op den duur omstreken gebieden tussen Veghel en Sint-Oedenrode, bijvoorbeeld ten aanzien van de verponding. Over Eerde is jarenlang een slepende rechtszaak gevoerd.¹⁵⁷ Waar komt deze eigenaardigheid vandaan?

De heerlijke rechten te Jekschot werden, samen met percelen grond aldaar, in 1310 door de hertog aan Willem de Crudenaer gegeven. Hoewel de heerlijkheid Jekschot zich over gebieden uitstreckte die van oudsher zowel tot de gemeint van Veghel als tot Sint-Oedenrode behoorden,¹⁵⁸ werd uit het hele gebied een tiende aan de Rooise kerk betaald. Dus ook uit het Veghelse deel. Een mogelijke verklaring is dat de heren van Jekschot bij de parochie Sint-Oedenrode hoorden. Het slotje waar de heren van Jekschot aanvankelijk woonden, stond aan de Rooise kant van Jekschot, veel dichterbij de parochiekerk van Sint-Oedenrode, dan bij de kerk van Veghel.¹⁵⁹

Dit leidt tot de volgende stelling: men betaalde de tienden voor percelen grond aan de parochie waar men onder hoorde; ook als die percelen in het rechtsgebied van een ander dorp lagen. Voor de grondcijnsen gold hetzelfde. Ook die werden in de eigen parochie, cq. het eigen cijnsdorp, betaald.

Deze veronderstelling heeft een grote verklarende kracht; namelijk waarom in de cijnsboeken van de hertog én van de heer van Helmond in bepaalde dorpen grondcijnsen aangetroffen worden van percelen die haast tegen de kern van een naburig dorp of zelfs nog verder weg lagen.¹⁶⁰ Ook geeft het een verklaring voor een oud, tot dusver onopgelost probleem: het 'cynske van Dinter' dat aan de heer van Helmond betaald moest worden.

In deze cijnsboeken (bewaard vanaf 1421) worden enkele cijnsen genoemd uit Deurne en Stiphout.¹⁶¹ Ik veronderstel, dat deze cijnsen ten tijde van het graafschap ontstaan zijn, toen mensen uit Dinther cijnsgoed oftewel nieuw uitgegeven percelen woeste grond te Deurne en Stiphout kochten. Dinther lag buiten de jurisdictie van de graaf van Rode. Maar de inwoners van Dinther verplichtten zich toen tot het betalen van de grondcijns aan de graaf van Rode, die deze cijnsen apart administreerde.¹⁶²

Bevestiging van deze hypothese is moeilijk omdat we de oudste eigenaren van percelen en de parochies waartoe die behoorden zelden kennen. Bij Herlaer is dat wel het geval. Daar blijkt de hypothese te kloppen. Het kasteel Oud Herlaer lag in de jurisdictie van Sint-Michielsgestel. Het slot stond echter veel dichterbij de Lambertuskerk van Vught dan bij de kerk van St. Michielsgestel. Oud Herlaer behoorde dan ook tot de parochie St. Lambertus te Vught. En inderdaad; de grondcijns die uit dit goed aan de hertog betaald werd vinden we terug in het St. Lambertus-cijnsboek van Vught. Ook de tienden bij Oud Herlaer komen toe aan de St. Lambertuskerk van Vught, hoewel de gronden lagen binnen de jurisdictie van Sint-Michielsgestel.^{163 164}

Als de bovenstaande stelling correct is, is daarmee een mechanisme duidelijk geworden dat bijdroeg tot de vorming van de grenzen van onze Brabantse dorpen.

Een erfenis uit het feodale verleden

Het ene antwoord roept de volgende vraag op. Hoe kwam het dat de parochiegrenzen zijn gaan samenvallen met de grenzen van de cijnsdorpen? Theuws wijst er op dat parochiecentra in de middeleeuwen niet uitsluitend een functie als religieus centrum vervulden. Kerk en elite waren nauw met elkaar verbonden. De kerken in de Kempen zijn vrijwel zonder uitzondering door de lokale elite gesticht op hun domeinen. In plaatsen als Sint-Oedenrode,¹⁶⁵ Oerle en Bergeijk¹⁶⁶ stonden de huizen van de lokale elite en de

kerk bij elkaar. Deze waren omgeven door een gezamenlijke gracht. Na het verdwijnen van de domeinen en de feodale samenleving in de dertiende eeuw, werden de parochies de basis voor de organisatie van de samenleving.¹⁶⁷ Het is dus goed mogelijk dat de cijnssinning eerst aan de lokale elite gerelateerd was en pas later aan de parochies.

- *Een vazal brengt leenhulde: door zijn handen in die van zijn heer te leggen doet hij 'homagium'. Met drie symbolische handen wijst de vazal op zichzelf en het goed dat hij in leen ontvangt. Naar de Saksenspiegel.*

De edelen en heren van Rode

Het is menig historicus opgevallen dat Sint-Oedenrode omzoomd lag met belangrijke herengoederen en slotjes.¹⁶⁸ De heren van Rode worden meermaals genoemd in de *Vita Odae*.¹⁶⁹ Omstreeks 1133 worden de feodale heren genoemd 'leenmannen van Heilwiva, erfdochter van graaf Arnoldus'.¹⁷⁰ Uit latere tijd is

bekend dat leden van de laatbank van Rode gekozen werden uit de edelen en vooraanstaanden van Rode.

Als we deze gegevens bezien, ontstaat de indruk dat het graafschap de gebruikelijke feodale structuur had. De graaf had goederen als leen aan feodale heren gegeven en misschien ook heerlijke rechten in delen van zijn graafschap.¹⁷¹ In de twaalfde eeuw blijken sommige van deze heren niet in hun eigen heerlijkheid te wonen maar in Sint-Oedenrode.¹⁷² Dat zal de mogelijkheden op invloed in het graafschap en op aantrekkelijke baantjes, bijvoorbeeld in de laatbank of het kapittel, vergroot hebben.

Het is aannemelijk dat deze feodale heren automatisch het oppergezag van de hertog moesten erkennen toen de hertog in 1231 het graafschap Rode verwierf. Met andere woorden: hun heerlijkheden werden lenen van de hertog. Hetzelfde zal gebeurd zijn met het andere leengoed van de graaf. Een aanwijzing daartoe is dat in het oudste hertogelijk leenboek vermeld staat dat voor een aantal lenen het Roois recht gold.¹⁷³ Dit zal eertijds leengoed van de graaf van Rode geweest zijn dat in 1231 overging naar de hertog.

We vinden in de oudste leenboeken van de hertog veel namen van nazaten van de edelen van Rode. Vele heren die hun naam ontleenden aan een goed in Sint-Oedenrode, waren in de veertiende en vijftiende eeuw al verhuisd naar de nieuwe machtscentra, steden als 's-Hertogenbosch en Brussel. Bijvoorbeeld de heren Van Wolfswinkel, Van den Broeke, Van Holaer, Van Neynsel. Ook veel namen van Bossche schepenen verwijzen naar plaatsen uit de omgeving van Sint-Oedenrode.¹⁷⁴

Nadat het graafschap Rode op ging in het hertogdom Brabant, bleef de Rooise laatbank intact. Maar de verantwoordelijkheid voor de cijnsheffing in Peelland ging naar de rentmeester van de hertog. Wellicht bleven de percelen vanaf 1231 definitief geadmistreerd onder het cijnsdorp waar ze op dat moment onder vielen. Nieuw uitgegeven percelen en rechten werden betaald in het cijnsdorp en parochie waar de koper woonde. We zien dit geïllustreerd door het in 1310 uitgegeven Jekschot.

De heren en de cijnsheffing

De vraag dringt zich op hoe de cijnsheffing aan de lokale heren gerelateerd was. Een redelijke aanname is dat de cijnsen geïnd werden in de feodale heerlijkheden van de graaf. We kunnen dan ook stellen dat de latere cijnsdorpen samenvallen met de oude heerlijkheden.

De vraag hoe cijnsen in het cijnsboek van een ander dorp terecht konden komen, is erg moeilijk te beantwoorden. We kennen de structuur van de (veronderstelde!) feodale heerlijkheden immers niet. Wellicht ontstonden de heerlijkheden uit de oude domeinen en herengoederen. Omdat domeinen altijd temidden van woeste gronden lagen, strekte het gezag van de latere feodale heren zich dus niet uit over een aaneengesloten gebied maar over een aantal verspreid liggende herengoederen met de daarbij horende horigen en pachters. De woeste gronden echter vielen als vanouds onder het gezag van de graaf.

Misschien gaf de graaf van Rode - net als de hertog van Brabant later zou doen - al aaneengesloten gebieden als heerlijkheden uit aan zijn leenmannen, dus inclusief de woeste gronden. Dit tweede model biedt de mogelijkheid cijnsen te betalen in de heerlijkheid waar het nieuw uitgegeven perceel lag.

Beide modellen geven ook ruimte aan een sociaal-territoriale interpretatie. Lokale boeren betaalden de grondcijnsen in de heerlijkheid waar zij toe behoorden, ook als de nieuw uitgegeven percelen elders lagen. Zelfs als deze lagen nabij het machtscentrum van een naburige heer.

Cijnsdorpen die géén parochie waren

Niet alle dorpen waar de graaf van Rode cijnsen inde waren in 1231 een parochie. Sommige cijnsdorpen omvatten meerdere parochies terwijl elders een parochie meerdere cijnsdorpen omvatte. Twee cijnsdorpen in het graafschap waren in 1231 nog géén parochie: Liempde en Middelrode.

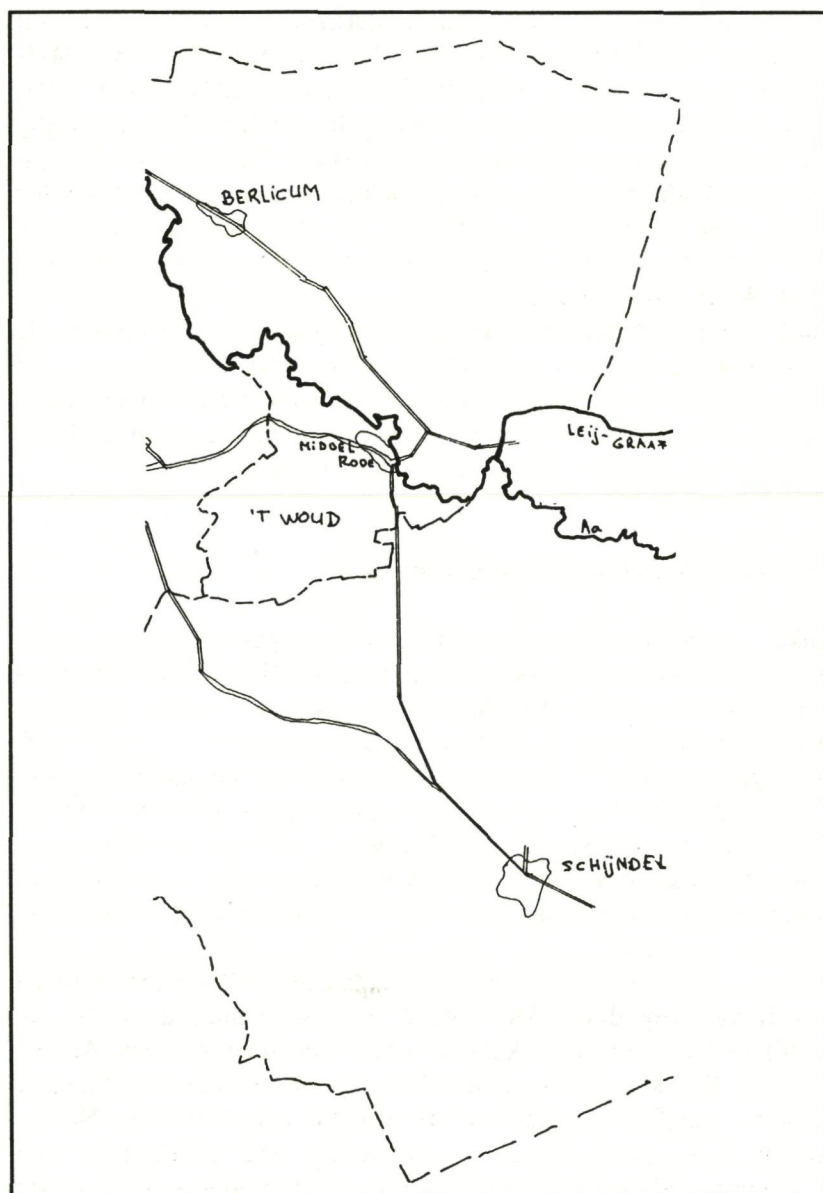
Liempde behoorde eertijds onder de parochie Boxtel.¹⁷⁵ Hoewel het in de dertiende eeuw gebruikelijk werd dat de grondcijnsen betaald werden in de parochie waar men bij hoorde, was dit in Liempde niet mogelijk. Boxtel was een vrije heerlijkheid. Daar had de hertog voor 1439 geen enkel gezag.¹⁷⁶ Daarom bleven de inwoners van Liempde hun grondcijnsen in Liempde betalen. Dit blijkt uit de vele nieuwe penningen die Liempdenaren als grondcijns betaalden. Deze hebben dus betrekking op gronduitgiften door de hertog na 1250. Vanaf 1314 komende de cijnsen aan de heer van Helmond.

De situatie in Middelrode was gecompliceerder. Middelrode was het enige deel van het kwartier Maasland dat ten westen van de Aa lag. In de dertiende eeuw was het dorp nog geen zelfstandige parochie. De dichtstbijzijnde kerk stond te Berlicum. In 1305 werd een geschil tussen de parochies Berlicum en Schijndel bijgelegd. Hierbij werd Middelrode bij de parochie Berlicum gevoegd.¹⁷⁷

Een deel van het Middelrooise woud hoorde onder de gemeint van Schijndel.¹⁷⁸ Het grootste deel hoorde bij een andere gemeint, de Bodem van Elde. De Bodem van Elde werd gebruikt door de bewoners van Schijndel, Sint-Oedenrode, Boxtel en Sint Michiels-gestel. In 1293 verklaarde de hertog dat hij het oppergezag in de Bodem van Elde deelde met de heer van Boxtel.¹⁷⁹

De graaf van Rode indè grondcijnsen te Middelrode.¹⁸⁰ In de periode 1250 - 1314 werden weinig cijnsen bijgeschreven.¹⁸¹ Berlicum wordt in de oudste cijnsadministratie van de hertog niet als zelfstandig cijnsdorp genoemd.¹⁸² In het cijnsboek van Middelrode vinden we ook de cijns voor een in 1300 aan de poorters van Den Bosch en de geburen van Berlicum, Belver, Middelrode, Rosmalen, Heinis en Bruggen uitgegeven gemeint.¹⁸³ Ook de cijnsen uit andere goederen onder Berlicum werden te Middelrode betaald. Wat betreft de jurisdictie was in Middelrode het Roois recht niet van toepassing. Middelrode ressorteerde later onder de schepensbank van Berlicum.¹⁸⁴

Ter hoogte van Middelrode vormde de Aa de grens van het graafschap Rode.¹⁸⁵ Het Middelrooise woud viel onder het gezag van de graaf van Rode die daar vanaf ongeveer 1200 grondcijnsen uit

► *Situatieschets van de omgeving van het Middelrooie woud.*

nieuwe uitgften inde. Hoewel in de dertiende eeuw vrijwel overal kerken gebouwd waren, bleef Middelrode nog zonder kerk. Middelrode hoorde onder de parochie Berlicum. In 1231 ging Middelrode over naar de hertog van Brabant. In Berlicum had de hertog van Brabant aanvankelijk geen zeggenschap. Vandaar dat de cijnsen van Middelrode niet in de (parochie) Berlicum betaald werden maar in Middelrode zelf. Ook nadat de cijnsheffing aan de parochies gerelateerd werd bleven de grondeigenaren daarom de cijnsen te Middelrode betalen.

Sterker nog; het heeft er alle schijn van dat later alle cijnsen die de hertog in de *parochie Berlicum* inde - dat is nadat en voor zover als hij daar grondheerlijk gezag verworven had - onder Middelrode bijgeschreven werden. Hoewel de cijnsen in Middelrode geïnd bleven worden, werd het cijnsdorp Berlicum.

Cijnsdorpen met meerdere parochies

Enkele cijnsdorpen bestonden uit meerdere parochies; met name Aarle en Nuenen. Als voorbeeld nemen we Nuenen. In het cijnsdorp Nuenen werden grondcijnsen betaald uit Nuenen, Gerwen, Wetten en Nederwetten. Nuenen en Gerwen waren voorheen zelfstandige parochies.¹⁸⁶ Verondersteld wordt dat de abdij van Sint Truiden de hand heeft gehad in de stichting van de Sint Clemens kerken in zowel Nuenen als Gerwen.¹⁸⁷ Omdat de cijnsen te Nuenen betaald werden zal de kerk van Nuenen het oudste zijn, of anderszins het meest nauw geassocieerd met de feodale heer van de graaf van Rode.

De kerk en parochie Nederwetten werden in 1250 gesticht door de priorij van Hooidonk. Deze werd in 1146 vanuit de abdij der reguliere kanunniken en kanunnikessen van de regel van Augustinus te Kloosterrade gesticht. Uit de hoeven van het klooster ontstond vanaf het midden van de twaalfde eeuw het dorp Nederwetten. Deze grond hoorde bij het grondgebied van de heren van Stakenborg, afstammelingen van Emont de Roovere en verwant aan Leo, de stichter van de priorij die in het naburige Son woonde.¹⁸⁸ Nederwetten was geen afzonderlijk cijnsdorp. De grond-

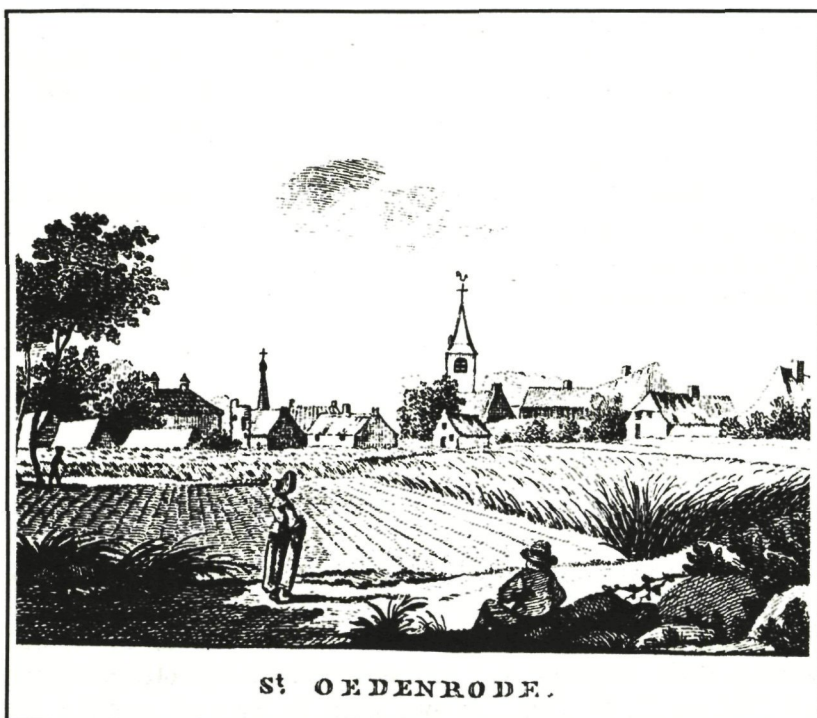
cijnsen van Nederwetten staan onder Nuenen geadministreerd. Dat is ook te verwachten. De kerk en parochie Nederwetten dateren pas uit circa 1250. De inning van de grondcijnsen was toen al door de hertog overgenomen. Een nieuw opgerichte parochie was niet meteen aanleiding voor een nieuw cijnsdorp.

Twan Huijbers¹⁸⁹ maakt aannemelijk dat Aarle oorspronkelijk de moederparochie was van Aarle, Rixtel, Beek en Helmond. Dat verklaart waarschijnlijk dat de cijnsen van Aarle, Rixtel en Beek te Aarle betaald werden.

Sint-Oedenrode

De situatie in Sint-Oedenrode was ook bijzonder. In Sint-Oedenrode werd op twee verschillende dagen grondcijnsen geïnd, namelijk op 1 oktober (Remigius) en op 9 oktober (Dionysius). Ook stonden daar vanouds op korte afstand van elkaar twee kerken, de H. Oda kerk en de St. Maartenskerk te Eerschot. De oudste vermeldingen gaan over de H. Oda-kerk. De legende van de H. Oda verhaalt dat in het begin van de achtste eeuw een houten kerkje op het graf van de H. Oda gebouwd werd en dat vele pelgrims het graf bezochten. Dit kan waar zijn, gezien de vermelding van een oorkonde uit 946, waarin Rontrudis het land van Schakerslo (bij Tholen) schonk aan de kerk van de zalige Oede. Omstreeks 1100 had graaf Arnold zijn burcht in Rode. Hij heeft het naast zijn burcht staande houten kerkje boven het graf van de H. Oda omstreeks 1100 laten vervangen door een tufstenen kerkje in romaanse bouwstijl. Burcht en kerk waren omgeven door een gracht. Toen de kerk gereed was, werd de bisschop van Luik, Otbertus, een zeer goede vriend van graaf Arnoldus uitgenodigd om de kerk officieel in te wijden.¹⁹⁰

Ondanks de kennelijk hoge ouderdom van de H. Odakerk, wordt verondersteld dat de St. Maartenskerk te Eerschot nog ouder is. De St. Maartenskerk was de parochiekerk van Sint-Oedenrode, en moet daarom oudere rechten gehad hebben. De St. Maartenskerk wordt voor het eerst vermeld in 1248.¹⁹¹ Opgravingen onder de vloer van de kerk leverden geen oude sporen op.¹⁹²

ST. OEDENRODE.

► *Gezicht op St. Oedenrode, ca. 1800.*

Op grond van bovenstaande gegevens kan verondersteld worden dat Sint-Oedenrode eertijds bestuurlijk verdeeld was in twee heerlijkheden, Rode en Eerschot. Beide heerlijkheden hadden hun eigen kerk. De heer van Rode en de H. Oda kerk waren verbonden met de ene cijnskring; de heer van Eerschot met de St. Maartenskerk met de andere kring. Kerkelijk ressorteerden beide heerlijkheden onder één parochie. Na het opgaan van het graafschap in het hertogdom Brabant werden de cijnsen voortaan per parochie geadministreerd. In St. Oedenrode bleef men echter het onderscheid tussen de twee cijnskringen handhaven. Dit bevestigt tevens het vermoeden dat de cijnsinning eerder aan de feodale heren gerelateerd was.

Een scenario voor het ontstaan van grondheerlijkheden

Een aantal van de oude domeinen werd grondheerlijkheid. Ze bevatten ook grotere gebieden van de woeste gronden. Enkele voorbeelden:

► In Heeswijk Dinther is omstreeks 1150 nog sprake van domeinen van verschillende heren: Albert van Dinther, Amelrik van Heeswijk, de hertog van Brabant, de heren van Cuijk en van Megen.¹⁹³ In 1352 en 1357 is sprake van één grondheer. Dan legt de heer van Heeswijk, Jan van Benthem, de begrenzing vast van de gemene gronden van Dinther, Loosbroek en Heeswijk.

► In Sterksel is in 1196 sprake van een allodium dat eertijds tot het domeingood van Helmond hoorde. Herbert, heer van Heeze, verkoopt dit goed aan de abdij van Averbode. Later heeft deze abdij het grondheerlijke gezag in Sterksel.¹⁹⁴

► Het goed van de heren van Heeze in Heeze en Leende geraakte in het midden van de dertiende eeuw in handen van de heren van Horne en Altena. Deze bezaten het grondheerlijke gezag in beide dorpen toen ze deze in 1334 in leen aan de hertog van Brabant opdroegen.¹⁹⁵

► Het goed dat Boudewijn van Lieshout in Lieshout had - mogelijk een kleine vrije enclave - ging over naar de abdij van Floreffe. Later blijkt die abdij de grondheerlijkheid over het hele dorp Lieshout te bezitten.

► De abdij van Echternach kreeg in 721 goederen te Bakel, Deurne en Vlierden geschonken. In de veertiende eeuw blijkt de abdij in deze dorpen de status van halve grondheer te hebben.¹⁹⁶ Hier was het grondheerlijk gezag verdeeld tussen de abdij en de hertog van Brabant, de laatste vermoedelijk als de opvolger van de graaf van Rode.

► In Sint-Michielsgestel zien we dezelfde tendens. De Van Herlaers waren daar voogd voor de abdij van Echternach en vermoedelijk voor de bisschop van het kapittel van St. Lambertus te Luik. Vanaf 1227 noemden de Van Herlaers zich 'heren van Herlaer'. Na 1282 weten de Van Herlaers hun voogdij voor Echternach ook in Waalre en Valkenswaard om te zetten in grondheerlijke rechten. De abdij van Echternach verloor zo het recht op de rechtspraak in

deze dorpen maar bleef wel cijnsen innen,¹⁹⁷ al waren dit vermoedelijk alleen de al bestaande.

► In Someren is in de twaalfde eeuw sprake van goed van de graaf van Rode, van de heer van Helmond en van het Sint Lambertuskapittel van Luik. Dat kapittel slaagde erin om het grondheerlijke gezag in Someren te verwerven.¹⁹⁸

Over het algemeen mogen we stellen dat in de dertiende eeuw een tendens ontstaat van uitbating van de eigen landerijen naar de vestiging van het grondheerlijke gezag in een bepaald dorp. Welke factoren bij de vorming van de grondheerlijkheden een rol speelden is onbekend en kan per plaats verschillen. Ten dele zal sprake zijn van formalisering van al bestaande informele afspraken over het gebruik van de woeste gronden. Ook is aannemelijk dat de heffing van grondcijnsen op nieuwe uitgiften daarmee verband hield. Toen omstreeks 1200 deze grondcijnsen geïntroduceerd werden, kreeg ook de vraag wie zeggenschap over de woeste gronden had meer gewicht. Nadat hun gezag zich geconsolideerd had gingen kleine heren hier en daar over tot het uitgeven van gemeinten, in navolging tot de hertog.

Een scenario

Het volgende hypothetische scenario is aantrekkelijk vanwege haar eenvoud én omdat het alle voornoemde historische feiten in een consistent verband brengt: Toen Hendrik I, hertog van Brabant, in 1203 het oppergezag in de Kempen verwierf, was daar het daadwerkelijke grondheerlijke gezag versnipperd tussen een aantal kleine regionale heren, abdijen en bisschoppen. De hertog moest deze vrije heren aanvankelijk respecteren. Daarom richtte hij zijn aandacht op de woeste gronden waarop hij krachtens zijn titel van hertog van Neder-Lotharingen en zijn nieuw verworven titel van graaf van de Kempen recht had. Het middel dat hij daartoe aanwendde was de dorpelingen te laten betalen als ze het gebruiksrecht van een stuk van de woeste grond wensten.

Deze invoering van grondcijnsen op uitgiften van delen van de

woeste grond in de Kempen werd door de lokale heren als een bedreiging ervaren. Als antwoord pretendeerden zij gezag op de woeste gronden nabij hun machtscentrum. De hertog kon die dus niet onder zich krijgen via het uitgeven van delen daarvan aan bewoners. Dit stimuleerde de vorming van grondheerlijkheden die hele dorpen omvatten.

De graaf van Rode voerde in het graafschap Rode omstreeks dezelfde tijd grondcijnsen op nieuwe uitgiften in. Naast welkome inkomsten leverde dat ook een zekere bescherming op tegen de pretenties van Hendrik I van Brabant en de vrije heren binnen het graafschap. Waar nodig trof de graaf regelingen met deze vrije heren. Zo deelde hij het grondheerlijk gezag in Deurne - Bakel - Vlierden met de abdij van Echternach. Lieshout werd een vrije grondheerlijkheid van Floreffe. Someren kwam aan het St. Lambertuskapittel van Luik.

De data van de cijnsinning in de Kempen vormen een mogelijk bezwaar tegen het hiervoor geschetste scenario. Deze zijn afgeleid van de data in Peelland, zoveel dagen na Dionysius, de laatste cijnsdag van Peelland. Betekent dit dat de hertog in de Kempen pas na 1231 grondcijnsen invoerde? Dat is nadat hij zijn macht in de Kempen en Peelland had geconsolideerd. Mogelijk kunnen door een verdere bestudering van de cijnskringen dit soort vragen nog eens beantwoord worden.

Het ontstaan van de gemeinten

De administratie van de grondcijnsen, de heerlijkheden en de parochies waren onderling gerelateerd. Het waren allemaal aspecten van de sociaal-economische organisatie van de lokale en regionale elite. De gemeinten daarentegen zijn gegroeid vanaf het niveau van de gehuchten en lokale boeren. Hoewel men in eerste instantie misschien anders zou verwachten, bestaat geen verband tussen de indeling van de grondcijnsen in cijnsdorpen, en de indeling van de woeste grond in gemeinten.¹⁹⁹

De gemeint werd eertijds intensief gebruikt. Uit latere bronnen blijkt dat de gehuchten met vrije boeren het gebruik van de woeste gronden al in de twaalfde eeuw, of waarschijnlijk al eerder, onderling afbakenden. De begrenzing van de gemeenten heeft vaak een grillig verloop, dwars door de grenzen van parochies en gericht en heen.²⁰⁰ Dit wijst er op dat de vorming van de gemeentsgrenzen niet het werk is geweest van de lokale elite. De heren zouden de grenzen van de parochies en gericht en zeker niet overschrijden bij het bepalen van de gemeentsgrenzen. Dat de gemeentsgrenzen al bestonden voordat de hertog de gemeenten uitgaven, blijkt uit verschillende oorkonden. Toen de kloosterlingen van de abdij van Berne zich bijvoorbeeld in het midden van de twaalfde eeuw in Bernheze bij Heeswijk-Dinther vestigden, wist men daar precies waar de grenzen van de gemene gronden lagen en wie daar recht en konden doen gelden.²⁰¹

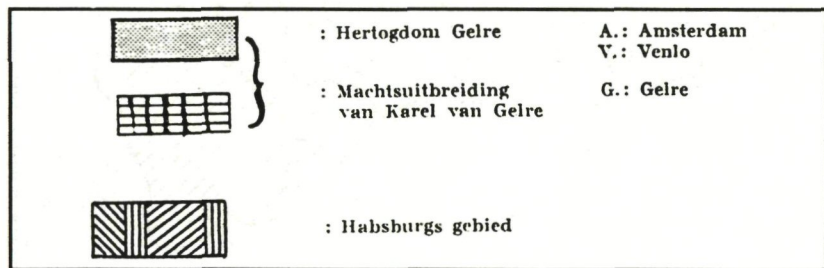
Het gebruiksrecht van de gemeenten

Aan het einde van de dertiende eeuw vinden we uitgiften van woeste grond 'en grosse' door de hertog van Brabant aan belangrijke personen, zoals abten en vrienden en voorname dienaren. Met de uitgiften van deze goederen aan mensen die niet in de gehuchten zelf woonden, ging de hertog ongetwijfeld in tegen de belangen van de inwoners van de gehuchten.

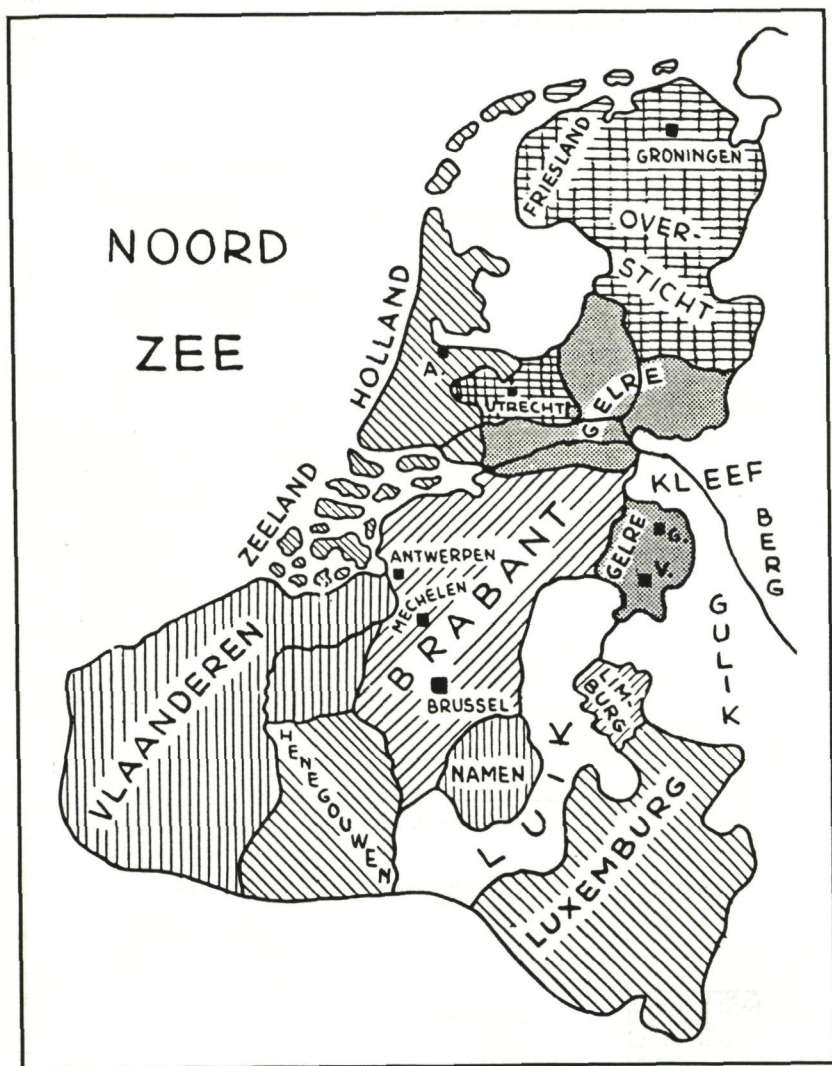
Maar in 1284 veranderde het beleid van de hertogen. In dat jaar gaf hertog Jan I aan de rentmeester van Brabant Gauthier Volcart, de opdracht om het gebruiksrecht van de gemeenten aan de gehuchten in cijns uit te geven.²⁰² In de jaren hierna werden de meeste gemeenten uitgegeven, vooral in de jaren 1300 - 1330.²⁰³

Vanaf toen kregen de bewoners van de gehuchten het gewaarborgde gebruiksrecht van hun gemeint, tegen betaling van een voorlijf en een jaarlijkse cijns. Dat impliceerde dat de hertog daar niet langer meer delen van aan anderen dan de eigen geburen kon verkopen.²⁰⁴

Het is een misverstand te veronderstellen dat de invoering van grondcijnsen op nieuwe uitgften pas ontstaan is nadat de gewaarborgde gebruiksrechten op de gemeinten uitgegeven zijn en nadat later in de veertiende eeuw op veel plaatsen ook de bevoegdheid om over de verkoop van delen van de gemeint te beslissen naar de gehuchten gedecentraliseerd was.²⁰⁵

► *Legenda bij de kaart op de volgende bladzijde.*

► De Nederlandse gewesten onder Karel V.

5 HET GEBRUIK VAN CIJNSBOEKEN

Cijnsboeken zijn een prima bron om ontginningen mee te reconstrueren. Aan de hand van het voorbeeld 'Veghel' worden in dit hoofdstuk aanwijzingen gegeven die het werken met de diverse Peellandse cijnsboeken ten behoeve van ontginningsreconstructie mogelijk kunnen vergemakkelijken.

Ik ga ervan uit dat als basis voor zo'n reconstructie de oudste kadasterkaarten uit ongeveer 1832 met de namen van de toenmalige eigenaren als basis worden gebruikt. Van daaruit kan namelijk worden terug gewerkt naar de namen zoals die voorkomen in de cijnsboeken. De gegevens in de jongste serie cijnsboeken van de heer van Helmond overlappen voor veel plaatsen de oudste kadastergegevens. Voor sommige plaatsen moet een gat overbrugd worden tussen de eerstgenoemde eigenaars in de kadasterregisters en de namen van de 'laatste' cijnsplichtigen.

We zagen dat een klein deel van de grondcijnsen in Peelland mogelijk terug gaat op oud domeingoed. Maar het grootste deel van de cijnsen heeft betrekking op nieuwe uitgften van stukken woeste grond. Door de nieuwe uitgften te lokaliseren, kunnen we de groei van een aantal Peellandse dorpen reconstrueren.

De Peellandse cijnsen werden betaald aan verschillende instanties. Voor Veghel kunnen die in het volgende overzicht worden gevat. Tijdens de in de derde kolom genoemde perioden werden de cijnsen over de in de eerste kolom uitgegeven gronden geïnd door de in de tweede kolom genoemde instanties.

van gronden uitgegeven in de periode	werden de cijnsen geïnd door	in de periode
voor 1200	onbelast	
1200 - 1314	graaf van Rode hertog van Brabant heer van Helmond	voor 1231 1231 - 1314 na 1314
1314 - 1648	hertog Staten-Generaal	1314 - 1648 na 1648
1648 - 1779	Staten-Generaal	na 1648
na 1779	onbelast	

► *Betaling van grondcijnsen in Peelland*

De cijnsboeken van de Staten-Generaal

Vanaf Karel V (1500 - 1555) waren de koning van Spanje en de hertog van Brabant in één persoon verenigd. Hij inde dan ook de hertogelijke grondcijnsen. Maar vanaf de val van 's-Hertogenbosch in 1629 maakten de Staten-Generaal aanspraak op de hertogelijke grondcijnsen in de Meierij. Pas bij de vrede van Munster (1648) gaf de koning zijn rechten op. De hertogelijke grondcijnsen werden voortaan betaald aan de Staten-Generaal. Een aantal cijnsregisters werd uit het hertogelijk archief overgedragen aan de Staten-Generaal.²⁰⁶ In 1648 stelden de Staten-Generaal een nieuwe cijnsadministratie op, gebaseerd op deze oude registers. Voor Veghel vormen deze registers een aaneengesloten reeks tot 1756.

De Staten-Generaal zelf gaven vanaf 1648 ook weer gronden uit, die belast werden met cijnsen. De administratie van die cijnsen

werd gevoerd door de Raad en rentmeester-generaal der domeinen. We kunnen de grondcijnsen van de Staten-Generaal vanaf dat jaar in twee groepen verdelen: de grondcijnsen van vóór 1648 en de cijnsen die rustten op uitgiften van ná 1648. In gebieden waar andere heren rechten hadden (zoals Helmond) loopt hun cijnsadministratie gewoon door.

Vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw worden in de cijnsboeken mededelingen gedaan, dat cijnsen zijn afbetaald ('solvit'). Daarmee wordt de jaarlijkse heffing afgekocht door het betalen van een som geld ineens. De cijnsen aan Helmond konden afgekocht worden tegen het twintigvoudige.

Aan het einde van de achttiende eeuw, tijdens de Franse overheersing, werd het hele systeem van grondcijnsen afgeschaft. Een aantal cijnsheffers accepteerde het verlies van hun grote financiële belangen soms pas na tientallen jaren procederen. Omdat in de tussentijd doorgegaan werd met het innen van hun cijnsen, lopen de laatste cijnsregisters door tot ver in de negentiende eeuw.

► Karel V en zijn zus Maria van Hongarije, landvoogdes over de Nederlanden.

Niet belaste uitgiften

Toen ik voor Veghel de gronduitgiften door de Staten-Generaal van na 1648 gelokaliseerd had, doemde een serieus probleem op: niet alle uitgiften van gronden waren terug te vinden in de administratie van de Raad en rentmeester-generaal. In de schepenprotocollen bleken meerdere uitgiften van gronden voor te komen die niet beschreven waren in de cijnsadministratie. Kennelijk bleven een aantal percelen onbelast.

In bijgaande grafiek zijn alle gegevens over uitgiften te Veghel tussen 1200 en 1830 gegeven, zowel de met een grondcijns belaste als de onbelaste uitgiften.²⁰⁷

Voor het onbelast blijven van percelen zijn mij vier redenen bekend:

- 1 Tussen de uitgiften uit de twaalfde en dertiende eeuw treffen we hier en daar 'bulkgoed' aan.²⁰⁸ Dit zijn goederen die over het algemeen groter zijn dan tien bunder. Veel van de 'bulkuitgiften' werden niet belast met een cijns. Zo gaf de hertog van Brabant in 1310 heerlijke rechten en percelen grond te Jekschot aan Willem de Cruudener als aflossing van een schuld. Hierbij werd ook 56 bunder te Veghel uitgegeven.²⁰⁹
- 2 Maar liefst 60,4% van alle, tussen 1560 en 1649 in Veghel uitgegeven oppervlak bleef onbelast. Bijna steeds betreft het stukjes hei waarop iemand een huis zette zonder daar eerst toestemming voor te vragen. Gedurende de Tachtigjarige oorlog werden veel huizen verwoest en had de bevolking het economisch erg moeilijk. Uit historische bronnen is bekend dat in 1583, 1587 en 1603 veel huizen in Veghel verwoest werden door oorlogshandelingen.²¹⁰
- 3 Tussen 1650 en 1779 werd 9,6 % van het uitgegeven oppervlak in Veghel niet belast met een grondcijns. Een reden is misschien de devaluatie van het geld. Het geld devalueerde zo snel, dat de inkomsten uit de grondcijnsen voor de overheid van minder belang werden.

- 4 Nieuwe uitgften werden niet (meteen) doorgegeven aan de Staten-Generaal. In de zeventiende en achttiende eeuw werd de cijnsadministratie bij de domeinen voor wat betreft Veghel elke vierentwintig jaar bijgewerkt. In 1672, 1696 en 1720 stuurde de beëdigde landmeter een verklaring naar de Staten-Generaal waarin dezelfde uitgften opgesomd werden als de onderzoeker in de cijnsboeken van de Staten-Generaal terugvindt.²¹¹ Deze verklaring werd tevens ondertekend door de schepenen, gezworenen en borgemeesters van Veghel.

In deze verklaringen werd in 1672 van het uitgegeven oppervlak 5,1% niet doorgegeven. In 1696 werd 15,7 % niet bij de Staten-Generaal gemeld. In 1720 tenslotte werd 34,7 % van het uitgegeven oppervlak verzwezen.

Mogelijk is de slechte medewerking van de dorpen, zoals tenminste voor Veghel blijkt, de reden dat omstreeks 1728 de procedure gewijzigd werd. Vanaf 1728 werden alle nieuwe uitgften direct doorgegeven en in het cijnsboek bijgeschreven. Tevens werd de norm voor het te betalen cijnsbedrag verhoogd tot vier stuivers per bunder.

De niet belaste uitgften veroorzaken onvermijdelijk een onnauwkeurigheid in de reconstructie. Met name als over een bepaalde periode geen schepenprotocollen bewaard gebleven zijn en ook op die manier geen gronduitgften te traceren zijn. Zo tasten we wat betreft de onbelaste uitgften te Veghel van vóór 1529 in het duister omdat geen Veghelse schepenprotocollen bewaard zijn gebleven van voor dat jaar. Ik verwacht dat vóór 1529 minder uitgften onbelast zijn gebleven omdat in die tijd minder sprake was van oorlogen.²¹²

Een volgende onnauwkeurigheid bij het reconstrueren van het in gebruik nemen van woeste gronden ontstaat als grond clandestien in gebruik genomen werd. Deze percelen werden uiteraard niet vermeld in de schepenprotocollen en niet met een cijns belast. In een enkel geval is in een schepenprotocol sprake van afgelegen, tersluikse ontginningen die teruggegeven moeten worden of waar

alsnog voor betaald moest worden.²¹³ Het gaat maar over een heel klein gedeelte. Het dorpsbestuur was erg precies in haar toezicht op de gemeint.

Het opnieuw beschrijven van cijnsgoed

De volgorde van de cijnsen in het cijnsboek van 1648 van de Staten-Generaal over Veghel komt grotendeels overeen met de volgorde in de legger van de hertog uit 1542.

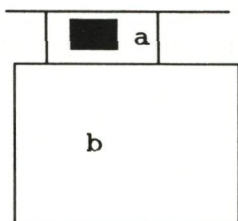
Enkele waarschuwingen zijn hier op de plaats: bij het opzetten van het nieuwe cijnsboek in 1648 werden de gegevens overgenomen uit een cijnsregister van 1627. Daarbij werden ook de namen van de cijnsbetalers overgenomen. De eerste namen in het nieuwe cijnsboek dateren dus niet uit 1648 maar uit 1627!

In 1648 wisten de administrateurs lang niet altijd waar de belaste percelen precies lagen. Daarom hebben zij over het algemeen de goederen nogal ruim beschreven. Meestal werd het hele huis en erf met aangelag omschreven en was het oorspronkelijk met een grondcijns belaste perceel maar een deel van dat goed. Dit geeft beschrijvingen als:

... huys, hoff ende aengelegen erffenis, groot ontrent een mudsaet...,

*als van een halff buender vuytfancx ingenoemen van de gemeynte .. anno 1445, 6 nieuwe penningen.*²¹⁴

Het eerste gedeelte geeft de beschrijving van 1648, terwijl het tweede gedeelte overgenomen is uit de oudere cijnsadministratie. Gebleken is dat de omschrijvingen van de cijnsgoederen uit het register van 1648 onbetrouwbaar zijn. Ze geven slechts een indicatie van de waarschijnlijke, globale ligging van het oorspronkelijke cijnsgoed. Meestal is echter vrij goed in te schatten wat de nieuwe uitgifte geweest is. Deze lag namelijk altijd aan de rand, langs de gemeint.

- voorbeeld van vergroting van cijnsgoed:
 a = het oorspronkelijk uitgegeven belast met grondcijns
 $a + b$ = het latere cijnsgoed

Herverdeling van lasten

Verandering van cijnsgoed kan ook het gevolg zijn van een herverdeling van lasten. Deze komen zowel in de verpondingsregisters als de cijnsregisters voor. Het bleek dat bij een deling van een perceel nieuwe afspraken gemaakt werden over wie welke lasten ging betalen uit welk goed. Vanzelfsprekend bleef daarbij het totale cijnsbedrag bij benadering gelijk. Dit kon leiden tot een vergroting van het cijnsgoed zoals hiervoor beschreven, maar ook tot verkleining of verplaatsing.

Als bij een verdeling van goed de lasten herverdeeld worden, is het mogelijk dat iemand een grondcijns gaat betalen uit een goed dat eerder niet belast was: verplaatsing van het cijnsgoed. Gelukkig is verplaatsing vrij zeldzaam. De onderzoeker dient zich van de situatie op het tijdstip van verdeling van goed op de hoogte te stellen. Door gericht te zoeken naar akten van deling kunnen vergissingen voorkomen worden.

Een voorbeeld van verkleining: een met een grondcijns belast perceel wordt verdeeld tussen twee mensen, a en b . Als vervolgens slechts één van de twee (b) het héle cijnsbedrag ging betalen, leidde dat tot verkleining (en verplaatsing) van het cijnsgoed. Verkleining van cijnsgoed komt niet vaak voor.²¹⁵

a	b
---	---

- Voorbeeld van verkleining van cijnsgoed:
 - a + b = het oorspronkelijke cijnsgoed
 - b = het latere cijnsgoed

De hiervoor beschreven veranderingen van cijnsgoed treden nauwelijks op bij de uitgiften na 1648. Vermoedelijk vonden de meeste veranderingen van cijnsgoed plaats in de vijftiende en zestiende eeuw. Over het algemeen geldt: hoe ouder een perceel, des te groter de kans dat het cijnsgoed veranderd is. Van de dertiende en veertiende eeuwse uitgiften is zeker de helft van het cijnsgoed veranderd of verplaatst. Het merendeel ligt nog wel in de buurt van het oorspronkelijk uitgegeven perceel. Bij een reconstructie van de oudste uitgiften zal de onderzoeker op een gegeven moment (voorlopige) veronderstellingen moeten maken. Men kan zich daarbij laten leiden door toponiemen en topografische kenmerken van het gebied. Gelukkig geven de cijnsbedragen meer houvast dan de beschrijvingen van de cijnsgoederen. Deze bedragen bleven altijd hetzelfde en vormen een betrouwbare maat voor de grootte van het oorspronkelijk uitgegeven perceel.²¹⁶

Soms zijn percelen van een dorp te vinden in het cijnsboek van een ander dorp.²¹⁷ In het hertogelijke cijnsboek van Middelrode van 1506 staan niet alleen goederen vermeld onder Berlicum en Middelrode maar ook percelen uit Heeswijk, Dinther, Schijndel en Veghel.²¹⁸ In het cijnsboek van de heren van Helmond van 1507 over Aarle staan ook cijnsen uit Boerdonkse goederen vermeld.²¹⁹ Deze uitzonderingen maken het nodig om aanvullend onderzoek in de cijnsregisters van andere dorpen te doen. Als men de cijnsboeken van 1648 van de aangrenzende dorpen doorneemt, heeft men het gros van deze 'vreemdgangers' wel te pakken.

De hertogelijke cijnsregisters

De cijnsadministratie van de hertogen van Brabant van vóór 1648 bevindt zich in het algemeen rijksarchief te Brussel, archief van de Rekenkamer, inventarisnummers 45.038 tot en met 45.100.²²⁰

De cijnsboeken zijn steeds alfabetisch ingericht, waarbij de eerste letter van de voornaam (of een ander trefwoord als 'weduwe', of 'kinderen') gebruikt werd om een cijns bij een bepaalde letter in te delen. In 1542 werd dit systeem losgelaten. De volgorde in de legger van 1542 diende als basis voor alle latere cijnsboeken, ook die van de Staten-Generaal. Alle Brusselse cijnsregisters tot en met 1542 zijn in het latijn geschreven. Gegevens uit de periode 1542 - 1639 ontbreken. Het cijnsboek 1639 - 1647 is in het Nederlands. Films van deze cijnsboeken zijn in te zien in diverse archiefbe-waarplaatsen, onder meer in Helmond.

Het bewerken van de hertogelijke cijnsboeken

Het oudste cijnsboek in het hertogelijk archief dateert van 1340. Het latijn is eenvoudig, de teksten zijn erg uniform. Als een jaarlijkse cijns afgedragen was, werd dit aangegeven met een teken in de marge. Uit deze tekens valt af te leiden dat het cijnsboek van 1340 dertien jaar gebruikt is. Nieuwe eigenaren werden steeds bijgeschreven.

Bij het bewerken kan men op de volgende manier te werk gaan:

- 1 Stel aan de hand van het handschrift vast, welk de oorspronkelijke tekst uit 1340 is.
- 2 Bij een aantal cijnsen is de naam doorgestreept en staat de naam van de nieuwe cijnsbetaler daar boven geschreven.
- 3 Een aantal cijnsposten zijn doorgestreept. Deze cijnsen zijn over het algemeen verdeeld. Het tijdstip van de verdeling is af te leiden uit het aantal tekens in de marge. Deze doorge-

streepte cijnsen zijn te relateren aan de nieuw bijgeschreven cijnsen, omdat in de nieuwe bijschriften een deel van de beschrijving van de oorspronkelijke cijns terugkeert. Het totale bedrag van de gerelateerde bijgeschreven cijnsen moet gelijk zijn aan de doorgestreepte cijns.

- 4 Vaak houdt men nog een aantal bijschrijvingen over die niet te relateren zijn aan een doorgestreepte cijns. Dit zijn nieuwe cijnsen en over het algemeen nieuwe gronduitgiften. Op deze manier kan soms de cijns voor de gemeint of voor molens terug gevonden worden. Via de tekens in de marge kan het jaar van uitgifte bepaald worden. Zo kon bijvoorbeeld het stichtingsjaar van de Veghelse windmolen bepaald worden.²²¹
- 5 Het opvolgende register (van 1353) is helaas verloren geraakt. Het eerstvolgende cijnsboek bestrijkt de periode 1380-1392. Omdat in de beschrijvingen steeds de oudere beschrijvingen en eigenaren herhaald worden, is een hiaat geen onoverkomelijk bezwaar. Voor Veghel kon ik het cijnsboek van 1380 zonder veel moeite aansluiten op dat van 1340.
- 6 Op deze manier kan men doorwerken tot aan de legger van 1542. Na 1542 is er een groot hiaat tot aan het Nederlands-talige register van 1639-1647. Gelukkig is in het cijnsboek van 1639 de volgorde van de legger van 1542 aangehouden. Als men louter op de bedragen let, is ook het cijnsboek van 1639-1647 aan te sluiten op de oudere gegevens.
- 7 Hierna kan men de gegevens aansluiten op de cijnsboeken van de Staten-Generaal en de percelen met cijnsbetalers tot in de achttiende eeuw volgen of tot aan het moment van aflossing.

De cijnsen van de heren van Helmond

Aangezien Jan Berthout van Berlaer in 1314 alle op dat moment gevestigde cijnsen in een aantal Peellandse plaatsen van de hertog van Brabant overnam, zijn in de cijnsboeken van de heren van Helmond de cijnsen in Peelland terug te vinden die zijn ontstaan in de periode 1200 - 1314. De heren van Helmond inden dit pakket cijnsen tot het midden van de negentiende eeuw.

In de Helmondse administratie van de grondcijnsen is een onderscheid gemaakt tussen de cijnskring Peelland enerzijds en de stad Helmond anderzijds. De cijnskring Peelland gaat terug op het oude graafschap Sint-Oedenrode. Grondcijnsen - uit kleine percelen - werden vóór 1231 betaald voor uitgegeven eigen goed en nieuwe uitgften van percelen van de woeste gronden door de graaf van Rode. Tussen 1231 en 1314 voor uitgegeven eigen goed en nieuwe uitgften door de hertog van Brabant.

De cijnsen in de stad Helmond hebben deels een andere geschiedenis. Grondcijnsen uit kleine percelen werden betaald:

vóór 1222	voor mogelijk nieuwe uitgften en uitgegeven eigen goed door de heer van Helmond;
1222 - 1314	voor uitgegeven eigen goed van de heer van Helmond en nieuwe uitgften van de gemeint door de hertog;
ná 1314	voor uitgegeven eigen goed van de heer van Helmond.

De herkomst van de grondcijnsen uit de stad Helmond vragen een aparte studie. Helmond was de enige plaats waar uit sommige percelen kapoenen en ganzen betaald werden. Vermoedelijk waren die percelen eertijds eigen goed van de heer van Helmond. Helmond was ook de enige plaats waar ná 1314 nieuwe cijnsen in het cijnsboek van de heren van Helmond konden verschijnen.

Voor een beschrijving van de cijnsadministratie van de heren van Helmond kan verwezen worden naar nummer vier van het Hel-

monds Heem uit 1992. J. van der Heijden en A. Vergoossen publiceerden daarin tevens een herzien overzicht van de perioden, waarin de afzonderlijke cijsregisters zijn bijgehouden. Daaruit blijkt dat het oudste bewaard gebleven register niet te dateren is in 1320 maar uit de tweede helft van de veertiende eeuw stamt.²²²

► Een kleinhandelaar die de boer opgaat.

6 SAMENVATTING

In deze publicatie worden een aantal nieuwe inzichten in de geschiedenis van Peelland en het graafschap Rode gegeven. In het eerste hoofdstuk staan de spaarzame feiten die over het graafschap Sint-Oedenrode bekend zijn vanaf het ontstaan tot aan de koop van het graafschap door de hertog van Brabant in 1231 op een rijtje.

In het tweede hoofdstuk wordt het grondgebied van het graafschap rond het jaar 1200 gereconstrueerd. Hiervoor is gebruik gemaakt van gegevens over de cijnskring Peelland en van wat bekend is over het Roois Recht. Het resultaat is overtuigend, maar aanvullende studies zijn nodig om - liefst in een dynamisch perspectief - de status en het grondgebied van de enclaves van kleine heren in het graafschap af te bakenen. Vooral in de omgeving van Helmond was het graafschap anno 1200 verbrokken.

In hoofdstuk drie wordt vervolgens, op basis van het gebruikte geld in de cijnskring Peelland, het jaar van de invoering van grondcijnsen op nieuw uitgegeven grond berekend op het jaar 1200, plusminus dertig jaar.²²³ Ook worden een paar misverstanden gecorrigeerd. Zo gaf de hertog van Brabant in 1314 geen oude en nieuwe cijnsen over aan Jan Berthout, heer van Berlaer. Wat hij overdroeg waren cijnsen die betaald moesten worden in oude dan wel nieuwe Brabantse penningen (of in andersoortige valuta of in hoenderen).

Vaak is geschreven dat men in de veertiende eeuw begon met het uitgeven van delen van de gemeenten - nadat de gemeenten aan de geburen uitgegeven waren - en dat toen ook de grondcijnsen op nieuwe uitgften gevestigd zijn. Ook dat is fout. Het ontginnen is een doorlopend proces geweest. Vanaf omstreeks 1200 werden de uitgften van delen van woeste gronden aan particulieren belast met een grondcijns.

In de veertiende eeuw werd eerst het gewaarborgde gebruiksrecht van de al afgebakende woeste gronden uitgegeven aan de dorpsbesturen. Later in dezelfde eeuw werd op veel plaatsen ook het

beheer van de gemeinten en de bevoegdheid om over het verkopen van delen ervan te beslissen gedecentraliseerd. Dit moet gezien worden in het licht van de vele conflicten die ontstonden over het gebruik van deze woeste gronden.

In het vierde hoofdstuk wordt aannemelijk gemaakt dat men eertijds tienden en grondcijnsen betaalde in de parochie waar men bij hoorde, ook als het belaste perceel elders lag. Dit is vermoedelijk een erfenis uit het feodale verleden, toen de cijnsinning verbonden was aan de lokale elite. Volgens mij raakte de cijnsinning vanwege de sterke associatie tussen de heren en de kerken later gerelateerd aan de parochies. Met deze stelling kan verklaard worden waarom in de cijnsboeken onder veel dorpen percelen grond vermeld worden die in het rechtsgebied van een ander dorp liggen.

De bijzondere situatie in het Middelrooise Woud komt in een nieuw licht te staan. Het probleem van de cijns van Dinther, en van de twee cijnskringen in Sint-Oedenrode worden hier mogelijk mee opgelost. Ook wordt nu een mechanisme duidelijk dat bijdroeg tot de vorming van de grenzen van onze Brabantse dorpen.

Hierna wordt besproken hoe de vestiging van grondcijnsen op nieuwe uitgften van invloed geweest kan zijn geweest op een duidelijkere vestiging van het grondheerlijke gezag op de woeste gronden in Peelland en in de Kempen. Gesignaleerd wordt dat in de dertiende eeuw een tendens te zien is van uitbating van de eigen herengoederen naar de vorming van heerlijkheden die grotere gebieden (met inbegrip van de woeste gronden) omvatten. De invoering van de grondcijnsen op nieuwe uitgften heeft daar vermoedelijk aan bijgedragen.

In het laatste hoofdstuk worden tenslotte een aantal aanwijzingen gegeven voor het gebruik van de cijnsboeken van de Staten-Generaal, de hertog van Brabant en de heer van Helmond voor het maken van een volledige reconstructie van de situatie anno 1200 van de dorpen van de cijnskring Peelland van de heer van Helmond. Dat is eeuwen verder terug dan wat met andere bronnen, zoals oorkonden en schepenprotocollen - en dan nog maar ten dele

- mogelijk is. Voor het reconstrueren van het verleden van een dorp zijn de cijnsboeken het hulpmiddel bij uitstek. In de eerste plaats kan men door cijnsgoed te lokaliseren bepalen welke heer op een bepaalde plek grondheerlijk gezag had. Vooral in dorpen waar dit gezag tussen verschillende heren verdeeld is geweest, levert dit nieuwe inzichten in oude bezitsverhoudingen op.

Door een reeks aansluitende cijnsregisters te vergelijken, kan men veranderingen van het cijnsgoed vaststellen. Vaak betreft het nieuw uitgegeven percelen van de grondheer. Als men dan zo'n perceel precies weet te lokaliseren, is een stukje wordingsgeschiedenis van het dorp opgehelderd. Men weet dan wanneer op die plek woeste grond aan particulieren verkocht is.

De aanwijzingen voor het gebruik van de cijnsboeken zijn gebaseerd op ervaringen, opgedaan met de reconstructie van Veghel. De methodologie is echter algemeen geldig voor de dorpen die deel uitmaakten van de cijnskring Peelland van de heren van Helmond. Een aantal aanwijzingen en conclusies zijn ook geldig voor de Kempen.

APPENDIX 1 DE HELMONDSE CIJNSEN

CIJNSEN VOOR KLEINE PERCELEN

	oude penningen	nieuwe penningen
Rode (Remigius)	1087,0000	3349,5291
Liempde	186,0000	1879,7500
Son	1435,2916	2003,2916
Stiphout	219,5208	104,2500
Lieshout	1033,2291	69,5000
Aarle	3450,9980	528,5420
Bakel	1107,3130	1680,8960
Deurne	287,1458	36,5000
Vlierden	850,0188	155,3750
Someren	458,5000	580,5000
Lierop	705,1250	47,0000
Tongelre	570,8958	1178,4791
Nuenen	1646,8333	738,9583
Erp	869,3750	763,5000
Veghel	1074,7500	1450,5000
Schijndel	1734,2416	3724,0416
Middelrode	3103,2887	48 oude groten (= 576 nieuwe penningen)
Rode (Dionysius)	733,7500	510,5000

VERVOLG HELMONDSE CIJNSEN: CIJNSEN VOOR KLEINE PERCELEN

	Andere penningen				Hoenderen
	Zwarte	Vlaamse	Sterling	Keulse	
Rode Rem.	1	-	-	2	-
Liempde	-	-	-	-	-
Son	20,5	-	-	-	-
Stiphout	2	3/4	-	-	15,58
Lieshout	-	-	-	-	-
Aarle	22	-	-	-	4
Bakel	-	-	-	-	88,17
Deurne	-	-	-	-	41,96
Vlierden	-	-	-	-	-
Someren	2	1	-	-	-
Lierop	-	-	-	-	5
Tongelre	4 2/3	-	-	-	-
Nuenen	-	-	-	-	-
Erp	-	-	4	-	-
Veghel	-	-	-	-	-
Schijndel	-	1	-	-	-
Middelrode	-	-	-	-	-
Rode Dion.	-	-	-	-	-
Totaal	52 1/6	2 3/4	4	2	154,71

VERVOLG HELMONDSE CIJNSEN: CIJNSEN VOOR DE GEMEINTEN

Rode Remigius	-
Liempde	-
Son	-
Stiphout	de geburen 40 nieuwe schellingen
Lieshout	* de Meester van het hof in Lieshout voor de gemeint van Stiphout 5 nieuwe schellingen
	* de geburen van Lieshout voor hun gemeint 40 nieuwe schellingen
Aarle	de geburen van Aarle en Beeck voor de gemeint van Brande 40 nieuwe schellingen
Bakel	-
Deurne	-
Vlierden	-
Someren	-
Lierop	-
Tongelre	-
Nuenen	de geburen van Nuenen 3 Leuvense ponden + 30 oude schellingen + 30 nieuwe schellingen uit hun gemeint
Erp	de geburen 6 pond
Veghel	de geburen van Vechel 7 Leuvense ponden
Schijndel	de geburen van Schijndel 5 nieuwe ponden + 2 nieuwe schellingen uit hun gemeint
Middelrode	de geburen van Berlickem 46 oude schellingen + 8 oude penningen uit de gemeint
Rode Dionysius	* de geburen van de Rode voor haar gemeint 3 nieuwe ponden
	* de geburen van Evershode, 3 nieuwe ponden

BULKGOED

Liempde	38 schellingen + 9 nieuwe penningen uit het Broek van Johannes van Beeck
Lieshout	de Meester van het hof van Lieshout voor de heide achter het hof 10 nieuwe schellingen
Lierop	de Meester van Postel 45 oude schellingen + 1,75 oude penningen
Tongelre	9 nieuwe schellingen uit broek Bersbroex

VERVOLG HELMONDSE CIJNSEN: ANDERE RECHTEN

Vlierden	'de fluvio', 1 oude penningen
Rode-Dionysius	watermolen 18 oude penningen
Liempde	'orte Moele' 6 nieuwe penningen
Veghel	weerschap 5 nieuwe ponden
Lieshout	de Meester voor: - het hof 3 oude ponden - de gracht bij het bos 5 nieuwe schellingen - de visserij van Dunowen en Pesegal 12 nieuwe penningen - de leem bij het Hutselaer 2 nieuwe schellingen

APPENDIX 2 VERMELDINGEN VAN CIJNSBEDRAG EN PERCEELGROOTTE IN DE CIJNSREGISTERS VAN DE HEREN VAN HELMOND UIT 1507

Rode-Remigius	13½ nieuwe penningen	uit een bunder beemd Reijners- hoff
Liempde	12 nieuwe penningen	uit een bunder bij Hamesvort
Liempde	1 nieuwe schelling	uit 1/3 in 3 bunder
Son	12 nieuwe penningen	uit een bunder
Son	2½ nieuwe schellingen	uit 2½ bunder heide genaamd Heythove
Aarle	4½ oude penningen	uit 4 lopens, gelegen in de kamp van heer Henricus
Bakel	4½ nieuwe penningen	uit een halve bunder bij Sceepstal
Veghel	12 nieuwe penningen	uit een bunder grond genaamd Lummelman
Veghel	12 nieuwe penningen	uit een bunder
Veghel	12 nieuwe penningen	uit een bunder
Veghel	6 nieuwe penningen	uit de helft van een bunder
Erp	12 nieuwe penningen	uit een bunder beemd bij Goer
Erp	1 nieuwe schelling	uit een bunder int Goer
Erp	12 nieuwe penningen	uit een bunder beemd int Goer
Erp	6 nieuwe penningen	uit een bunder beemd int Goer
Erp	6 nieuwe penningen	uit een halve bunder int Goer
Erp	4½ oude penningen	een halve bunder int Goer
Schijndel	4½ nieuwe schellingen	uit 4½ bunder beemd in Bozenho- ve
Schijndel	3 nieuwe schellingen	uit 3 bunder in Hermalen
Schijndel	2 nieuwe schellingen	uit 1½ bunder aen den Born

APPENDIX 3 UITGIFTEN TE VEGHEL

	BELASTE PERCELEN	
jaar van uitgifte	aantal percelen	totale oppervlak in roeden
1314 - 1340	± 22	2.250
1340 - 1349	3	82,5
1350 - 1359	0	0
1360 - 1369	0	0
1370 - 1379	0	0
1380 - 1389	18	2.050
1390 - 1399	0	0
1400 - 1409	0	0
1410 - 1419	0	0
1420 - 1429	0	0
1430 - 1439	0	0
1440 - 1449	22	2.000
1450 - 1459	3	102
1460 - 1469	0	0
1470 - 1479	0	0
1480 - 1489	40	6.685,5
1490 - 1499	0	0
1500 - 1509	1	1.200
1510 - 1519	4	990
totaal	± 110	15.360

VERVOLG UITGIFTEN TE VEGHEL

jaar van uitgifte	BELASTE PERCELEN		NIET BELASTE PERCELEN		totale oppervlak (roeden)
	aantal percelen	oppervlak (roeden)	aantal percelen	oppervlak (roeden)	
1520 - 29	4	647	1	10	657
1530 - 39	1	174	5	22	196
1540 - 49	13	8.811,1	6	40	8.851,1
1550 - 59	7	4.688	7	97,8	4.785,8
1560 - 69	0	0	2	43	43
1570 - 79	0	0	1	10	10
1580 - 89	0	0	30	487	487
1590 - 99	0	0	41	405,3	405,3
1600 - 09	0	0	14	152,5	152,5
1610 - 19	0	0	28	255,3	255,3
1620 - 29	30	1.574,8	8	74,4	1.649,2
1630 - 39	0	0	22	394	394
1640 - 49	0	0	13	626,7	626,7
totaal	55	15.894,1	178	2.618	18.512,9

VERVOLG UITGIFTEN TE VEGHEL

jaar van uitgifte	BELASTE PERCELEN		NIET BELASTE PERCELEN		totale oppervlak (roeden)
	aantal percelen	oppervlak (roeden)	aantal percelen	oppervlak (roeden)	
1650 - 59	99	10.997,9	5	389,5	11.387,4
1660 - 69	46	389,5	0	0	389,5
1670 - 79	0	0	1	25	25
1680 - 89	8	21,5	3	39	60,5
1690 - 99	7	23,5	4	64,5	88
1700 - 09	0	0	10	805	805
1710 - 19	0	0	26	731	731
1720 - 29	23	268	5	216	484
1730 - 39	5	30	0	0	30
1740 - 49	0	0	0	0	0
1750 - 59	0	0	0	0	0
1760 - 69	0	0	0	0	0
1770 - 79	0	0	0	0	0
totaal	188	11.730,4	54	2.270	14.000,4

VERVOLG UITGIFTEN TE VEGHEL

	NIET BELASTE PERCELEN	
Jaar van uitgifte	Aantal percelen	Oppervlak (roeden)
1780 - 1789	39	7.610
1790 - 1799	572	60.690,4
1800 - 1809	641	96.420,5
1810 - 1819	40	6.243
1820 - 1829	93	21.913,5
1830 - 1832	0	0
Totaal	1385	192.877,4

NOTEN

1. In het vervolg hanteren wij de spelling 'Cuijk', ook waar de familinaam of historische bron 'Cuijk' of andere spellingen hanteert.
2. Theuws 1988, pp. 103-159.
3. Aarts 1992, pp. 8-20.
4. In 1227 pretendeert de aartsbisschop van Keulen leenhoogheid over de voogdij van Peelland en het graafschap de Kempen te hebben. Deze aanspraken zouden terug te voeren kunnen zijn op Bruno, van 953 tot 965 aartsbisschop van Keulen en tevens hertog van Lotharingen. Theuws en Bijsterveld 1991, pp. 127-130, en Aarts 1992, pp. 17-18.
5. Pijnenburg 1984, p. 55. Eninge betekent 'overeenkomst' of 'verbond'. Het huidige equivalent is 'unie'. In Noord-Brabant werd de term in de betekenis van rechtsgebied gebruikt. Zie: Smulders 1955, p. 4 (De eeninghe van Hilvarenbeek) en afschriften uit de Bossche Protocollen van akten betreffende Veghel door Smulders, aanwezig bij het Streekarchivariaat langs Aa en Dommel, depot Veghel (eeninge van Veghel).
6. Camps 1979, nrs. 98 en 99.
7. Klaversma 1973, p. 57.
8. Vermelding verdient ook het feit dat het dertiende eeuwse *Memoriale Adelboldi* Utrechtse leenhoogheid pretendeerde over de hele Kempen. Zie Aarts 1988, p. 18 en Muller 1925, deel I, nr. 174.
9. Unroch wordt in 1056 en 1057 vermeld in oorkonden van het Sticht Utrecht. Zie Muller 1925, nrs. 219 en 220.
10. Coldewey 1981, p. 8.
11. Beelaerts van Blokland 1948, kolom 339-341.
12. Melssen (1989) wijst er op dat Eersel destijds het centrum was van een rechtsgebied dat een groot deel van het latere kwartier Kempenland omvatte en dat er aanwijzingen zijn dat in Eersel een

burcht gestaan heeft. Mogelijk was Eersel de tegenhanger van Sint-Oedenrode in de Kempen, waarbij het graafschap Sint-Oedenrode zich krachtiger gemanifesteerd en ontwikkeld heeft.

13. Een laathof is een rechtbank over half-vrijen die over de gronden die zij in gebruik hadden grondrente betalen. De laathof of laatbank had alleen bevoegdheid om over onroerend goed binnen een heerlijkheid te oordelen.
14. Broeren 1938, p. 48, noemt Gozelo de Rode, die vermeld wordt in een Trierse oorkonde uit 1041/1042 en een in 1078 vermelde Raginerus van Rode. Vanwege het ontbreken van nadere gegevens laten we deze vermeldingen buiten beschouwing.
15. De afstamming van de graven van Rode is nooit goed onderzocht. Via Hildewaris bestaat een zwakke verwijzing naar de familie van bisschop Ansfried. Ook zou men de relatie met de graven van Loon kunnen onderzoeken. Hun machtsbereik reikte in de elfde eeuw -ruim vóór de expansie van de hertogen van Brabant- tot aan dat van het graafschap Rode. Verder komen in die tijd bij de graven van Loon de namen Arnoldus en Giselbertus in combinatie voor. Zie Theuws en Bijsterveld 1991, pp. 120-122.
16. Coldewey 1981, pp. 7 en 20-21 en Sloet 1872/6, nr. 196: Arnulphus van Rode, Henricus van Cuijk en anderen zijn in 1096 getuigen voor Ida van Lotharingen en haar zoon Godfried van Bouillon. Ida en Godfried bevestigen in deze oorkonde hun schenkingen van tienden te Genappe aan de abdij van Affligem. De schenkers kondigen hun bezegeling aan, waarna een aantal getuigen deze mede bekrachtigt: "*S(ignum) Henrici de Cuck, S(ignum) Arnulphi de Rode...*".
17. Lavigne 1986, p. 114.
18. Frenken 1956, p. 159, noemt in noot 18 nog een derde zoon, Rucher.
19. Heesters en Rademaker 1972, p. 53, geven deze Gijsbrecht een zoon Theodoricus, die kanunnik was in het Rooise kapittel. Volgens Camps 1979, nr. 103, bezat Theodoricus, zoon van ridder Gijsbrecht van Rode in 1207 de helft van het patronaatsrecht van de kerk te Hoogeloon. Uit de oorkonde kan afgeleid worden dat ridder Gijsbrecht van Rode aan het einde van de twaalfde eeuw nog leefde. Enig voorbehoud is daarom op zijn plaats om ridder

Gijsbrecht van Rode, vader van Theodoricus, te identificeren met de Giselbertus van Rode die in 1122 als (meerderjarige) broer van Arnoldus van Rode genoemd wordt. Zie ook Camps 1979, nr. 136 en Van der Zee 1989, p. 31.

20. Boeren 1938, p. 48, geeft de volgende vermeldingen:
 - 1111 en 1116: *testes.. Arnulphus de Rode*
 - 1122: *testes.. Arnulphus et frater eius Giselbertus de Rode;*
 - 1125: *testes... Arnulphus de Roden et duo filii eius Arnulphus et Gislebertus.*

Verder bestaat een in het eerste cartularium van het Liber donationum van het Utrechtse kapittel van Oud Munster afgeschreven oorkonde, daterend van 9 augustus 1108. Bisschop Burchard van Utrecht verdeelt hierin een landgoed gelegen tussen de Lek en de Linge als resultaat van een conflict tussen (wijlen) Arnold van Rode (senior) en (dan wijlen) Hendrik van Cuijk. De andere erven waren Arnoldus van Rothe (junior) en de kapittels van Sint Maarten en Sint Bonifacius te Utrecht. Rijksarchief Utrecht, Verzameling Kapittel Oud Munster, inv. nr. 1, fol. 96. Voor de editie zie Muller 1925, deel I, nr. 280.

21. Heesters en Rademaker 1972, p. 53, veronderstellen dat ook Philippus, van 1141 tot 1173 bisschop in Osnabrück, tot de familie van graaf Arnold hoorde. Voor 1141 was hij ruim tien jaar lang deken van het kapittel te Deventer, welke benoeming hij aan Andries van Cuijk, bisschop van Utrecht te danken had. Als bisschop van Osnabrück kwam Philippus naar Brabant om de kloosterkerk van Hooidonk bij Nederwetten plechtig te consacreren. De Rooise kanunnik Godefridus, die het leven van Sint Oda beschreef, werd naar Osnabrück ontboden, zoals hij zelf schrijft.
22. Coldewey 1981, p. 20. Alveradis wordt met haar zonen Godfried en Herman genoemd in de zogenaamde stichtingsoorkonde van het premonstratenzerklooster Mariënweerd bij Beesd. De schenking in 1129 bestond uit de waard van Heriger en de tienden daaruit. Alveradis was oorspronkelijk leenvrouwe over de gehele waard. De leenheren van de tienden waren de proost van het kapittel St. Marie te Utrecht, Alveradis en haar kleindochter Heylwig van Rode, ieder voor eenderde deel. Haar zwager, bisschop Andreas, bevestigde de schenkingen. Voor de editie van de oorkonde zie Koch 1970, deel I, nr. 111.

23. Coldewey 1981, pp. 1-3.
24. Heesters en Rademaker 1972, p. 52. Rond 1600 lag er in de St. Oda kerk een grafsteen waarop nog te lezen was 'A. Rode comitis': Arnold, graaf van Rode.
25. Deze lovende omschrijving komt van een kanunnik van het Rooise kapittel. De tekst van de *vitae Odae* werd in 1958 gepubliceerd door Van der Straeten 1958, pp. 65-117.
26. Coldewey 1981, p. 227.
27. Heesters 1981, p. 49.
28. Coldewey 1981, p. 33, vermeldt Dijkstra, *Graven en Gravinne van het Hollandse huis*, p. 138. Deze geeft op grond van bot-onderzoek een reconstructie van het gevecht. Hieruit blijkt dat Floris zich verweerd heeft tegen twee tegenstanders tegelijk.
29. Coldewey 1981, p. 34. Godfried en Herman van Cuijk werden verbannen. Na de dood van de keizer op 3 of 4 december 1137 konden ze naar hun rijkslenen terugkeren. Herman zou het verwoeste kasteel te Cuijk niet meer herbouwen; de nieuwe burcht werd te Grave gebouwd. Ze verzoenden zich met Dirk VI van Holland door allodia in leen aan hem op te dragen.
30. Heesters 1973, pp. 41-43.
31. Wel zien we Emont die Roovere van Rode als chef van een leger van Cuijk in 1179 een expeditie tegen Boudewijn van Holland ondernemen.
De twaalfde eeuwse geschiedenis van de heren van Cuijk is volgens Coldewey (1981, pp. 35-57) kort samengevat: Herman van Cuijk, de voogd van Helwich, dochter van graaf Arnold van Rode, overleed omstreeks 1168. Hij werd als heer van Cuijk en stadsgraaf van Utrecht opgevolgd door zijn zoon Hendrik II. Deze was een trouwe dienaar van koning Frederik I Barbarossa. Deze koning verdronk in 1189 tijdens een kruistocht, waaraan ook Hendrik II van Cuijk deelnam. In 1191 droeg Hendric van Cuijk een deel van zijn bezit in leen op aan de hertog van Brabant, en een ander deel aan de aartsbisschop van Keulen. Vanaf dan treden de heren van Cuijk regelmatig op als getuigen voor de hertog van Brabant.
32. Coldewey 1981, p. 227.

33. Heesters en Rademaker 1972, p. 43.
34. Heesters 1981, p. 50.
35. Frenken 1956, pp. 1-17 en 100-103.
36. Een graaf bezat grafelijke rechten. Een heer of vrouwe bezat heerlijke rechten in een deel van een graafschap. Soms is sprake van heren van Rode maar ik houd dat voor een slordigheid van de middeleeuwse kroniek-schrijvers. Heerlijke en grafelijke rechten waren duidelijk onderscheiden. Het is wel mogelijk dat de graaf van Rode in een deel van zijn graafschap, bijvoorbeeld in het gebied rond zijn burcht, de heerlijke rechten aan zich hield. Hij was dan zowel graaf van Rode als heer van Rode. Ook is het mogelijk dat de familie van Arnold van Rode heerlijke rechten in het graafschap kreeg, of bleef behouden, nadat de grafelijke rechten naar Gelre en later naar Brabant overgingen.
37. Jappe Alberts 1966, pp. 42-53. De uitbreiding van de macht van de graven van Gelre begon in het midden van de twaalfde eeuw met de verwerving van het graafschap Zutphen, door het huwelijk van Gerard III van Gelre met Irmgard, dochter van Otto van Zutphen. Gelre verwierf in 1196 de Veluwe als leen van het Sticht Utrecht en achterleen van Brabant. Net als de heren van Cuijk had de graaf van Gelre een goede relatie met de duitse koning Frederik Barbarossa.
38. Gosses 1979, 77. Orthen behoorde al ver voor 1100 tot de bezittingen van de graven van Leuven. Voor een bespreking van de discussie over de stichtingsdatum van Den Bosch zie Avonds 1991, pp. 16-20.
39. Coldeweyj 1981, p. 45.
40. Jappe Alberts 1966, pp. 46-47.
41. Camps 1979, nr. 90.
42. Aarts 1992, p. 24.
43. Kikkert 1980, p. 120.
44. Camps 1979, nrs. 98 en 99.
45. Zie voor de integratie van de Kempen in het hertogdom Brabant vanuit een economisch perspectief Theuws 1989, pp. 193-205.

46. Van Bussel 1989, pp. 41 en 44.
47. En mogelijk ook middels de vestiging van cijnsen op gronduitgiften.
48. Bijsterveld 1988, pp. 7-44.
49. Helmond werd in 1220-1222 verworven, Mierlo in 1312, Heeze en Leende in 1334, Budel in 1421, Boxtel in 1439 enz. Sommige heerlijkheden, zoals Sterksel, wisten hun allodiale status te behouden.
50. Jappe Alberts 1966, pp. 48-49, wijst er op dat Gelre en Brabant in de strijd om de Duitse kroon, die zich toen al jaren voortsleepte, geleidelijk aan één lijn trekken.
51. Klaversma 1973, pp. 57-58. De Keulse leenhoogheid over de Kempen gaat misschien al terug tot de tiende eeuw. Zie hiervoor Bas Aarts 1992, pp. 19-20.
52. Dit volgt uit het gereconstrueerde grondgebied van het graafschap en ook uit het feit dat de leden van de Rooise laatbank 'leenmannen van Peelland' genoemd werden.
53. Camps 1979, nr. 153.
54. Kikkert 1980, pp. 119-122.
55. Camps 1979, nr. 153.
56. Wel deelde de graaf van Rode het grondheerlijke gezag in een aantal dorpen met vrije heren.
57. Camps 1979, nrs 150, 165 en 166.
58. Van Bussel 1989, pp. 44-45.
59. Galesloot 1865, blz. 92. *Henricus D'Achele XX libras annuatim vel circiter ad quandam curtum in comitatu Sancte Ode Rodensi.*
60. Camps 1979, nr. 153.
61. De ruil met de daaropvolgende belening van Jan II Berthout van Berlaer was een poging om het failliet van de familie Van Berlaer tegen te gaan. De initiatiefnemer hiertoe was de hertogelijk regent Floris Berthout, die op deze manier zijn neef en vazal steunde. Zie Avonds 1991, pp. 24-25.

62. Van der Heijden en Vergoossen 1992, pp. 250-251.
63. Demarteau-van de Moosdijk 1978, pp. 10-13.
64. Brock 1978, pp. 147-148.
65. Heesters en Rademaker 1972, pp. 64-67 en 124.
66. Recht van ingebod: Van overeenkomsten, aangegaan voor de schepenbank van Rode, kon binnen het gehele gebied van de veertien consorten uitvoering worden geëist door deze laatbank, met voorbijgaan van de plaatselijke rechtsinstanties.
67. Coopmans 1982, p. 84. De lijst dateert van 1547.
68. Rijksarchief Den Bosch, Collectie Schaduwarchieven, microfilm A61: leenboeken van de hertog van Brabant, Casselboek (1312-1352). Zie bijvoorbeeld folio XXIII: '*... huijs ende hof met alle synen toebehoerten geleghen in de p(ro)chie van Vegle ane de Zittert ten Roedschen rechte...*'
69. Van Ham 1980, kaart inlegvel.
70. Huijbers 1993, pp. 35-42, beredeneert dat Aarle het centrum geweest kan zijn van een oerparochie die Aarle-Rixtel, Beek en Donk en Helmond omvatte.
71. Spierings 1982b, pp. 20-23. Zie ook Spierings 1978, pp. 141-143.
72. Roymans 1993, pp. 23-41.
73. Brock 1978, pp. 203-204. Zie ook Van Bussel 1989, pp. 31-50. Huijbers 1993, pp. 52-56, gaat er van uit dat zich in Helmond twee domeinen bevonden. Het allodium ten oosten van de Aa omvatte ook Brouwhuis en Vlierden en was in handen van de invloedrijke familie Van Horne, die in Vlierden, Bakel en Deurne ook voogd waren voor Echternach.
74. Voor de data waarop de cijnsen aan de heer van Helmond betaald moesten worden zie Van der Heijden en Vergoossen 1992, pp. 248-276. Data waarop cijnsen aan de hertog betaald moesten worden worden genoemd door Smulders 1957, pp. 129-132 en door Spierings 1978, pp. 141-143.
75. Smulders 1952b, pp. 29-31 en 1952a, pp. 72-74.

76. In de Kempen waren veel cijnsen in handen van kloosters en kerken. Deze instellingen behielden na hun erkenning van het oppergezag van de hertog in de regel de inkomsten van deze cijnsen. Zie Theuws 1989, pp. 193-205.
77. Smulders 1957, pp. 129-132.
78. Heesters en Rademaker 1972, pp. 50-51.
79. De mogelijkheid dat de graaf van Rode de cijnsen inde voor de gouvgraaft van Taxandrië is wel erg onwaarschijnlijk. Voor zover bekend inden de grondheren in die tijd hun cijnsen zelf, via hun rentmeester.
80. En ook enclaves van (leen-)goederen die buiten de grenzen van het eigen gebied vielen.
81. Grondheerlijk gezag dat hele dorpen omvatte -de in cultuur gebrachte grond plus de woeste gronden- is een latere ontwikkeling.
82. Brock 1978, p. 158 B-2, Hoebe 1991, pp. 15, 35, 51, 56, 57, 63 en 75 en Bijsterveld 1989b, pp. 27-30.
83. Hijbers 1993, pp. 35-42, maakt aannemelijk dat het deel van Helmond ten westen van de Aa eertijds met Aarle-Rixtel en Beek en Donk één parochie en ook één domein vormde. Het deel ten oosten van de Aa kan onder een oerparochie Bakel geressorteed hebben. Het is mogelijk dat de lokale en regionale elite in de elfde of twaalfde eeuw hier een onafhankelijke status verwierf, maar dat het gebied eerder onder het gezag van de graaf van Rode ressorteerde. Asten vormde eertijds met Lierop een parochie, en was in de twaalfde eeuw bezit van de Heren van Cuijk, die direct familie waren van de graaf van Rode.
84. Lampen 1952, pp. 112-115. Zie ook Camps 1979, nr. 8.
85. Camps 1979, nr. 9.
86. Bijsterveld 1989, p. 61.
87. Met 'graaf van Rode' wordt degene bedoeld die de grafelijke rechten van het graafschap bezat. Mogelijk was dat toen al de graaf van Gelre.
88. Wampach 1929, nr. 215.
89. Brock 1978, p. 202.

90. Smulders 1966a, pp. 50-52.
91. Uit het cijnsboek van de hertog van 1340 blijkt dat rentmeester Tielman eerst alle cijnsen inde en daarna de helft van de opbrengst te Bakel en Deurne afdroeg aan Echternach. In zijn afrekening aan de hertog die in dit cijnsboek opgenomen is, schrijft hij achter Bakel en Deurne 'voor het deel van de hertog', waarna de waarde van de helft van de geïnde cijnsen genoemd wordt. Uit de afrekening blijkt dat de hertog toen ook zijn grondcijnsen te Vessem, Wintelre, Eindhoven en Hilvarenbeek met anderen deelde.
92. Voor een editie van deze oorkonde zie Van Boven 1984, pp. 2-14. Het origineel bevindt zich in het Herzog von Croy'sches Archiv (Dülmen (BRD)), Archiv Herz. Haus, Charters Grafschaft Horn, inv.nr. M III, 1.
93. Lijten 1988, pp. 120-125.
94. In 1271 blijkt de abdij van Echternach in Deurne dezelfde problemen te hebben met de meier. Ridder Henricus, genaamd Van Bakel, moest toen voor zichzelf, zijn opvolgers en erfgenamen afstand doen van het meierambt van het hof van Deurne en zijn toebehoren en dit overdragen aan de proost van Echternach. Zie Camps 1979, nr. 330.
95. Bijsterveld 1989c, pp. 17-30.
96. Knoop en Merkelbach, pp. 6-72.
97. Roymans 1993, pp. 23-41.
98. Brock 1978, p. 159.
99. Camps 1979, nr. 432.
100. Heeren 1963, pp. 69-70.
101. Van Boven 1984, p. 9.
102. Heesters 1973, p. 43.
103. Volgens het Brabantse recht kan iedere erfgenaam, zowel man als vrouw in een leengoed opvolgen. Dit is volgens het Rooise recht niet mogelijk. Zie Melssen 1992, p. 54.

104. De heerlijkheid Jekschot was bijvoorbeeld een duidelijk afgebakend gebied op de grens van Sint-Oedenrode en Veghel. Leengoed van Jekschot lag echter behalve binnen de heerlijkheidsgrenzen ook te Sint-Oedenrode en Breugel. Idem dito had de hertog van Brabant al Orthen als leengoed voordat in dat gebied sprake was van een duidelijk geconsolideerd gezag van de hertog.
105. Costuymen van St.-Oedenrode en haere resorte, in: *Costuymen ende usantien der hoofd-stadt ende meyerie van 'sHertogen-Bosche. Mitsgaders het Eeuwig Edict, met de Caroline en Albertine Conformatie* (editie 's-Hertogenbosch 1717)
106. Melssen 1989, p. 62 schrijft: "Het rechtsgebied beslaat in de 14de eeuw slechts het gebied van de vrijheid zelf". Maar dit gebied betreft slechts de vrijheids(voor-)rechten, wat iets anders is als het algemene Rooise recht.
107. Theuws en Bijsterveld 1991, p. 130 noot 99, volgen Melssen.
108. Aarts 1992, pp. 25-27.
109. Volgens Bezemer is dat proces van gebruiksrecht tot eigendomsrecht in Helmond rond 1300 voltooid. Zie Van der Heijden en Vergoossen 1992, p. 251.
110. Enkele voorbeelden zijn:
- Het cijnsboek van de familie de Jong in Veghel, dat terug gaat op de vercijsde Monichoeve van de witheren van Heilisse, bij Tienen in België.
 - Het cijnsboek van de Schrijvershoeve in Schijndel, dat in 1366 omgezet werd in een cijnshof.
 - De cijnshof van de heerlijkheid Jekschot, die in 1310 ontstond.
111. Ganshof 1954, pp. 3-19.
112. Theuws 1989, pp. 101-108.
113. Theuws 1989, p. 133.
114. Buiks 1992, p. 17.
115. Smulders 1966b, p. 139.

116. De hertog inde in 1314 in Peelland uit circa 1610 bunder grond cijnsen in nieuwe penningen. Dit zijn uitgften uit de periode tussen 1250 en 1314. Van de ongeveer 2570 bunder woeste grond die toen met oude penningen belast was, kan redelijkerwijs maar een relatief klein deel teruggaan op oud domeingoed.
117. Buiks 1992, p. 22.
118. Camps 1979, nr. 538.
119. Soms was bulkgoed zelfs onbelast, zoals percelen grond te Jekschot, die de hertog samen met heerlijke rechten aldaar in 1310 aan Willem de Cruudener schonk als aflossing van een schuld.
120. Heeren 1939, p. 61, heeft het over oude en nieuwe cijnsen. Deze verkeerde interpretatie wordt nog wel aangehangen, bijvoorbeeld in Spierings 1982a, pp. 58-68 en in Chris de Bont 1993, p. 95.
121. Dat het 'nieuwe en 'oude' op de penningen betrekking heeft volgt ook uit het feit dat bij de penningen die met Keulse, Vlaamse etc. gespecificeerd worden het 'nieuwe' en 'oude' ontbreekt.
122. Van Beek 1985, p. 107.
123. Ook de data van de cijnsinning zijn onveranderd overgenomen.
124. Gemeentearchief Helmond, Heerlijkheid Helmond, inv.nr. 163: de cijns voor de Veghelse gemeint is zeven oude ponden. Camps 1979, nr. 824: In deze akte wordt dezelfde cijns aangeduid als 7 pond Leuvens. Een pond was een korte manier om een hoeveelheid van 240 penningen aan te duiden. Hieruit volgt dat een oude penning identiek was aan een Leuvense penning.
125. Van Beek 1985, pp. 40-60.
114. Smulders 1957, p. 131, vermeldt dat in het Privilegeboek van 1533 (Stadsarchief, Den Bosch, A. 524, blz. 13) negen oude penningen ook voor één oude groot gerekend werden.
127. Enklaar 1941, p. 246. Al voor 1379 werden delen van de gemeint tegen een grondcijns verkocht, maar in 1379 werd deze bevoegdheid gedecentraliseerd naar de geburen van Veghel.
128. Gemeentearchief Helmond, archief heerlijkheid Helmond, oude inv.nrs. 132 en 133; nu samen inv.nr. 289
129. Zie appendix 2.

130. De lopens is een oppervlaktemaat. Eén lopens is vijftig (vierkante) roede oftewel één-achtste bunder. Een roede mat zeven tot eenentwintig voeten, in zuid-Nederland meestal twintig. Een voet meet gemiddeld dertig centimeter. J. Verhoeff, *De oude Nederlandse maten en gewichten*, Amsterdam 1982.
131. Vangheluwe 1989, pp. 26-32.
132. Buiks 1992, pp. 15-16.
133. In 1648 wisten de Staten-Generaal vaak niet waar de oude cijns-goederen van de hertog precies lagen en daarom werd meestal de cijns verbonden aan het huis met aangelag. Heel af en toe werden bij een deling de cijnsen herverdeeld. Hierdoor konden percelen die eerder belast waren hun last kwijt raken en eerder onbelaste percelen konden zo belast worden met een grondcijns.
134. Namens de hertog werden in 1380-1392 in Veghel nog een reeks percelen van de gemeint uitgegeven. Deze werden met een grondcijns in oude penningen belast. Algemeen Rijksarchief Brussel, Archief van de Rekenkamer, inv.nr. 45.086, fol. 42r-43r.
135. Voor de Kempen geldt dat de grondcijnsen in het oudste cijnsboek van de hertog -van 1340-, die belast zijn met nieuwe penningen, uitgften uit de periode 1250-1340 zijn.
136. Voor informatie betreffende het geld is gebruik gemaakt van Van Beek 1985, pp. 40-60.
137. De norm is op drie manieren ingeschat:
- 1 We kunnen simpel veronderstellen dat de gemiddelde grootte van de percelen belast met hoenderen gelijk is aan die in de periode 1340-1400 (2,03 lopens). Dat levert een norm van 1,06 hoen per lopens op.
 - 2 Zoals eerder gezegd geven de beschrijvingen van de cijnsgoederen in 1648 veel te grote goederen. Voor de uitgften uit de periode 1340-1400 vinden we een vergrotingsfactor van gemiddeld 2,58. Als we dezelfde vergrotingsfactor hanteren voor de met een hoen belaste cijnsen, dan komen tot een norm van 1,25 hoen per lopens.
 - 3 Een derde redenering is als volgt: we nemen aan dat de percelen met het hoogst aantal hoenderen per lopens volgens de beschrijving van 1648 het oorspronkelijke perceel weergeven. (Vergrotingsfactor = 1). We vinden 3 cijnsposten met een norm

van 1,0 hoen per lopens. Een van deze 3 percelen lag in 1648 nog aan alle kanten omsloten door de gemeint, wat het vermoeden bevestigt dat deze beschrijving het oorspronkelijk uitgegeven perceel correct weergeeft.

29. Van der Heijden en Vergoossen 1992, p. 256, geeft de volgende informatie. In het land van Ravenstein werd in 1486-1487 een hoen berekend op 0,75 stuiver (in waarde gelijk aan 3,2 oude penningen). Een jaar later voor 0,83 stuiver (waarde = 3,54 oude penningen). De heer van Helmond rekent een hoen in 1420 op 1 stuiver (= 4,27 oude penningen) en in 1667 voor circa 5 stuivers.
139. Het oppervlak van de gemeenten is overgenomen uit het Aardrijkskundig woordenboek van Van der Aa (1832). Omdat daarin voor Bakel & Milheze en Son & Breugel gegevens over het oppervlak ontbreken zijn aanvullende gegevens overgenomen uit de gemeentatlas van Kuyper uit 1868.
140. Voor een betere benadering dient men uit te gaan van de hoeveelheid woeste grond en de grenzen van de parochies, in plaats van de schepenbanken. Middelrode (cijnsgoed van 435,91 bunder) is weggelaten, omdat de hertog vermoedelijk ook cijnsen uit Berlicum en andere plaatsen in die buurt in dit cijnsboek had onderbracht.
141. Harde conclusies zijn niet mogelijk omdat een perceel belast met oude penningen zowel vóór als ná 1250 uitgegeven kan zijn.
142. Sheratt 1981, pp. 305-314.
143. Theuws 1989, p. 184.
144. Vangheluwe 1989, p. 31 en Buiks 1922, p. 17.
145. Heeren 1939, p. 61.
146. Camps 1979, nr. 835.
147. De rentmeestersrekening van de heer van Helmond uit 1419 vermeld: *ende van capuynen ende gansen en verreken ic niet, want sij in die koeken [= keuken] betaelt sijn*. Van der Heijden en Vergoossen 1992, p. 253.
Een ander voorbeeld is de verpachting van de hoeve Leyenberch onder Sint-Oedenrode in 1440 voor een jaarlijkse pacht van twee sester raapzaad, zes kalkoenen, zestien kwarten boter, en 57 brabantse schilden (muntstukken). Heesters 1971a, p. 61.

148. Hierbij zijn de maten aangehouden, die in de cijnsboeken en schepenprotocollen worden vermeld. Deze maten hebben over het algemeen een foutmarge van 5 à 10 %. Een nauwkeuriger resultaat volgt te zijner tijd uit de reconstructie van Veghel, waarbij ook rekening gehouden is met de (overigens zeldzame) niet geregistreerde uitgiften.
149. Gemeentearchief Veghel, Nieuw Archief, inv.nrs. 2794-2795.
150. Het meest voor de hand liggende wiskundige model voor extrapolatie is een logaritmische functie. Dat wil zeggen dat we uitgaan van een constante bevolkingsgroei en ontginningen die gelijke tred houden met het aantal inwoners. In formulevorm:
$$Y = a \cdot \text{EXP}(b(X-c))$$

Y = hoeveelheid grond in particulier bezit
X = jaartal
a = de hoeveelheid ontgonnen land tijdens de eerste kolonisatie (sprongfunctie in de grafiek)
c = tijdstip eerste kolonisatie
b = een constante die is te berekenen uit het gegeven dat de hoeveelheid grond in particulier bezit rond 1200 1.591,1 bunder was. Hieruit volgt voor b de waarde 0,006618.

De extrapolatie van de grafiek over de periode 600-1200 gaat uit van een kolonisatie omstreeks het jaar zeshonderd en van een eerste ingebruikname van land van dertig bunder.

De versnelling in ontginningstempo in de negende en tiende eeuw wordt in dit model alleen veroorzaakt door het geboorteoverschot. Er is geen rekening gehouden met migratie.
151. Theuws 1989, p. 184.
152. Heesters 1981, pp. 42-44.
153. Van Asseldonk 1991, pp. 26-35.
154. Ook bevond zich hier het Oude Kerkhof en het oudste bezit van de kerk, de Laarakker.
155. Verheijen 1981, pp. 72-74; Van Asseldonk 1990a, pp. 11-25 en 1990b, pp. 27-29; Cornelissen 1987, pp. 81-82.
156. Van Asseldonk 1991, nr. 2, pp. 21-27 en nr. 3, pp. 26-35.
157. Meuwese 1981, pp. 117-121.

158. Van Asseldonk 1985, pp. 88-97.
159. Van Asseldonk 1986a, pp. 93-96.
160. Spierings 1982b, pp. 58-68, vermeldt dat in het cijnsboek van de hertog over Middelrode (van 1506) goederen vermeld staan onder Berlicum en Middelrode, maar ook onder Heeswijk, Dinther, Schijndel en Veghel. In het cijnsboek van Helmond (van 1507), staan onder Aarle ook cijnsen uit Boerdonk vermeld. (Gemeentearchief Helmond, Heerlijkheid Helmond, inv. nrs. 132 en 133).
161. Heeren 1939, pp. 61-62.
162. Hans Vogels oppert in een niet gepubliceerd handschrift de mogelijkheid dat de cijns zijn naam ontleent aan een vroegere eigenaar met de naam 'Van Dinther'. Jan III van Berlaer die in 1425 overleed, was via moederszijde een achterkleinzoon van ene Dirk van Dinther. Verder bezat Luitgard, vermoedelijk de weduwe van Jan Spierincx van Dynther, in 1396 Echternachse goederen en cijnsen te Deurne (Wampach, 1955, regist 39b en 39c).
163. Spierings 1982, pp. 43-47.
164. Spierings 1976, pp. 85-101.
165. Heesters en Rademaker 1972, pp. 74-75.
166. Theuws 1989, pp. 170-174.
167. Theuws 1989, pp. 100-108.
168. Heesters en Rademaker 1972, pp. 100-110.
169. Van der Straeten 1958, p. 108 en Heesters 1971b, afl. 1, p. 17.
170. Heesters 1981, p. 49.
171. Het voornaamste heerlijke recht was meestal (een deel van) de rechtspraak.
172. Zoals Emont de Roovere en Hildewaris. De meeste herengoederen en slotjes rondom Rode bestonden al in de veertiende eeuw en dateren waarschijnlijk uit de tijd van het graafschap.
173. Enkele voorbeelden uit het leenboek van de hertog van 1350-1374 (Rijksarchief Den Bosch, collectie schaduwarchieven, nr. B IX 1, Stootboek, fol. 47r-50v) van leengoederen met het Rooise recht

zijn:

- *III mudde rogs syaars te borgelen bi zonnen*
- *buenre lands ende heyden te elde bisandelic in de meyeri van sente oeden rode*
- *goed ter huls gheleghen te sente oden rode*
- *'t goed van risinghen ghelegen te sente oeden rode*
- *in den broeke in de prochie van sente oeden rode in landen., ende in allen anderen dinghen daer toe behoerende.*

174. Heesters en Rademaker 1972, pp. 101-102.
175. Heesters 1970, p. 117-123.
176. Vriens 1991, pp. 77-83.
177. Spierings 1982b, p. 22.
178. Spierings 1982b, pp. 22-23.
179. Camps, 1979, p. 603.
180. Heeren 1939, p. 62, uit zijn vermoeden dat de cijnsen van Middelrode en Liempde pas in 1388 door hertogin Johanna aan de heer van Helmond geschonken zouden zijn. In dat geval kan de hertog het cijnsdorp Middelrode bij de ruil in 1314 aan zichzelf gehouden hebben, omdat Middelrode vanaf 1305 bij de parochie Berlicum was gaan horen en omdat vanaf toen ook de Berlicumse cijnsen in Middelrode betaald werden. Moeilijk te rijmen met deze gang van zaken is echter het feit dat Liempde al in het oudste Helmondse cijnsregisters van ca. 1350-1381 genoemd wordt en dat dat voor Middelrode mogelijk ook zo was (een deel van het oudste register is verloren geraakt.) Hoe de gang van zaken in de veertiende eeuw ook geweest moge zijn, het verandert niets aan de geschiedenis van deze dorpen ten tijde van het graafschap Rode.
181. Heeren 1939, p. 62, constateerde dat er alleen maar oude cijnsen aan de heer van Helmond betaald werden. Nieuwe cijnsen ontbreken. Dit is een verkeerde interpretatie van de cijnsboeken. De conclusie moet zijn: er werden alleen cijnsen in oude penningen betaald, cijnsen betaald in nieuwe penningen, voor gronduitgiften uit de periode 1250-1314, ontbreken.
Hier mogen we geen rigide conclusies uit trekken. Uitgiften van ná 1250 konden ook nog met oude penningen belast werden. Bovendien werd te Middelrode een cijns in 48 oude groten betaald. Oude

groten waren vanaf 1266 in omloop, zodat die cijns van 48 oude groten betrekking moet hebben op 48 bunder uitgegeven grond in de periode 1266-1314.

182. Algemeen Rijksarchief Brussel, *Inventaris van het Archief van de Rekenkamer*, pp. 230-232, inv.nrs. 45.038-45.100.
183. Spierings 1982b, pp. 27-29.
184. Van Ham 1980.
185. Spierings 1981, pp. 30-36 en 208.
186. Brock 1978, p. 175.
187. Van der Dennen 1979a, pp. 58-61.
188. Bijsterveld 1989, pp. 77-78; Brock 1978, p. 180-b4 en 210-b2.
189. Huijbers 1993, pp. 35-42.
190. Heesters 1983, pp. 74-78.
191. Frenken 1956, pp. 95-96.
192. Heesters en Rademaker 1972, pp. 70-71.
193. Van der Velde 1980, pp. 119-134.
194. Camps 1979, nrs. 87, 88 en 117; Kappelhof 1989, p. 107.
195. Camps 1979, nr. 3; Bijsterveld 1989, pp. 85-86.
196. Brock 1978, p. 202; Smulders 1966a, p. 11 en 1966c, pp. 50-52.
197. Bijsterveld 1989, p. 78-87.
198. Dat de graaf van Rode grondheerlijk gezag in Someren had volgt uit het feit dat hij daar grondcijnsen uit nieuwe gronduitgiften inde. Zie voor de invloed van de heer van Helmond in Someren Van Boven 1984, p. 9. En voor de invloed van het St. Lambertuskapittel van Luik zie Roymans 1993, pp. 23-41.
199. Dit verband wordt vaak verondersteld vanwege het feit dat later, in de veertiende eeuw, de bevoegdheid om percelen van de woeste grond te verkopen in veel plaatsen aan de geburen van de gehuchten (of de beheerders van de gemeintes) gedecentraliseerd werd.

200. Smulders 1955, pp. 2-7, geeft de volgende voorbeelden:
- De gemeint van Haren ligt gedeeltelijk binnen het gericht van Helvoirt.
 - De gemeint van Tilburg-Goirle ligt met een zuidwestelijk deel onder 't gericht van de eninge van Hilvarenbeek.
 - Het dorp Huikelum ligt binnen de grens van de gemeint van Haren, maar heeft zijn gemeint liggen ten zuiden van de Lei.
 - De vrijheid Oisterwijk met het gehucht Kerkhoven ligt binnen de palen van de Harense gemeint, ten noorden van de Lei, maar heeft een gemeint ten zuiden van de Lei, die zich uitstrekt over gronden die in het zuid-oosten onder het gericht van Oirschot en in het zuiden onder dat van Middelbeers liggen.
 - Esch heeft één gemeint in het dorp zelf en een andere gemeint binnen het gericht van Vught. Binnen het gericht van Boxtel liggen drie gemeintes maar tevens hebben de Boxtelaars recht op de Bodem van Elde. De Grote Aert van Oerle strekte zich uit tot over de Grote Beerze. Een deel van Hoogeloon, dus van een ander gericht, viel er onder.
201. Van der Velden 1980, pp. 119-134.
202. Van der Dennen 1979b, p. 52.
203. Theuws 1989, p. 204.
204. Dat er voor 1310 wel woeste grond te Veghel aan personen van elders uitgegeven was blijkt o.a. uit een oorkonde van 28 december 1300. Jan II, hertog van Brabant, vergunt zijn knaap Michiel Parrochianus en Willem van Kesterbeke van Brussel om delen van woeste grond, die zij bij *Vechghele* van hem in een jaarlijkse erfcijns hebben, te verkopen of te verpachten. Camps 1979, nr. 606.
205. Dit wordt o.a. verondersteld door Theuws, 1989, p. 203. De Bont 1993, p. 94, constateert: "In de loop van de vijftiende eeuw horen we voor het eerst over verkoop van stukken van de 'gemeynt' aan particulieren."
In de cijnsboeken van de hertog van Brabant kan men echter veel veertiende-eeuwse uitgften vinden. Voortdurend zijn delen van de woeste gronden uitgegeven (in ontginningsgolven).
206. Ze bevinden zich nu in het rijksarchief in 's-Hertogenbosch, in het archief van de Raad en rentmeester-generaal der domeinen.
207. Zie appendix 3.

208. Zie hoofdstuk 3.
209. Een ander voorbeeld te Veghel: Op een niet nader bekend tijdstip had de hertog twintig bunder heide, genaamd Bersmanshove (gelegen nabij het huidige Mariaheide) als bulkgoed uitgegeven. De nageburen van Veghel kochten in ca. 1343 deze heide van heer Johannes van Caetsenhoven, waarna deze woeste gronden weer bij de gemeint gevoegd werd. Deze uitgifte is daarom niet in de grafiek opgenomen.
210.
 - 1583: Veghel wordt door de Staatse troepen onder leiding van overste IJsselstein geheel afgebrand en verwoest. Brock 1978, p. 165.
 - 1587: De Staatse troepen onder aanvoering van Hohenlohe brandschatten kasteel Frisselstein en plunderen en verwoesten vermoedelijk huizen in Veghel. Meuwese 1981, p. 45.
 - 1603: Spaanse troepen onder leiding van aartshertog Albrecht van Oostenrijk zijn in Den Dungen gelegerd en plunderen en verwoesten veel huizen aan de oostzijde van de Aa in Veghel. Van der Leest 1986, pp. 26-30.
211. Oud Gemeentearchief Veghel, nr. II-E-20.
212. Brock 1978 vermeldt wel verwoestingen in onze contreien, maar Veghel zelf wordt daarbij niet genoemd. Op pagina 150: Reynoud van Bredenrode, heer van Gennep, verbrandde in 1373 'veele huizen in den omtrek van het vlek van Rode'. Pagina 337: Dinther werd in 1398 en 1512 door de hertog van Gelre platgebrand. Verder is in 1363 sprake van een oorlog om Jecschoot. Zie ook Kappelhof, *Regesten...*, deel II, nrs. 522-524.
213. Een voorbeeld uit het Oud Gemeentearchief van Veghel (inv.nr. II-E-19, fol. 142v en II-B-42): In 1797 koopt Peter Tijssse van de Ven van het dorpsbestuur 'een parceil gemeente gelegen alhier opt Zontvelt, zynde een gedeelte van een ingegraave plak gemeente door den overleeden Jan van Veghel, waar denselve een huyse sonder permissie van de corperele vergadering had gestelt...'
214. Rijksarchief Den Bosch, Archief van de Raad en Rentmeester-Generaal der Domeinen, inv.nr. 169, fol. 25v.
215. Voorbeeld: in 1445 wordt vier bunder van de Veghelse gemeint uitgegeven nabij de Heihoef op de grens met Lieshout. In de zeventiende eeuw is dit goed in twee delen gesplitst. De hele cijns

wordt dan betaald heer Jan, priester, en Anneken, beide kinderen van Cornelis, de zoon van Jan Jacobs van der Asseldoncq uit Den Bosch. Het deel dat in bezit is van jonker Godefroy d'Absloons, is onbelast. Uit: Van Asseldonk, bewerking cijnsboeken van de hertog nr. 51 (gedeponeerd bij het Streekarchivariaat langs Aa en Dommel, depot Veghel).

216. Zie hoofdstuk 3.
217. Zie hoofdstuk 4.
218. Spierings 1982a, pp. 58-68.
219. Gemeentearchief Helmond, archief heerlijkheid Helmond, (oude) inv.nrs. 132 en 133.
220. De oudste cijnsboeken van de hertogen voor Veghel zijn:
 (1340-1353) inv.nr. 45.038, fol. 27v, 28 en 93v
 (1380-1392) inv.nr. 45.086, fol. 42 en 43
 (1418-1443) inv.nr. 45.087, fol. 43-46
 (1448-1450) inv.nr. 45.088, fol. 122-126
 (1450-1499) inv.nr. 45.089, fol. 170v-210
 (1499-1524) inv.nr. 45.091, fol. 122-143
 (1542) inv.nr. 45.092, fol. 122-143
 (1639-1647) inv.nr. 45.099, fol. 141-168
221. Van Asseldonk 1986b, pp. 41-45.
222. Van der Heijden en Vergoossen 1992, pp. 270-271.
223. Van Asseldonk 1990c, pp. 3-13.

LITERATUUR

- Aarts, B. 1988 Het 'Ansried-probleem' in Hilvarenbeek en elders, in: *Hilvarenbeek duizend jaar, Bijdragen tot een symposium over de geschiedenis der Brabantse dorpen*.
- Aarts, B. 1992 Taxandrië, van omstreden gouwbegrip naar integratie in het hertogdom; hoofdlijnen en vraagtekens, in: *Geworteld in Taxandria, historische aspecten van de relatie Tilburg-Turnhout*. Tilburg/Turnhout 1992.
- Asseldonk, M. van, 1985 De heerlijkheid Jekschot, in: *van Vehchele tot Veghel*.
- Asseldonk, M. van, 1986 Moleneigenaars van 1340 tot 1440, in: *van Vehchele tot Veghel*.
- Asseldonk, M. van, 1986a Het slotje van Jekschot, waar het slotje van Jekschot stond, in: *van Vehchele tot Veghel*.
- Asseldonk, M. van, 1986b Moleneigenaars van 1340 tot 1440, in: *van Vehchele tot Veghel*.
- Asseldonk, M. van, 1988 De Helmondse cijnsregisters en de balkcijns, in: *van Vehchele tot Veghel*.
- Asseldonk, M. van, 1989 De oliemolen bij het Ketelwiel, de windmolen en nog een rosmolen, in: *van Vehchele tot Veghel*.
- Asseldonk, M. van, 1990a Kapelkerkhoven in Veghel, in: *van Vehchele tot Veghel*.
- Asseldonk, M. van, 1990b De Havelitse kapel, in: *van Vehchele tot Veghel*.
- Asseldonk, M. van, 1990c Het graafschap Rode, in: *van Vehchele tot Veghel*.
- Asseldonk, M. van, 1991 De tienden van Veghel, in: *van Vehchele tot Veghel*.
- Avonds, P. 1991 Bewoning en samenleving in het middeleeuwse

- Noord-Brabant; recente ontwikkelingen in de historiografie (1974 - 1989), in: A.J. Bijsterveld, B. van der Dennen, A. van der Veen (red.), *Middeleeuwen in beweging*.
- Beek, B. van, H. Jacobi en M. Scharloo, 1985, in:
Klinkende Munt, geschiedenis van het geld in de Lage Landen.
- Beelaerts van Blokland, A. 1948
De afstamming van de graven van Gelre, in: *De Nederlandse Leeuw*.
- Bont, Chr. de, 1993
'...Al het merkwaardige in bonte afwisseling...', *Een historische geografie van Midden- en Oost-Brabant*. (Uitgegeven door de stichting Brabants Heem)
- Boven, M.W. van, m.m.v. M.P.J. van den Brand, 1984
Een onbekende oorkonde van 1222 betreffende Helmond, in: *Brabants Heem* 36.
- Brock, A.C. 1978
De Stad en Meyery van 's-Hertogenbosch of derzelver beschryving. Geschreven ca. 1825, facsimile uitgave 1978.
- Broeren, P.C. 1938
De oorsprong van Limburg en Gelre en enkele heerschappijen.
- Buiks, Chr. 1992
Grondcijnsen en cijnsdata in de baronie van Breda, in: *Brabants Heem* 44.
- Bussel, G.J. van, 1989
De ochtendstond heeft geen mond; de verwerving van Helmond en de stichting van de stad als onderdeel van hertogelijke machtspolitiek 1179 - 1241, in: *De Vlasbloem, Historisch Jaarboek voor Helmond* 10.
- Bijsterveld, A.J. 1988
Een zorgelijk bezit; de benedictijnenabdijen van Echternach en St. Truiden en het beheer van hun goederen en rechten in Oost-Brabant, 1100 - 1300, in: *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 5.
- Bijsterveld, A.J. 1989a
Het domein van de abdij van Echternach in

- Waalre en Valkenswaard; ontwikkeling en beheer ca. 1100 - 1400, in: A. Verhoeven en F. Theuws (red.), *Het Kempenproject 3, de middeleeuwen centraal*.
- Bijsterveld, A.J. 1989b De familie Stakenborch, wel aanzienlijk, maar geen "heren van Asten en Lierop", in: T. Maas (red.), *Lierop 'n beeld van een dorp*.
- Bijsterveld, A.J. 1989c De hof van Lierop, de oudste bezittingen van de abdij van Floreffe en de priorij van Postel in Lierop en Asten, 1155 - 1306, in: T. Maas (red.), *Lierop 'n beeld van een dorp*.
- Camps, H.P.H. 1979 *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312, deel I, de Meierij van 's-Hertogenbosch met de heerlijkheid Gemert*.
- Coldewey, J.A. 1981 De Heren van Cuijk 1096 - 1400, in: *Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland* 50.
- Coopmans, J.P.A. 1982 Sint-Oedenrode als Vrijheid, in: *Sint-Oedenrode 750 jaar stadsrechten; symposium, september 1982*. pp. 78-94.
- Cornelissen, W. 1987 De kom van Veghel, in: *van Vehchele tot Veghel*.
- Demarteau-van de Moosdijk, A. 1978 De administratie van de heren van Helmond van de grond- en gewincijnsen in Helmond en Peel-land, circa 1320 - circa 1850, in: *Brabants Heem* 30.
- Dennen, E. van der, 1979a De kerk van Son, in: *Heemschild* 1979 nr. 3
- Dennen, E. van der, 1979b De gemeene gronden van Son, in: *Heemschild* 1979 nr. 3
- Dhondt, J. 1953 Het ontstaan van het hertogdom Brabant, in: *Brabants Heem* 5.
- Enklaar, D.Th. 1941 *Gemeene gronden in Noord-Brabant in de Middeleeuwen*.

- Frenken, A.M. 1956 *Documenten betreffende de kapitels van Hilva-
renbeek, Sint-Oedenrode en Oirschot.*
- Frenken, A.M. 1966/67 Uit de rekeningen van de rentmeester der geeste-
lijke goederen in het kwartier van Peelland I en
II, in: *Brabants Heem* 16 en 17.
- Ganshof, F.L. 1954 Grondbezit en gronduitbating tijdens de vroege
middeleeuwen in het noorden van het Frankische
rijk en meer bepaald in Toxandrie, in: *Brabants
Heem* 6.
- Galesloot, L. 1865 *Le livre des feuditaires de Jean III, duc de Bra-
bant.*
- Gosses, I.H. en R.R. Post, 1979 *Handboek tot de staatkundige geschiedenis der
Nederlanden, deel I, De Middeleeuwen.*
- Ham, W. van en J. Vriens (red.), 1980 *Historische kaart van Noord-Brabant 1795*
- Heeren, J.J.M. 1939 De cijnsboeken van Peelland, in: *Taxandria* 6.
- Heeren, J.J.M. 1963 *Uit het verleden van de vroegere dorpen en heer-
lijkheden Deurne, Liessel en Vlierden, door H.N.
Ouwerling.*
- Heesters, W. 1970 De St. Janskapel te Liempde, in: *Brabants Heem*
22.
- Heesters, W. 1971a De heerlijkheid Jekschot, in: *Heemschild* jrg. IV.
- Heesters, W. 1971b Sint Oda, door Godefridus van Rode, in: *Heem-
schild* jrg. IV.
- Heesters, W. en C.S.M. Rademaker, 1972 *Geschiedenis van Sint-Oedenrode, in: Bijdragen
tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland*
24.
- Heesters, W. 1973 Het Graafschap Rode, in: *Heemschild* jrg. 7,
nummer 3.

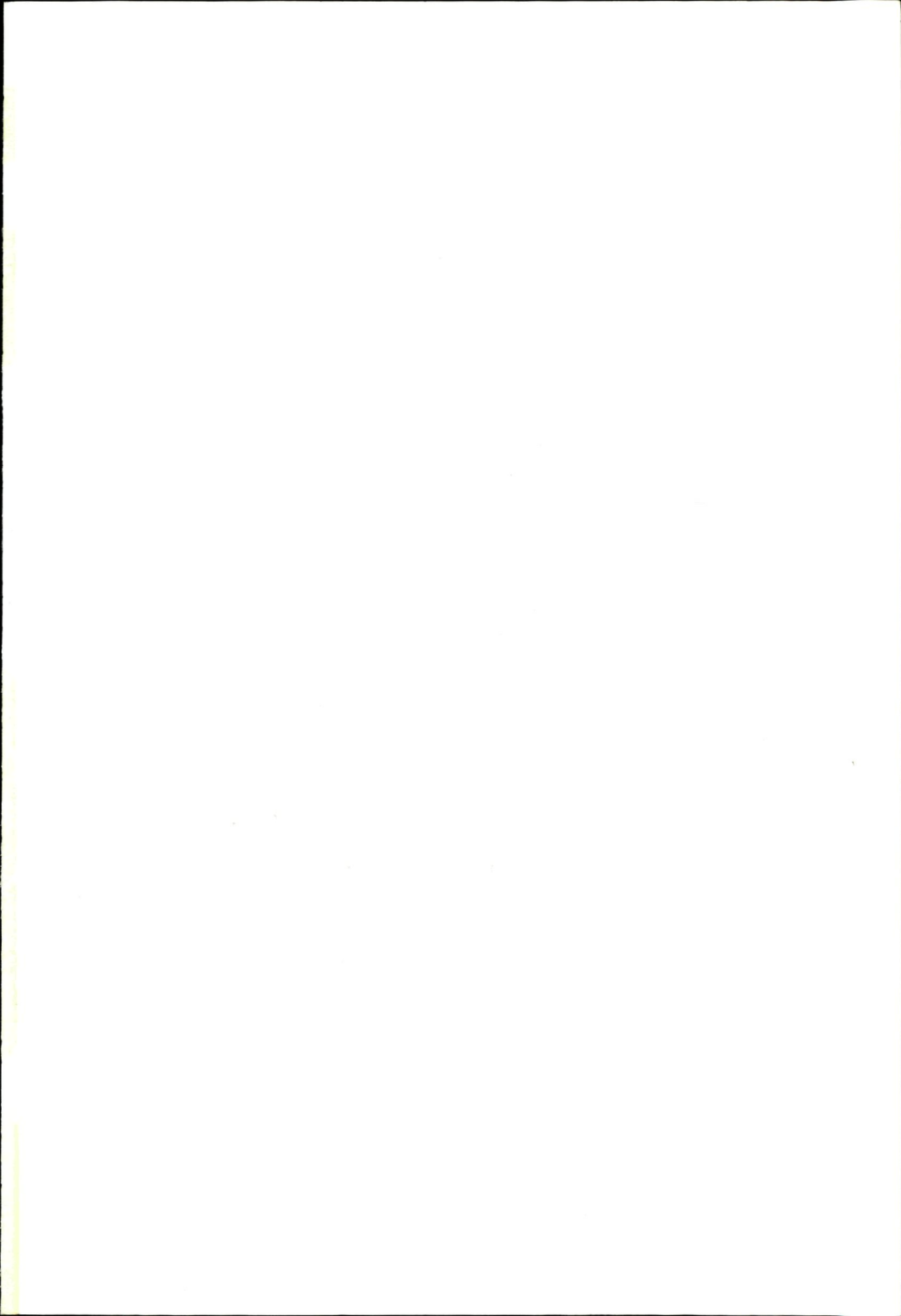
- Heesters, W. 1976 Een zaalhuis in Olland, in: *Brabants Heem* 28.
- Heesters, W. 1981 *Sint-Oedenrode, zwerftocht door een boeiend verleden.*
- Heesters, W. 1983 De Oda van Sint-Oedenrode, vrome legende of boerenbedrog, in: *Brabants Heem* 35.
- Heijden, J. van der en A. Vergoossen, 1992 Heerlijke grondcijsen in Peelland, in: *Helmonds Heem.*
- Hoeben, A.H. 1991 *Brabantse heraldiek in historisch perspectief.*
- Huijbers, T. 1993 *"Een en al gras", de archeologie van een Middeleeuws cultuurlandschap, Aarle-Rixtel, Beek en Donk, Lieshout.* Niet uitgegeven doctoraalscriptie hoofdvak middeleeuwse archeologie (instituut voor prae- en protohistorische archeologie, universiteit van Amsterdam).
- Jappe Alberts, W. 1966 *Geschiedenis van Gelderland van de vroegste tijden tot het einde van de middeleeuwen.*
- Kappelhof, A.C.M. 1989 Over romantische ruïnes en absente heren, in: *Brabants Heem* 41.
- Kappelhof, A.C.M. *Regesten van oorkonden van het archief van het Groot Zieken Gasthuis van Den Bosch, acte 272.*
- Kikkert, J.G. 1980 *Oorsprong en geschiedenis van de Brabanders.*
- Klaversma, T. 1973 Strijd om de Kempen, in: *Brabants Heem* 25.
- Knoop, A. en G. Merkelbach Het domein Lieshout (7de eeuw - ± 1300), in: *Lieshout door de eeuwen heen* 3.
- Koch, A.C.F. 1970 *Oorkondeboek van Holland en Zeeland I*
- Lampen, W. 1952 Sint Willibrord en Brabant (II), in: *Brabants Heem* 4.
- Lavigne, E. 1986 *Vertaling van de Gesta abbatum Trudonensium, met annotaties van W. Jappe Alberts, deel I*

(628 -1138).

- Leest, J.G.M. van der, 1986 Veghel en het beleg van Den Bosch in 1603, in: *van Vehchele tot Veghel*.
- Lijten, J.P.J. 1988 Nogmaals de oorkonde van 1222 betreffende Helmond, in: *Brabants Heem* 40.
- Melssen, J. 1989 Het wapen van Eersel, een historische verkenning, in: A. Dams, e.a. (red.), *Eersel, Duizel, Steensel, drie Zaligheden*, pp. 49-74.
- Meuwese, A.P.M. 1981 *Veghel in de loop der tijden*.
- Muller Fzn, S. en A.C. Boumann, 1925
 Oorkondeboek Sticht Utrecht I.
- Roymans, N. en F. Kortlang, 1993
 Bewoningsgeschiedenis van een dekzandland-
 schap langs de Aa en Someren, in: N. Roymans
 en F. Theuws (red.), *Een en al zand, twee jaar
 graven naar het Brabants verleden*.
- Sheratt, A. (red.), 1981 in de Cambridge encyclopedie van de archeologie.
- Sloet, L.A.J.W. 1872/76 *Oorkondenboek der Graafschappen Gelre en
 Zutphen, tot op den slag van Woeringen, 5 juni
 1288 I*.
- Smulders, F.W. 1952a Het cijnsboek van Echternach in Diessen, in:
 Brabants Heem 4.
- Smulders, F.W. 1952b Esch en Echternach (II) en St. Michielsgestel, in:
 Brabants Heem 4.
- Smulders, F.W. 1955 Dorp, Parochie, Gemeeynt, Gericht, in: *Brabants
 Heem* 7.
- Smulders, F.W. 1957 Gewin en Boete bij het cijnsbedrijf, in: *Brabants
 Heem* 9.
- Smulders, F.W. 1960 Ing-namen, in: *Brabants Heem* 12.

- Smulders, F.W. 1966a Het Voogdschot, in: *Brabants Heem* 18.
- Smulders, F.W. 1966b Laat en te Laatsrecht, in: *Brabants Heem* 18.
- Smulders, F.W. 1966c Brabant en Echternach, in: *Brabants Heem* 18.
- Spierings, M. 1976 Oud Herlaer, het kasteel, de leenhof, de heren en de heerlijkheid, I; het sterke huis van Oud Herlaer, in: *Brabants Heem* 28.
- Spierings, M. 1978 Het hertogelijk cijnsboek van de Meierij uit 1340, in: *Brabants Heem* 30.
- Spierings, M. 1981 De Hoeve op Nuenvelt in het Middelroois Woud, in: *Brabants Heem* 33.
- Spierings, M. 1982a De hertog van Brabant, de stad Den Bosch en de 'gemene gronden', in: *Brabants Heem* 34.
- Spierings, M. 1982b *Om en in de vrijdom van Den Bosch.*
- Straeten, J. van der, 1958 Sainte Ode, Patronne de Sint-Oedenrode, in: *Analecta Bollandiana*, tomus LXXV, I.
- Theuws, F.C. 1989 Middeleeuwse parochiecentra in de Kempen 1000 - 1350, in: A. Verhoeven en F. Theuws (red.), *Het Kempenproject 3, de Middeleeuwen centraal.*
- Theuws, F.C.W.J. 1988 *De archeologie van de periferie. Studies naar de ontwikkeling van bewoning en samenleving in het Maas - Demer - Schelde gebied in de vroege middeleeuwen.* Amsterdam 1988, niet gepubliceerd, pp. 97-159.
- Theuws, F. en A.J. Bijsterveld, 1991 Der Maas - Demer - Schelde-Raum in Ottonischer und Salischer Kaiserzeit, in: Horst Wolfgang Böhme (Hg.) (red.) *Siedlungen und Landsausbau zur Salierzeit, teil 1, in den nördlichen Landschaften des Reiches.*
- Vangheluwe, D. 1989 Een reconstructie van het cijnsgoed Thorn te Bergeyk, in: *Brabants Heem* 41.

- Veen, A. van der en R. Wols (red.), 1988
Lezen in Brabantse bronnen, begrippenapparaat bij Brabants oud-schrift.
- Velden, G.M. van der, 1980 Bernheze en de abdij van Berne, in: *Brabants Heem* 32.
- Verheijen, A. 1981 Een verslag van de archeologische werkgroep, in: *van Vehchele tot Veghel* nr. 2.
- Vriens, J. 1991 Boxtel, een rijksonmiddellijke heerlijkheid in Brabant, in: A.J. Bijsterveld, B. van der Dennen, en A. van der Veen (red.), *Middeleeuwen in beweging.*
- Wampach, C. 1929 *Geschichte der Grundherrschaft Echternach im Frühmittelalter; Untersuchungen über die Person des Gründers, über die Kloster- und Wirtschaftsgeschichte auf Grund des liber aures Epternacensis (698 - 1222), I, Luxemburg.*
- Wampach, C. 1955 *Urkunden- und Quellenbuch zur Geschichte der altLuxemburgischen Territorien bis zur Burgundischen Zeit, band XI.*
- Zee, A. van der, 1989 Die hoeve tot Loen, een 16de-eeuwse abdijhoeve in Hoogeloon, in: A. Verhoeven en F. Theuws (red.), *Het Kempenproject 3, De middeleeuwen centraal.*

HELMONDS HEEM

1994 nummers 1 / 2

twintigste jaargang

REDACTIONEEL 5

LICHT OP PEELLANDS VERLEDEN;

Het graafschap Rode en de cijnskring Peelland

Door Martien van Asseldonk 7

INLEIDING 7

1 POLITIEKE GESCHIEDENIS
VAN HET GRAAFSCHAP RODE 9

2 GRONDGEBIED VAN HET GRAAFSCHAP
RODE 20

3 DE INVOERING VAN DE GRONDCIJNSEN
OP NIEUWE UITGIFTEN VAN GRONDEN 36

4 CIJNSEN, PAROCHIES, HEREN EN
GEMEINTEN 63

5 HET GEBRUIK VAN CIJNSBOEKEN 79

6 SAMENVATTING 92

NOTEN 104

LITERATUUR 124